

Tadikko – edistyksellisen maanviljelijän symboli

Ruotsalainen maataloushistorioitsija Janken Myrdal on todennut sontatadikon erääksi etnologisen kirjallisuuden niukimmin käsitellyistä työkaluista. Tadikoista ei ole tehty edes maakohtaisia erillistutkimuksia kuten vaikkapa heinähangosta tai haravasta. Peltoimaan kääntämisessä tai pehmentämisessä Välimeren maissa käytetty rautateräinen hankokin on saanut tutkijoiden huomiota osakseen, samaten sahrojen mahdollinen kehittyminen maan kääntämiseen käytetystä puuhangosta, mutta tadikko ei ole jaksanut laajemmin kiinnostaa kansatieteilijöitä.¹ Jotakin siitä sentään tiedetään ennestään.

Virossa lannan kokoaminen ja levitys on suoritettu kaksikyntisellä hangolla nimeltä *sönnikuhark*. Se oli suora ja aluksi kokonaan puuta. Monet esineistä olivat alkujaan pitkillä samansuuntaisilla haaroilla varustettuja luonnonmuodostelmia (Kuva 1a), mutta sittemmin haarat lyhenivät ja niiden kärjet raudoitettiin. Kahva oli edestä katsoen suippenevan vinoneliön muotoinen levennys, jonka alle tehtiin otteen parantamiseksi poikittainen harja eli vulsti. Harvemmin varsi päättyi kahvana toimivaan poikkitaappiin.²

Samaa tadikkomallia käyttivät myös slaavit.³ Pohjois- ja Valko-Venäjällä, Puolasassa, Ukrainan pohjoisosassa ja Unkarissa oli käytössä myös tyyppi (Kuva 1b), jolle on ominaista loivasti kaareutuva sivuprofiili sekä latteiksi muotoillut haarat. Monesti viimeksi mainittujen päihin kiinnitettiin rautakärjet (Kuva 1c). Kanta-Puolan alueella tadikko koottiin useammasta osasta: runkopuun yläpää toimi vartena ja alapää keskimäisenä haarana, johon kiinnitettiin puisten poikittaistukien avulla yksi haara kummallekin sivulle (Kuva 1d). Malli tunnettiin myös Tsekkoslovakiassa ja muissa Keski-Euroopan maissa sekä myöhäiskeskiajalta lähtien pohjoisessa Ruotsin tasankomaille asti. Enin osa slaavien nykyisistä tadikoista on rautahaaraisia. Keski- ja Pohjois-Ruotsissakin dominoivat rautatadikot. Taalainmaa näyttää kuuluneen vaihtumavyöhykkeeseen, jossa käytettiin sekä puu- että metallihaaraisia tadikoita. Joillakin seu-
duilla hyödynnetään lannan käsittelyyn tadikon sijasta melamaista lapiota (Kuva 1e).⁴

Tällainen on lyhykäisyydessään kirjallisuuden antama pikakuva tadikoista. On aika kysyä, mitä suomalainen aineisto kertoo lannankäsittelyvälineistä. Yritän seuraavassa hahmotella vastauksia seuraaviin kysymyksiin:

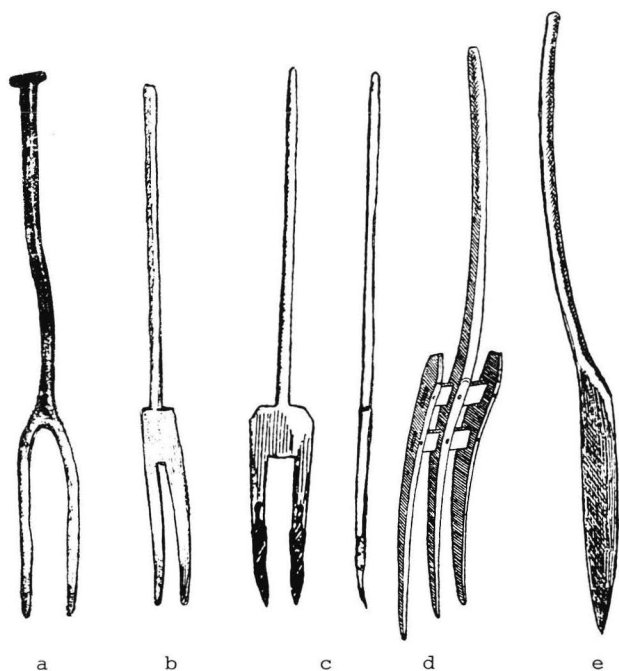
1. Mihin ympäristöön eli kontekstiin tadikko kuuluu ja mitä sillä on tehty eli mikä on ollut sen keskeinen funktio?

¹ Myrdal 1993, s. 226; Myrdal 1999; Murko 1929; Bilenstein 1918; Baumgart 1912; Kothe 1953.

² Manninen 1933, s. 43–45.

³ Manninen 1933, s. 44–45.

⁴ Moszynski 1929, s. 144; Erixon 1935 I, s. 2; Myrdal 1993, s. 226–27.

Kuva 1. Slaavien parissa käytettyjä lannankäsittelyvälineitä. – Moszynski 1929, s. 145 kuva 111.

2. Kuinka ja kenen toimesta tadikkoja valmistettiin ja minkälaisia reittejä pitkin ne omaksuttiin?
3. Millainen oli tadikon rakenne ja millaiset ovat eri mallien levinneisyysalueet, mallien keskinäinen kronologia ja käyttötilanteet sikäli kuin ne poikkeavat eri tyyppien kohdalla toisistaan?
4. Voidaanko käyttäjien sukupuolella, ikäryhmällä tai sosiaaliluokalla selittää joitakin tadikkoihin liittyviä piirteitä?
5. Liittyykö tadikkoon symboliikkaa ja mikä on ollut esineen status eri aikoina?
6. Millaisia nimityksiä lannankäsittelyvälineistä on käytetty ja mitä näistä nimityksistä voidaan päätellä?
7. Mihin muuhun kuin lannankäsittelyyn tadikkoa on käytetty ja millä välineillä se on voitu korvata?

Tämän tutkimuksen lähteenä ovat Helsingin yliopiston maatalousmuseon sekä Museoviraston esine- ja kuvakokoelmat, eräiden paikallismuseoidemme esinekokoelmat, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen Suomen murteiden sana-arkiston ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston tiedot sekä tietenkin kirjallisuus. Tutkailtuja esineitä aineistoon sisältyy liki 400.

Mihin tadikkoa tarvittiin?

Lannan tuotanto ja lannoitus

Vanhan ajan kreikkalaisista kirjailijoista Homeros mainitsee Odysseiassaan navettalannan, ja Xenofon antaa neuvoja miten pellonhöystä voi lisätä sekoittamalla

sontaan kasvinjätteitä. Roomassa keisari Neron aikoihin elänyt maatalousoppinut Lucius Columella puolestaan luokittelee eri kotieläinten jätökset lannoitustehonsa mukaan.⁵

Karjan lantaa on käytetty meilläkin maanparannusaineena pitkään. Peltojen lannoittaminen suoritettiin kahdella tavalla. Ensimmäinen perustui karjan pitoon kesanto- tai sänkipellolla. Lannoituksen alueellisesta tasapuolisuudesta huolehdittiin teke-mällä elikoille koko peltoalaa pienempi aitaus, jota siirrettiin paikasta toiseen lähitu-levaisuudessa viljelyyn otettavalla maatilkulla. Karjan laiumelle jättämä lanta levi-tettiin risuäkeillä ja ladalla.⁶

Toinen menetelmä perustui karjasuojasta tai sen lähettyville kootusta hakotarhasta kantaen tai ajopelillä pellolle siirretyn lannan hyödyntämiseen. Puupermantoisten navetoiden alueella karjasuojaan kertynyt lanta luotiin ulkopuolella olevaan tunkioon vähintään kerran päivässä.⁷

Sulan maan aikana lehmiiä pidettiin navetan äärellä tarhassa, jonne vedettiin maan pinnan peitoksi hakoja, niille kerros suomutaa ja sontaa sekä peitteeksi jälleen hako-ja, joilla lehmät sitten oleilivat. Näin saatiin tarha-, piha- eli hakosontaa.⁸ Kun karja oli pidetty kevään, kesän ja alkusyksyn tarhassa öisin havujen päällä, alkoi jonain lokakuun aamuna tarhan kasaaminen. Eläinten lujaan tallaamat maa-, lanta- ja havu-kerrokset käännettiin tadikolla keskeltä alkaen sekaisin. Massa kasattiin laidoilta kes-kelle päin nostellen suureksi patteriksi, jossa löyhdytetty lanta rupesi vähitellen ke-miallisesti palamaan. Runsaat lisäaineet tekeytyivät maanparannusaineeksi. Tunkion-nosto tehtiin päivässä. Tarvittaessa apua saatiin torppareilta ja naapureilta.⁹

Tunkionnostossa käytettiin *lantahankoja* ja karkeita *tarhakankia*. Kanget lyötiin keskeltä pohjaan ja käännettiin sivulle, jolloin lanta nousi laattoina. Toisessa mene-telmässä koko tunkioalue murskattiin ensin rautakangilla, jonka jälkeen lanta heitel-tiin hangoilla sivuilta keskelle. Askolassa tarha murrettiin reunasta alkaen kangella, jonka jälkeen sonta lastattiin rekiin hangoilla. Tarhasontaa tarkoittaen todettiin länti-sessä naapurimaassamme: »Ilolla mahdamme kuitenkin tunnustaa peltomiesten pai-koittain Suomessa pitävän parempaa huolta lannan teosta kuin on laita esimerkiksi Ruotsin valtakunnassa».¹⁰

Hakosontaa valmistettiin myös halmepellolla. Tällöin pellon pinnalle hakattiin en-sin parikymmen senttinen hakokerros. Sen päälle levitetty lanta peitettiin suomaalla, joka esti kuivumisen. Hakojen sanottiin pitävän pellon möyheänä. Niittokoneitten tultua käyttöön hakosonta osoittautui haitaksi heinäpellolla. Kun hakojen tilalle laitet-tiin olkia, sahajauhoja tai turvepehkuja, ei ongelmia koneen kanssa syntynyt.¹¹

Hattulassa kehoitettiin 1820-luvulla ajamaan lanta pellolle uudella kuulla. Tavalli-sesti tarhasonta vedettiin patteriksi pellolle syksyllä kuun vaiheista riippumatta jahka vain lumi oli satanut maahan. Höystö hajotettiin tavallisesti seuraavana suvena, mutta paikoin tarhasonta oli lehmien jaloissa jopa kaksi vuotta ja kesannollakin vuoden. Ohralle lannoitus tapahtui talvella vetämällä sontaa jopa viidessä erässä ometasta pellole. Sinne ajettu jäänyt lehmisonta oli 1930-luvulla tapana kääntää eli *kirsiä* tai

⁵ Somersalo 1929, s. 555.

⁶ Erixon 1956, s. 67.

⁷ Vilkuna A. 1961, s. 13–15.

⁸ Kyrölä 1936, s. 128.

⁹ Grotenfelt 1899, s. 300–301.

¹⁰ Grotenfelt 1899, s. 300–301, 305; Carlsson 1852, s. 21–22.

¹¹ Kyrölä 1936, s. 128–129.

klapata keväällä hienoksi tukevalla rautapiikkisellä *sontaharavalla* ja hajottaa ras-
kailla tadioilla sekä kyntää sahroilla maan sekaan.¹²

Keväällä kylvettävät viljat ohra, kevätruus, herne ja pellava saivat vahvan lannoit-
tuksen. Kattosonnaksi ohralle tarkoitettu karjan lanta ajettiin keväällä viime keleillä
tai jo sulalla maalla kylvön ja sekoituksen jälkeen kapeiksi jonoiksi pellolle. Niistä
lanta kannettiin paareilla kasoiksi ympäriinsä ja hajotettiin kaksihaaraisilla *hajottimil-
la* pitkin kylvöksen pintaa. Hajotusta saattoi seurata käsin pienentäminen. Erityisesti
lampaan jätöksistä koostunut kattosonta levitettiin suviviljalle tai perunamaalle käsin
huonokasvuisiin paikkoihin ennen kuin touko oli noussut. Sitkeät, karsinoituneet son-
takiivutkin nyhdyttiin hajalle käsin. Rukiille annettiin navettasontaa, jossa oli osana
havuja ja maata. Kesannolle lannoitettiin kesällä kyntämällä kertaussonta maahan
ennen heinäaikaa.¹³

Sekasonta- eli maapermantonavettaan kertynyt lanta luotiin ulkopuolella olevaan
tunkioon kun karjalta loppui liikkumatala, viimeistään keväällä tai kesällä. Itä-Hä-
meessä lanta tasattiin ensin navetan lattialle; harvoin sitä heitettiin ulos. Sonta siirret-
tiin pellolle tavallisesti vasta ennen ensimmäistä kesäkyntöä. Se ajettiin liistereellä
suoraan läävystä, ellei sitä ollut aikaisemmin *puolennettu* ulos tunkioksi.¹⁴

Peltojen lantahuolto noudatteli samoja linjoja mannermaalla. Saksassa lanta kulje-
tettiin eläinsuojista ja -aitauksista lantapaareilla kantaen tai vankkureilla ajaen pellol-
le korkeisiin kasoihin, jotka hajotettiin sontatadikolla ennen kyntöä. Lannanajo oli
syys- ja talvikauden työtä, joka saattoi olosuhteista johtuen venyä maanmuokkaus-
ajankohtaan asti.¹⁵

Kuva 2. Kaksi-
haarainen lantahanko Ilomant-
sista. – Vilkuna
K. 1939, s. 133.

Työväline tehtävän mukaan

Navetassa lannan tasaus ja havujen levitys suoritettiin tadio-
kolla. Rautatadikko kuuluu myös tallin kalustoon. Karjasuo-
jasta lanta luotiin joko kaksihaaraisella puuhangolla (Kuva
2)¹⁶ tai useampihaaraisella *tadikolla*.¹⁷ Tarhan patterista lanta
irrotettiin *sontakouralla*.¹⁸

Lannan lastaus kuljetusvälineeseen (ruuhimainen sonta-
kotti, reki tai kärry) suoritettiin vielä 1860-luvun lopulla
jokseenkin kaikkialla maassamme hangoilla ja puotadikoil-
la. Kaksihaaraiset puiset *sontahangot* olivat rautakärkiset ja
kiperät kuin aatran peräpuut. Kasattaessa tunkio ja luotaessa
lanta rekeen käytettiin puotadikon ohella kolmella rautahaar-
ralla varustettua tunkiotadikkoa. Välineet olivat oman ai-
kansa mittapuun mukaan tehokkaita. 1800-luvun loppupuol-

¹² Suolahti 1912, s. 14; Kyrölä 1936, s. 128; Turunen 1937, s. 86; Grotenfelt 1899, s. 105, 307; Tala 1938, s. 94.

¹³ Sahlberg 1942, s. 187; Sähke 1963, s. 23; Vilkuna K. 1934, s. 141; Vilkuna K. 1935, s. 84; Grotenfelt 1899, s. 307; Kyrölä 1936, s. 129.

¹⁴ Vilkuna A. 1961, s. 13–15; Kokkonen 1932, s. 225; Vilkuna K. 1939, s. 141.

¹⁵ Heyne 1901, s. 42.

¹⁶ SMSA *tadikko* Lavia H. Pitkänen 1962, Turtola E. Aulis 1938; Vilkuna K. 1939, s. 141 k. 10.

¹⁷ Grotenfelt 1899, s. 306; Grotenfelt 1915, s. 29; SMSA *tadikko* Vanaja P. Tuomi 1963.

¹⁸ Sirelius 1919, s. 262.

Kuva 3. Kivien raivaus ja lannan ajo kuuluivat miesten töihin naisten toimiessa lannan levittäjinä. Räisälä, Karjalannäms. – Valok. A. Aarnio 1892. MVKA 7:1.

lella miehen laskettiin luovan niillä päivässä 18–20 kuormaa sontaa ja purkavan peräti 50–60 kuormaa. Mieluiten lanta ajettiin pellolle kaksipyöräisillä kärryillä, joiden lava keinautettiin kuormaa purettaessa ripustuskoukkujen varassa etuosastaan ylös; hevosen ottaessa samalla pari askelta eteenpäin putosi koko kuorma maahan. (Kuva 3) Paikoitellen Kaakkois-Suomessa lanta ajettiin kesällä pellolle nelipyöräisillä vankkureilla.¹⁹

Myös lannan hajottaminen suoritettiin joko yksinkertaisella puuhangolla tai tadikkolla²⁰. Tadikko mainitaan yleisesti käteväksi lannan hajottamisessa. Kärkölässä sen täsmennettiin olevan omiaan erityisesti kuusenhavuja sisältävän lannan hajotukseen.²¹ Viime vuosisadan loppupuolella tehdyn tutkimuksen mukaan lannan hajotus pellolle vaati kaksi päivätyötä tynnyrialaa eli puolta hehtaaria kohti.²²

Sekä Pohjoismaissa että mannermaalla tadikoita on käytetty lannan käsittelyn ohella maan kaivamiseen ja levitykseen, jossain määrin myös puutarhan ja peltojen puhdistukseen. Erityisesti rautatadikkoa käytettiin lannanluonnin ohessa myös ammenttaessa olkia hevoselle tallissa ja tuotaessa olkia kuivikkeiksi karjan alle. Viimeksi mainitussa tapauksessa tadikkoa saatettiin säilyttää navetan ohella puintihuoneessa eli luuvassa.²³

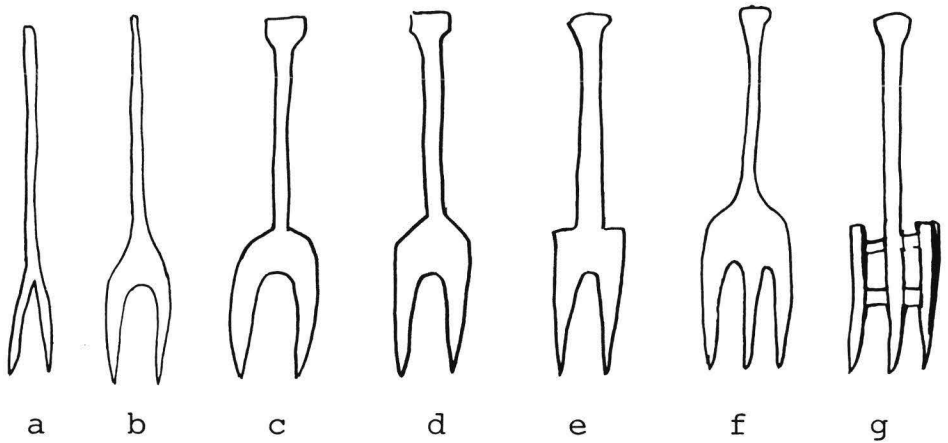
¹⁹ Grotenfelt 1899, s. 306; Grotenfelt 1915, s. 29; Sirelius 1919, s. 262; Vilkuna K. 1939, s. 141 k. 10; SMSA *tadikko*: Muhos T. Raumala 1953; Varpaisjärvi F. Turman 1961; Viitasaari M. Vallinharju; Hallenberg 1926, s. 41. – SMSA *sontahanko*: Pyhäjärvi Vpl. V. Kaasalainen 1929, Kaukola S. Paavilainen 1941. – SMSA *hajotin*: Perniö V. Myrsky 1926, Suomensjärvi L. Kokkonen 1932. – Pettersson 1917, s. 164. – Arrhenius & Lindqvist 1870 I, s. 315. – Grotenfelt 1915, s. 29.

²⁰ Vilkuna K. 1939, s. 141 k. 10; SMSA *taikko*: Nivala H. Kangas 1954; *talikko*: Janakkala R. Linkoaho 1965, Muhos T. Raumala 1953; *tadikko*: Pöytyä T. Lehtisalo 1918, Varpaisjärvi F. Turman 1961, Viitasaari M. Vallinharju; Grotenfelt 1899, s. 306; Grotenfelt 1915, s. 29.

²¹ Vilkuna K. 1939, s. 84; Anttila 1972, s. 203; Vuorela 1975, s. 163; SMSA *talikko* Kärkölä H. Sere 1955.

²² Arrhenius & Lindqvist 1870 I, s. 315.

²³ SMSA Pälkäne A. Nyström 1948; Pettersson 1917, s. 164. – Navetassa lannan käsittelyyn (*mocking*) ja lastaukseen käytettiin tadikoiden ohella perinteisiä muotoja edustavia *lapioida* ja *kihveitä*. Ks. Erixon 1956, s. 71, 88.

Kuva 4. Puutadikkojen typologiaa.

Suomessa on siis ollut käytössä monen muotoisia lannankäsittelyvälineitä. Esitteen seuraavassa niiden keskeisiä ominaisuuksia tarkemmin.

Ryhmittelyä ja tyypittelyä

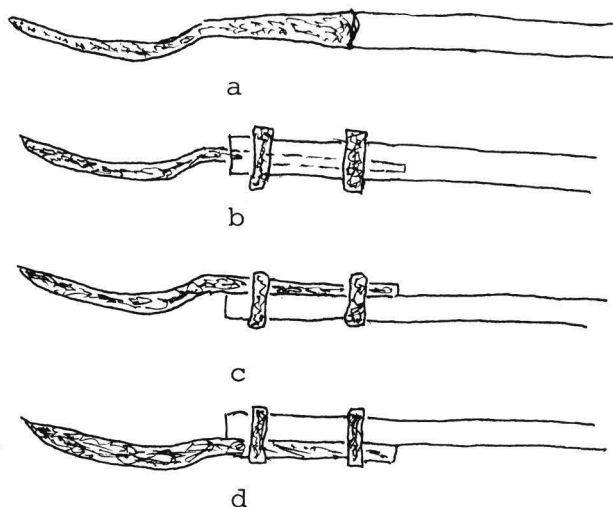
Tadikot voidaan ryhmitellä usealla tavalla. Luonteva on *valmistusmateriaaliin* perustuva jako, jossa ratkaisevana on haarojen rakenne. Voidaan puhua yhtäältä puu- ja toisaalta metallihaaraisista tadikoista. Kummatkin ryhmät jakautuvat edelleen kaksi-, kolme- jne. -haaraisiin tyyppeihin.

Kahdella puuhaaralla varustetut tadikot on tehty kokonaisuudessaan yhdestä puusta. Niissä on erotettavissa haarojen muodon mukaan kaksi varianttia. Ensimmäisessä mallissa ahiopuusta on poistettu vain kuori, joten haarat ovat luonnonpyöreät eli muotoilemattomat (Kuva 4a). Toisessa variantissa ahioksi otettiin edellistä leveämpi puu, jolloin haaroja tasoitettiin päältä veistämällä. Tadikon alaosa muostui näin lapiomainen, pelkkää haarapuuta suuremman kuorman ottava, esineen muuttumatta silti liian painavaksi käsitellä (Kuva 4b).

Kiinnitettäessä huomio kohtaan, jossa tadikon haarojen tyvi eli tadikon olka yhtyy varteen havaitaan *varren ja olan välisen kulman* vaihtelevan eri tadikoissa. Pienimmillään kulma on 90 astetta, jolloin olka on varteen nähden kohtisuorassa (Kuva 4e). Tällaisen työvälineen uppoamista kuormattavaan aineeseen on helppo avittaa polkemalla olkaa. Suuremman kulman omaavia variaatioita voidaan luonnehtia luisuksi (Kuva 4b), pyöristetyksi (Kuva 4c) tai viistoksi (Kuva 4d). Näistä vain pyöristetyssä mallissa on hiukan vastinetta jalalla auttamisen mahdollistamiseksi. Muut olkamuodot edellyttävät pelkän käsivoiman käyttöä tadikkoa täytettäessä.²⁴

Kolme- tai useampihaaraiset puutadikot jakaantuvat luontevasti kahteen ryhmään sen mukaan onko ne *veistetty yhdestä puusta* (Kuva 4f) vai *koottu useammasta erillisestä osasta* (Kuva 4g). Useammasta osasta kootuissa tadikoissa on tavallisesti kolme tai neljä »haaraa», jotka kiinnittyvät varteen kahdella tai kolmella vaakapienalla.

²⁴ Vilkuna K. 1939, 84; Anttila 1972, s. 203; Vuorela 1975, s. 163.

Kuva 5. Metallihaaraisten tadikkojen varren kiinnitysvaihtoehtoja.

Yhdestä puusta veistettyjen kolmihaaraisten tadikkojen kohdalla on nähtävissä periaatteessa sama jako kuin kaksihaaraisissakin eli yhtäältä luonnonpyöreähaaraiset ja toisaalta veistetyillä latteilla haaroilla varustetut. Useammasta puusta yhdistetyt tadikot jakaantuvat puolestaan tyypeiksi haarojen ja niitä yhdistävien pienen lukumäärän mukaan.

Metallihaaraisten tadikkojen perusjako nojaa ensi sijassa haarojen lukumäärään. Niitä on kahdesta seitsemään. Toisesta jakoperusteesta käy tapa, jolla varsi on kiinnitetty metallihaaroihin. Pääratkaisuja on kaksi, nimittäin varsiputki ja ruoto. Edelliset ovat kaikki samanlaisia vain varren tyven peittävän putken pituuden vaihdellessa (Kuva 5a). Ruotokiinnityksen kohdalla ratkaisumalleja on ruodon ja varren liitospaikan mukaan kolme: ruoto kiinnittyy joko varren sisälle (Kuva 5b), päälle (Kuva 5c) tai alle (Kuva 5d). Liitos on yleensä vahvistettu varren tyven ympäri kulkevalla rautarenkaalla. Sen sijoituspaikka voi olla kahtalainen. Yleisemmin rengas lukitsee varren ja ruodon, mutta harvinaisena tavataan myös tadikkoja, joissa varren tyvi jatkuu jonkin matkaa keskimmäisen haaran päälle, jolloin rengas kiristää nämä yhteen. Fysiikan lakien mukaan viimeksi mainittu ratkaisu on edullisin, sillä nostettaessa suurin rasitus kohdistuu siihen kohtaan, jossa varren ja teräosan liitos on lähinnä kuormaa. Keskihaaraan kiinnittyvä varsi on kuormassa kiinni eli sen lähemmäksi nostettavaa taakkaa ei päästä, joten ratkaisu on optimaalinen, varsiputkeakin parempi. Mitä kauemmaksi varren suuntaan rengas tai ensimmäinen niittaus tästä viedään, sitä suuremmaksi kasvaa se voimavarsi, joka rasittaa teräosan ja varren yhtymäkohtaa taakkaa käsiteltäessä.

Mistä sitten johtuu, että etevimpiä ratkaisuja on aineistossa vain muutamia? Selytyksiä voi esittää useampia. Mikäli ruodon päällä sijaitsevalla renkaalla varustettu tadikko kesti normaalin rasituksen, ei vahvemmalle variantille ollut suuremmin tarvetta, joten asia ei askarruttanut laajoja lannankäsittelyyn tottuneita piirejä. Toinen selitys saattaisi olla se, että keskihaaraan tukeutuvalla kiristysrenkaalla varustettu ratkaisu on niin nuori, ettei se ennättänyt levitä laajalti käyttöön perinteisen kansankulttuurin kaudella. Lisäksi voidaan todeta, että kuorman keskimmäisen haaran yläpuolelle kiinnitetyllä varrella on pieni kuorman määrää supistava vaikutus, nimittäin sen vaatima oma tila.

Hahmo ja yksityiskohdat

Sontahanko tehtiin puust,
visakoivun huohlan suust.
Rautaa kärkee iskettiin,
mikä sontaa pistettiin.²⁵

Koivu suosituin puulaji

Eri puolilta maatamme saatujen tietojen mukaan puutadikko – oli se sitten mitä muotoa tahansa – tehtiin yleensä koivusta.²⁶ Kerran mainitaan raaka-aineeksi valitun nimenomaan visa- tai *niveräkoivu*.²⁷ Ylimalkaan lehtipuun käytöstä tadikon teossa on siitäkkin viisi tietoa ja haavastakin kaksi. Kuusta voitiin hyödyntää kolmihaaraisen tadikon yhdistepienoissa, mutta yleisemmin nekin olivat koivua. Yksi aineiston tadikoista on katajaa, ja tarkemmin määrittelemättömän havupuun käytöstä tadikon tekon on kaksi tietoa.²⁸

Koivun etusija johtui puun kovuudesta; muu meikäläinen puulaji olisi tuskin kestänyt halkeamatta. Eikä kestänyt koivukaan aina, kuten useat museokokoelmissa olevat halkeilleet ja rautakiskoin vahvistetut esimerkit osoittavat.²⁹ Koivu on ollut sontatadikon valmistuspuu myös Virossa. Ruotsissa taas hyödynnettiin tammea, pyökkiä ja saarneaa eli puulajeja, jotka kovuudessaan ylittävät koivunkin.³⁰

Kaksihaaraisen tadikon tekoa varten etsittiin *huolainniekka* koivu, jonka kyljestä työkalu veistettiin: varsi oli tervettä runkopuuta, haarat huolaimista. Tadikon lapa muotoiltiin tarkasti haarojen ulkomittojen mukaisesti, kuten useista puun kuorta ulkosärmissään kantavista työkaluista näkyy.³¹ Joskus jälttä kerrotaan syödyn koivun kuoren alta ennen kuin varsinaiseen veistoon ryhdyttiin. Kun jälttää syötiin parhaastaan kevätkesästä, jolloin mahla kulki jälttää myöten,³² ajoittanee tämä puheena olevan tadikon tekoajan omalle paikalleen vuoden kierto. Ainutkertainen on keskipohjalainen tieto, jonka mukaan tadikon malli piirrettiin koivun kylkeen jo vuosia ennen

²⁵ SMSA *sontahanko*, Räisälä, J. Tenhonen 1932.

²⁶ Koivua: SMSA: *hajoitustadikko*: Somerniemi T. Helminen 1937. *Hanko*: Luumäki, V. Muuronen 1960; Ähtäri J. A. Mäkinen 1934. *Sontahanko*: Pertunmaa, E. Seppälä 1928; Suomenniemi J. Kuukka 1927 ja S. Kääriö 1928. *Tadikko*: Askola, A. J. Peltonen 1928; Hyrynsalmi, N. Tolonen 1963; Jyväskylä, A. Kuokkanen 1928; Karstula, A. Rautiainen, 1948; Längelmäki, E. Tunkelo 1927; Pihlajavesi H. Jartti 1928; Pudasjärvi NN; Suomensjärvi M. Rantala 1928; Tuupovaara A. Suhonen 1939; Vanaja A. Aarni 1928. – MVE: SU 5332: 734 Porajärvi, 6952:15 Karinainen, 8914:8; Kerimäki D1047; Mäntyharju. – SATM 3761 Pori, Nakkila 9741. – Pettersson 1917, s. 164. – Pettersson kertoo, että Nauvossa lapio tehtiin kuusesta koska mänty tulee liian nopeasti lommoille (bulin) ja kelpaamattomaksi, parempaa oli kuitenkin haapa ja parasta koivu. Aines saatettiin ostaa Turun torilta. Ks. Pettersson 1917, s. 160–161.

²⁷ SMSA *sontahanko*: Janakkala, S. Korpinen 1928 ja Räisälä J. Tenhonen 1932.

²⁸ Lehtipuusta: HYM M676 Kuopio, M1302 Sulkava, 1036 ja 1753 sine loco; MVE 6952: 11 ja 8952: 11 Karinainen, 8967: 1090 Suomi. SMSA *hanko*: Perniö M. Knaapinen 1931. MVE 8967:1090; – Haapa: MM 1036 sine loco, SATM 9020 Kokemäki. – Epävarma: HYM 1367 Impilahti. – Kuusesta: Pettersson 1917, s. 164; Alavus, A. Helttula 1934 SMSA *hanko*. – Havupuu: HYM: 1037 ja 1366 ja 1369 Salmi, 1363 Impilahti, M670; MVE 6952: 15 Karinainen. – Kataja: MM 3119 sine loco. – »Kovaa puuta» SMSA Artjärvi E. Eerola 1933.

²⁹ SMSA *tadikko* Längelmäki, E. Tunkelo 1927.

³⁰ Viires 1975, s. 93, 105, 111; Persson 1958, s. 76.

³¹ Porvoo HYM M 3323 (kuusen kuorta); 1928 SMSA *sontahanko*: Räisälä J. Tenhonen 1932 Suomenniemi J. Kuukka 1927 ja E. Kääriö; SMSA *tadikko*: Pyhäjärvi Vpl V. Ruoppila 1932.

³² SMSA *sontahanko* Suomenniemi J. Kuukka 1927. Naakka-Korhonen 1996, s. 177.

työkalun lopullista tekoa. Aihion annettiin sitten rauhassa kasvaa mittoihinsa. Kärämäeltä puolestaan mainitaan vuonna 1928, että »noin 100 vuotta sitten» oli käytössä puisia kolmehaaraisia *taikkoja*, mutta koska sellaisiin tarvittavia puita oli vaikea löytää, oli pakko tyytyä kaksiahaaraisiin *hankoihin*³³.

Kun puuhaaraisista tadikoista oli jo luovuttu, tehtiin rautahaaraistenkin varret edelleen kotona. Puu veistettiin talvella varren muotoiseksi puukkoa ja pientä höylää apuna käyttäen ja asetettiin sitten kuivumaan tuvan orsille.³⁴ Tadikon varren paksuus oli 3–5 senttimetriä.³⁵

Koska tadikon alapää joutui kosketuksiin virtsan ja kostean sonnan kanssa ja kahva hikoavien käsien ja kouriin sylkäistyn nesteiden kanssa, oli vaarana esineen ennenaikainen lahoaminen. Tadikon kestävyyttä parannettiin tervalla sivelemällä. Koko tadikon tervaus on ollut harvinaista, sillä siitä on vain kolme tietoa. Yleisimmin siveltiin sekä työkalun lapa että kahva, toisinaan vain lapa, hyvin harvoin pelkkä kahva. Vanha sanonta »Minkäs teet, tee tervan kanssa» pitää tadikkojen kohdallakin usein paikkansa. Yleisintä se on ollut pyöreäolkaisessa mallissa, joista joka toinen on tervattu. Tervaus on ollut käytössä luultavasti hamasta muinaisuudesta, joskin maininnat siitä alkavat vasta 1820-luvulta.³⁶

Tadikon puukärkien kestävyyttä voitiin lisätä toisellakin tavalla, nimittäin paahtamalla tulella. Meiltä ei tällaisesta menettelystä ole kuitenkaan tietoa, vaan lähimmät esimerkit löytyvät Itä-Baltiasta lättiläisten keskuudesta.³⁷

Kestävän tadikon tekeminen ei ollut helpoimpia miesten töitä. Epäonnistumisen yleisyys kuvastuu eräissä sanontatavoissa. Punkalaitumella saatettiin jotakuta parjata

*Sää oot ninko hukkavveistetty tarikkopuu.*³⁸

ja Karstulassa

*On miehellä sorkat kun pilalle veistetyllä taikko puulla.*³⁹

tai Pusulassa

*On kun hukkaan mennyt talikon puu.*⁴⁰

³³ SMSA *tadikko* Karstula A. Rautiainen 1943, Kärämäki, H. Syrjälä 1928.

³⁴ Vimpeli A. Luukko 1931 SMSA *tadikko*.

³⁵ Perniö MM 1831 (varren läpimitta 4 cm); Salmi MM 1368 (3–5,5 cm); sine loco MM 1668, 3148 (3–4 cm).

³⁶ *Kokonaan*: MVE Ilomantsi D1071; HYM: Viljakkala M3198, Padasjoki M2827. – *Lapa ja kahva*: HYM: Eurajoki M682, Haapavesi M3455, Iitti M674, Kuopio M676 Mäntsälä M2736, M273, Orimattila M2304, Orivesi M677, Perniö 1034, Porvoo M3323, Punkalaidun M2893; M3360, Sahalahti M1432, Salmi 1368, Somero 3842, Sulkava M1302, Suoniemi M2891, Tarvasjoki M3162, Virolahti M667, Ypäjä M3057, Sine loco M2053, 1719, M3276; MVE: Kylmäkoski D1130; PL Punkalaidun 1034; MVKA: Renko 2363: 588, Virolahti 1178: 123g; TUUN: Tuusniemi 372; Ruotsi Södemanland Björnlunda. – *Lapa*: Halikko, Viikuna 1935, 84 k 72; MVKA: Hauho 1379: 335, Hausjärvi 3064: 28, Ilmajoki 6367: 27, Muurame 3184: 1507; HYM: Jämijärvi M2421 ja M2423, 1366, Salmi 1369 ja M670, M675; MVE: Laihia D869, Mäntyharju 8914: 8. – *Kahva*: MVKA: Renko 2363: 588 lavasta kulunut pois?; MVKE: Vihti D1091. – Sahalahti 1820–70, Ypäjä 1850-luku, Mäntsälä 1870-luku, Somero 1870–90 ja Viljakkala 1870–1900, Tarvasjoki 1880-luku, Punkalaidun –1900.

³⁷ Bielenstein 1918, s. 504.

³⁸ SMSA *tadikko* Punkalaidun, N. Valonen 1935.

³⁹ SMSA *tadikko* Karstula, A. Rautiainen 1963.

⁴⁰ SMSA *tadikko* Pusula, I. Valkama 1932.

Kestävän tadikon teon vaikeus näkyy myös niistä monista työssä katkenneista varsista⁴¹ tai lavasta haljenneista ja rautavahvistein korjailuista välineistä, joita aineistoon sisältyy⁴². Joskus haara on katkennut⁴³ tai puisesta myös haljennut⁴⁴. Toisinaan puutadikonkin varsi ja lapa on liitetty yhteen naulaten ja rautarenkaalla vahvistetuksi⁴⁵. Erään liperiläisen tadikon kaulassa on vitsalengkki kenties halkeamista ja sitä kautta katkeamista estävänä vahvistimena⁴⁶.

Raavaan miehen tadikon tuli olla vankka. »Kankea niinko puutalikko» sanottiin Kalajoella.⁴⁷ Mutta on joukossa sirompiakin. Poikkeuksellista on tadikon teko laudasta. Sellaisia on aineistossa kaksi kaksihaaraista, joista toinen Laihialta toisen saantikunnan ollessa tuntematon.⁴⁸

Vuodelta 1690 periytyvän ruotsalaisen tiedon mukaan kuului rengin kesäiseen työpanokseen muun muassa kahden tadikon ja 14 haravan valmistus⁴⁹. Arrheniuksen maatalousoppikirjan ensimmäinen painos 1840-luvulta mainitsee, että rengin pitää tehdä talvella puhdetöiden muodossa reki tai parikin aisoineen, rattaat (ilman pyöriä), pari kolme tadikkoa, haravaa jne. Teoksen 1880-luvulla ilmestynyt painos toteaa lakonisesti: »Enää ei vaadittane».⁵⁰ Selitys löytynee tehdastekoisten tadikkojen orastavasta markkinoille tulosta.

Aineistoon sisältyy muutama esimerkki, jossa tadikko on veistetty muutoin jokseenkin valmiiksi, mutta haarat on jätetty päästä alhaalta avaamatta. Esine muistuttaa tässä vaiheessa lapiota, jonka pesässä on keskellä pituussuuntainen aukko.⁵¹ Itse asiassa tällaista tadikon ja lapion sekamuotoa on joskus jopa käytetty lannan luonnissa. Siitä todistaa muuan Punkalaitumen Yli-Kirran talomuseon esine.

Mallia raudasta puuhun ja puusta rautaan

Eräiden tadikkotyyppejen kohdalla herää ajatus, että muoto on siirretty raudasta puuhun. Matthias Murkokin esittää, että erään tadikon kohdalla voi olla kyse rautatadikon jäljittelystä. Tällaiset taka-askeleet ovat mahdollisia esimerkiksi raaka-ainepulan vallitessa.⁵² Esimerkkejä metallimuotojen siirtämisestä puuhun ei tarvitse hakea maamme rajojen ulkopuolelta. Sellaiseksi voidaan katsoa ratkaisut, joissa varsi ja puinen haarakas lapa on yhdistetty toisiinsa naulaamalla. Tällainen ratkaisu tavataan aineis-

⁴¹ Ilmajoki MVKA 2367: 28; HYM: sine loco 2196, 3359:1; Englanti, Gailey 1970, kuva d. – Perniöläisestä tadikosta (HYM 1832) on otettu rautakynnet pois ja siirretty toiseen työkaluun ilmeisesti siksi, että kahvassa on murtuma.

⁴² MVE: Askola 2634: 23, Mäntyharju 8914: 8, Sipoo D688; HYM: Kuopio M676; Perniö 1831; sine loco n:tta, 1668, Punkalaidun M2893; Konnevesi KuMu 2575; Pori SATM 13251; Renko MVKA 2363: 587.

⁴³ MVKA: Asikkala 1792: 42 (keskimmäinen), Virolahti 1178: 123g; katkennut keskihaara vahvistettu kiskolla (muutenkin laho): sine loco HYM 1666. – Metalliset: Varsiputki revennyt naulojen kohdalta: Haapavesi sine loco & n:tta. – Keskihiikki poikki: Askola MVKA 2634: 23; Helsinki MVE 7695: 7; Kiuruvesi KIUR 659; Laitila MM 4098: 5.

⁴⁴ Ilmajoki MVKA 2367: 27.

⁴⁵ Ilmajoki MVKA 2367: 27, 30.

⁴⁶ Liperi MVKA 1018: 358.

⁴⁷ SMSA *tadikko* Kalajoki, V. Kivioja 1928.

⁴⁸ Laihia MVE D869 ja D1234.

⁴⁹ Persson 1958, s. 76.

⁵⁰ Arrhenius 1881, s. 46.

⁵¹ Aihioita: HYM: 2053, M243, Viljakkala M3198; kaikissa kahva ja lavan yläosa tervattu.

⁵² Murko 1929, s. 334–335.

tossa vain eräissä Ilmajoelta saadussa kaksihaarisessa tadikossa, mutta vastaavanlainen ratkaisu tunnetaan esimerkiksi Englannista (Kuva 6).⁵³ Varren ja lavan liitosrakenteen ohella toinen metallihaarisista tadikoista puisiin omaksuttu piirre voisi olla toisen olan muotoilu paremmin polkemiseen soveltuvaksi vahvistamalla tai levittämällä tätä kohtaa. Menettelystä löytyy esimerkki sekä Suomesta että Ruotsista. Molemmat ovat kolmehaaraisia yhdistämällä konstruoituja malleja.⁵⁴

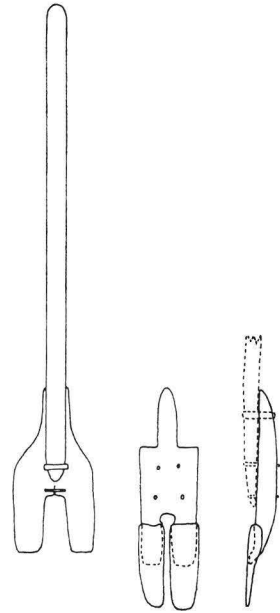
Keski-Euroopassa tadikon haarojen päät eli sorpat saivat rautakynnet ennen kuin heinähankojen vastaavat. Kaksikyntiset sontatadikot on siellä usein muotoiltu luonnonmuotoisia heinähankoja jäljitellen. Sontahankoihin on kuitenkin usein lisätty vahvikkeeksi rautainen poikkipiena (Querstil), johon on helppo kiinnittää lisäkynsiä. Tällaisten työkalujen esikuvana näyttäivät toimineen puiset mallit kuten eräät puolalaiset tadikot osoittavat.⁵⁵

Kahva

Tadikon varsien jaottelu otekohdan eli kahvan muodon mukaan (Kuva 7) ja näiden mallien tarkastelu suhteessa muihin esineen rakenteellisiin ominaisuuksiin ei mahdu tämän artikkelin puitteisiin. Yhteenvetona voidaan todeta jokseenkin kaikkien kahvamallien esiintyvän kaikissa tadikkotyypeissä, toisissa yleisemmin kuin toisissa.

Typologisesti alkeellisin tadikkojen varsityyppi on haaroista ylöspäin lähtevä suora salko, johon ei ole tehty minkäänlaisia otekohtia. Tällainen *kahvaton varsi* tavataan useassa tadikkomallissa. Niissä on mukana sekä sellaisia, jotka ovat vain kuorittuja ja teroitettuja luonnonhaaroja että sellaisia, jotka on veistetty niin leveästä puusta, että esineeseen on syntynyt kunnollinen lapa. Sama malli tavataan Itä-Karjalassa ja muualakin Pohjois-Venäjällä, Valkovenäjällä, Ukrainassa, Puolassa, Unkarissa ja Kiinassa.⁵⁶

Yhdistämällä tehdyissä kolmehaaraisissa puutadikoissa tätä varsiratkaisua ei meillä tavata. Kaksipienäisessä tyypissä se esiintyy Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa. Tanskan esimerkki on keskiaikaisesta kirkkomaalauksesta. Kolmipienäisessä tyypissä kahvaton varsi näyttää olevan Ruotsissa yleinen ja esiintyvän myös Islannissa ja Itä-Euroopassa. Nelipiäinen kahvaton tunnetaan niin ikään Islannista, mutta myös Suomesta.⁵⁷

Kuva 6. Puutadikon lapa ja varsi yhdistettiin harvoin naualamalla. – Gaily 1970.

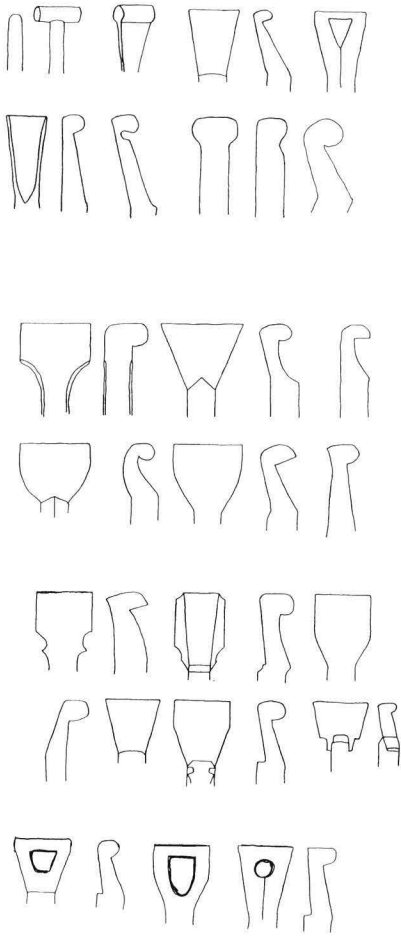
⁵³ Ilmajoki MVKA 1103:20; sama? 2367: 27 (museon n:o 371). – Englanti, Gailey 1970, kuva d.

⁵⁴ Polkuolka (oikea puoli) toista leveämmäksi jätetty ja kulunut, 3-haarainen yhdistetty Kylmäkoski, Putalan kylän Hakalan torppa MVE D1130. Lapiokahva. Lähetetty Unkariin! Skoone, Skytts härad V. Alstad (3-haarainen, yhdistetty): Gödselgrop av trä med »trampdyna!» Svensson 1969.

⁵⁵ Murko 1929, s. 334 Abb 32, 32a, viittaa Moszynski 1929, s. 145.

⁵⁶ Moszynski 1929, s. 144–145 f. 111; Kothe 1953, s. 746.

⁵⁷ Kaksipiäinen: Norja, eteläinen Trondlag, Stigum 1947, s. 65 fig. 5 ja Erixon 1956, s. 88 fig. 24; – Tanska: Persson 1958, s. 77 ja Svensson 1969 keskiaikainen kirkkomaalaus. 3-piäinen: Bohuslän NM 213252; Dalarna NM 198267 Dalsland NM 194492; Gottland NM 348765; Härjedalen, Björnlunda, Skåne NM 186013, Persson 1958, s. 77; Småland NM 19520, 257611; Västergötaland NM 131261; Östergötaland NM 185140. Islanti, Erixon 1956, s. 88 fig 25. Itä-Eurooppa, Moszynski 1929, s. 145–146 f. 111; Murko

Kuva 7. Suomalaisten tadikkojen kahvamalleja.

Metallihääräisten tadikkojen joukossa kahvattomia varsia on vain maan itäosissa, mutta niille löytyy vastineita sekä Venäjän Karjalasta että Ruotsista.⁵⁸

Kiilamaisesti levenevällä umpikahvalla varustetusta mallista on aineistossa 186 esimerkkiä. Se on ollut suosituin kaksihääräisessä luisuolkaisessa tyyppissä (54,5 % esimerkeistä). Metallihääräisten joukossa siitä on vain yksittäisiä esimerkkejä. Ratkaisu voidaan jakaa variantteihin sen mukaan, onko kahvassa alla tai päällä poikittainen paksunnos vai ei, ja jos on, niin edelleen paksunnoksen poikkileikkauksen mukaan.⁵⁹ Yleensä vulsti on samaa puuta kuin muunkin varsi, mutta erässä teuvalaisessa tadikossa alavulsti on tehty puunauloilla varteen kiinnitetystä kapulasta.⁶⁰

Suorakaiteinen kahvalevennys näyttää olevan edellistä hiukan yleisempi, sillä siitä on aineistossa 196 esimerkkiä. Muoto kuuluu ennen muuta kaksihääräiseen suorakaiseseen puutadikkoon (41,6 %). Vulsti on yleensä alla, kahdessa tapauksessa sekä alla että päällä.⁶¹ Toisinaan tämän tyyppin kahvoissa on molemmilla sivuilla koristeena pyöreäpohjainen kolo. Hiukan yleisempää on ollut kahvan lävistäminen pyöreällä reiällä. Koristefunktion ohella reikä on tarjonnut myös naulaan ripustuspaikan ja sijainnista riippuen saattanut parantaa myös tadikolla työskentelevän otetta esineestä.

1929, s. 334 Abb 33. – *4-pienäinen*: Kalanti MVKA 1640: 36, Vilkuna K. 1935, s. 84. Islanti, Erixon 1956, s. 88 fig 25.

⁵⁸ Liperi KuMu 352.; Porajärvi MVE Su 5332: 730; HYM: Salmi 1382: 3, Suistamo 1384. – Nilsii MVKA 3156:100; Ruotsi NM 401136. – Tuusniemi TUUN 282. Ruotsi: NM 400:762; 401:135,147 (kaikki tehdastekoisia).

⁵⁹ Vulsti alla ja päällä: Artjärvi E. Eerola 1933 SMSA, Hausjärvi MVKA 3064: 30, Iitti MM M674; Kajaani, Grotenfelt 1899, fig. 91. – Alavulstilla: Ilomantsi MVE D1071, Kemiö Sahlberg 1942, s. 186, Kuhmoinen MVE 7588: 4, Köyliö Varpiala 1947, k 44, Mikkeli Suur-Savon museo 712. Ruotsi kokovulsti alla: Halland NM 90120, Uppland NM 185569, Östergötaland NM 185141; puolivulsti alla: Södermanland NM 93040. – Vulsti eteenpäin sojottavasti teräväkärkinen: Kuhmoinen MVE 8213:9. – Kuoppa alla keskellä: Sahalahti MM M1432. Fasetoitu: Orivesi MM M677; kurkussa hammaslovi, alavulstin sivut kierre-uurrettu päänsarvimaisesti Viljakkala MM M3198 teelmä dat 1870–90. – Reikä kahvassa: SATM: Kokemäki 9020, 9743, Nakkila 974, SATM 11650; Kokemäki F. Kivi 1928 SMSA; Perniö, museo 1029. Pori; Siuntio MVKA 1164: 2.

⁶⁰ Teuva MVE 9559: 6.

⁶¹ Vulsti alla ja päällä: Iitti MVE D527. – Alavulsti: sine loco MM peltimerkki 20, Haapavesi, Nurmi-järvi MVKA 1620: 103, Kiiikala MVKA 1104: 46. – Päällä vulsti ja sen juuressa kuoppa (varsi käännetty?): Renko MVKA 2363:833.

Poikkeuksellisesti reikä on muotoiltu sydämen muotoiseksi⁶².

Puolipyöreä lävistämätön kahvamalli on edellisiä harvinaisempi. Se kuuluu selkeästi pyöreäokaisiin tadikoihin, sillä muiden kohdalla siitä on vain yksittäisiä tietoja. Vanhin ajoitettu tällaisella kahvalla varustettu tadikko on Vähäkyröstä vuodelta 1774⁶³.

Huomattavasti yleisempi on ratkaisu, jossa *puolipyöreässä kahvassa on samanmuotoinen lävistys*, jolloin tuloksena on nykyaikaisista lapioista tuttu hahmo. Ratkaisusta on aineistossa 38 esimerkkiä. Se on ollut käytössä yhtä yleisesti sekä kaksi- että kolmihaaraisissa puutadikoissa kuin myös rautahaaraisissa malleissa. Kahvan otekohtaisesti muodostuvan puolan poikkileikkaus on tavallisesti sama kuin kahvan sivujen leveys, mutta myös alavulstillisia ratkaisuja tunnetaan. Rautahaaraisten tadikkojen joukossa on joitakin, joissa kahvan syrjät on tehty metallista samaan tapaan kuin moderneissa lapiossa.⁶⁴ Puheena olevalla tavalla lävistetty kahva oli käytössä ainakin goottilaista muotokieltä edustavissa lapiossa Pohjolassa myöhäiskeskiajalla⁶⁵.

Lyhyen poikkikartun teko varren päähän kahvaksi ei ole ollut tadikkojen kohdalla yleistä; esimerkkejä on vain 20. Ne jakautuvat kaikkien kahvallisten tadikkojen kesken niin tasaisesti, ettei ratkaisu voi pitää millekään ryhmälle tai tyyppille ominaisena. Toisinaan poikkipuola on yhtä puuta varren kanssa. Malli on ollut käytössä Suomen ohella ainakin Itä-Baltiassa, Ruotsissa, Tanskassa ja Englannissa, viimeksi mainitussa jo 1300-luvulla (Kuva 8).⁶⁶

Yhdessäkään tuntemassani suomalaisessa tadikossa ei varren alaosassa ole kahvaa, mutta Skandinaviasta tällaisia tunnetaan joitakin yhtä hyvin puu- kuin metallihaaraisissa malleissa.⁶⁷

Rautakynnet

Rautakärkinen puutadikko on dokumentoitu Euroopasta ensi kertaa Englannista 1300-luvulla. Ruotsissa tadikon rautakengitys yleistyi Erixonin mukaan myöhäiskeskiajalla, mutta Persson mainitsee tadikkojen haaroja aletun raudoittaa 1800-luvun puolivälissä, mikä oli useimmiten kyläsepän tehtävä. Näin otettiin ensimmäinen askel kohti rautahaaraista tadikkoa. Vasta kun kaupapuoteja teollisuustuotteineen perustettiin kirkonkyltiin, saatettiin kotona valmistettu puutadikko hylätä.⁶⁸ Kynnet eli kärjet voidaan jakaa muotonsa puolesta muutamii selvästi toisistaan poikkeaviin malleihin (Kuva 9).

Kärjet ovat joko kartiomaiset tupet tai haarojen ympäri taakse käännetyillä hulpioilla varustetut (Kuva 9a). Oleellinen piirre on, ettei metalliosaa kurotaudu tadikon

⁶² Kihniö J. Peltomäki 1928 SMSA.

⁶³ Vähäkyrö MVE 7303: 30.

⁶⁴ Vulsti alla: Punkalaidun Yli-Kirra; N. Valonen 1935 SMSA *tadikko*; HYM: Somero 3842, sine loco 3359:1 ja MVE 8967: 1088. – Vulsti merkillisesti yläpuolella: Kangasniemi MVKA 3373: 79. – Kaaret peltiä, puola puuta: Iitti MVKA 2100: 215 ja 219, Kiuruvesi KIUR 658, Mikkeli T. Kekkonen 1928 SMSA, Mynämäki MVKA 3228: 206, Pälkäne V. Jokela 1928 SMSA. – Ruotsi NM 401: 139,149,151,152.

⁶⁵ B. A. P 1958, s. 78–79.

⁶⁶ Iitti MVKA 2100: 215; Kullaa SATM 13473; Sine loco MVE 9. Småland NM 178940; Södermanland Björnlund museum; Uppland NM 190972; Broby-Johansen 1947, s. 162; Bielenstein 1918, s. 504 F 475; The Lutrell psaltar f. 162 Plate 76.

⁶⁷ Pyöreä olka, lapa ja kahva NM Julita Ångermanland 57.569, Medelpad 179.484, Hälsingland 190.593. Norja, Stigum 1947, s. 65 fig. 5. (alakahvallinen oseberg-tyyppi). Rautahaarainen NM 400754 (varressa alhaalla reikä tarttumista varten).

⁶⁸ Erixon 1956, s. 88; Persson 1958, s. 76.

Kuva 8. Englannissa 1320-luvulla tehtyä psaltnin käsikirjoitusta koristaa tadikkoa kantava mies. Tadikon haarojen päät on vahvistettu kartiomaisin rautakynsin. – The Lutrell Psalter 1932.

etupuolella haaraa pitkin. Rautakärkien pituus on 8–30 cm, keskimitta 20 cm. Kaikkiaan esimerkkejä on aineistossa 35. Suomen ohella tunnen malli yhtä hyvin Itä- kuin Länsi-Euroopasta⁶⁹.

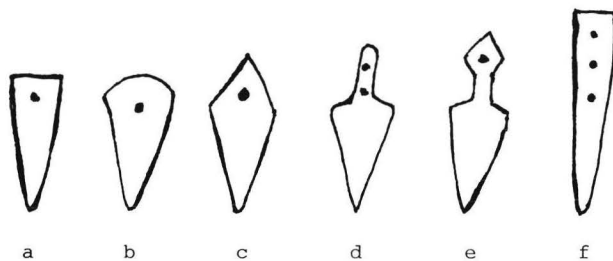
Toisen mallin muodostavat *yläreunaltaan kaarevat kärkitupet* (Kuva 9b). Esimerkkejä on vain puolenkymmentä, joten ratkaisua on pidettävä satunnaisena. Hiukan yleisempi (22 esimerkkiä) on ollut malli, *jossa tuppien yläreuna on kiilamainen* (Kuva 9c). Kynsien pituus on 17–25, keskimittakin edellisiä hiukan suurempi eli 21 cm. Yleensä kynnet on kiinnitetty puuhaaroihin pelkästään kiristämällä tai naulalla, mutta Tohmajärvellä pysyminen on varmistettu myös rautarenkailla⁷⁰.

Huomattavasti suurempi (46) on sellaisten tuppien määrä, joiden *etureuna kurot-tautuu kielimäisesti puuharaa pitkin* (Kuva 9d). Tyypin näyttää kuuluvan ennen muuta pyöreäolkaisiin kaksihaaraisiin puutadikoihin. Ratkaisu on edellisiä parempi, koska se tarjoaa pidemmän pinnan naulakiinnitykselle, mutta tukee tietysti samalla myös puuhaaroja pidemmällä matkalla kuin edelliset. Kynsien pituus onkin 12–33 cm, keskimittakin edellisiä suurempi eli 24,3 cm. Vanhin ajoitettu esimerkki on Askolasta vuodelta 1812. Malli on ollut käytössä myös Ruotsissa sekä kaks- että kolmihaaraisissa talikoissa. Tohmajärveltä on tästäkin tyypistä esimerkki, jossa toinen naula on korvattu rautarenkaalla. Ratkaisu on saharojen perähangon kynsien kiinnityksessä yleinen ja saattaa olla siitä tadikoihin lainattu.⁷¹

⁶⁹ Gailey 1970, kuva d.

⁷⁰ Tohmajärvi MVKA 1261: 8.

⁷¹ Hälsingland NM 190593, Södermanland NM 93040; Tohmajärvi MVKA 1261: 8.

Kuva 9. Puutadikkojen rautakynsien malleja.

Naulan reiän kohdalta levennetty ja yläreunasta nipukalla varustettu kynsimalli (Kuva 9e) on suhteellisen yleinen, sillä siitä on puolensataa esimerkkiä. Se esiintyy sekä kaksi- että kolmihaaraisissa tadikoissa. Kynsien pituus on 9–30 cm, keskimittana 19,5 cm. Suomen ja Ruotsin ohella malli on ollut käytössä ainakin Itä-Baltiassa, Puolassa ja Pohjois-Venäjällä.⁷² Kynsimalli muistuttaa edestä katsottuna goottilaiseen tyyliin lukeutuvan suippolehtikärkisen saranan hahmoa⁷³.

Oman tyyppinsä haarojen kärkien raudoituksissa muodostavat *naulalla haaraan kiinnitetty tasaleveät kiskot* (Kuva 9f). Nauloja on tavallisesti enemmän kuin yksi, joten kiskolle tulee parhaimmillaan mittaa jopa 40 cm keskimittana ollessa 25 cm. Toisinaan kisko on taivutettu V-muotoon, joten se suojaa haaraa myös takaa eli alta⁷⁴. Raudoitusmalli näyttää kuuluvan kolmella haaralla varustettuihin useammasta puusta yhdistettyihin tadikoihin. Se on ollut käytössä myös Ruotsissa⁷⁵.

Mallista riippumatta metallikärkien tehtävä oli saada työkalu pystymään paremmin sotaan, jolloin työskentely helpottui, mutta tietysti myös lisätä kestävyyttä⁷⁶. Tämä primaari merkitys näkyy hyvin siinä, että saman tadikon eri haarojen kärkeen laitettu rauditus saattaa olla keskenään eri kokoinen tai jopa eri mallia. Kynsiä lienee siirretty rikki menneistä tadikoista toiseen tai niitä on taottu jäteraudan paloista.⁷⁷

Rautahaarat

Suomalaisen sepäntaidon historiaa ja tekniikkaa on tutkittu hyvin vähän niiltä osin kun on kyse maasepistä. Jo pintapuolinen tadikkoaineiston tarkastelu osoittaa, että tällä saralla saattaisi löytyä sekä ajallisia että alueellisia erityispiirteitä. Seuraavassa esittelen kirjon, jonka tadikkojen metallihaarojen tarkastelu paljastaa.

⁷² Södermanland, Björnlunda Hembygdsgård; Bielenstein 1918, s. 504 f. 475; Moszynski 1929, s. 145 f. 111.

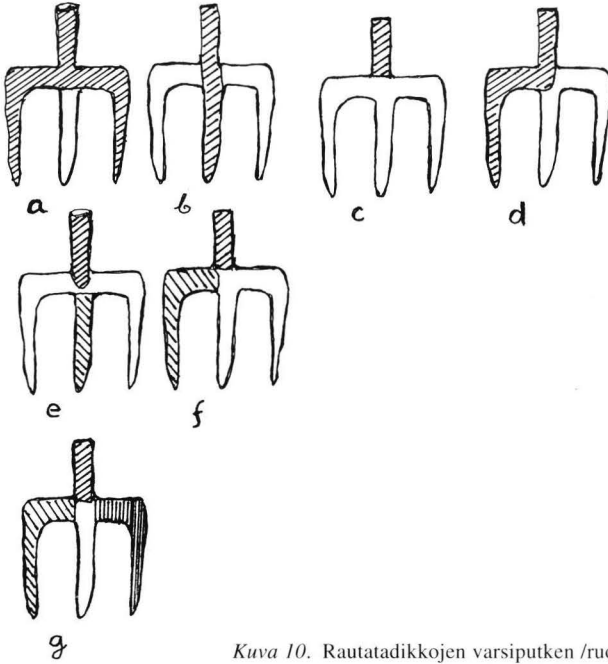
⁷³ Vrt. esim. Valonen & Vuoristo 1994, s. 55.

⁷⁴ Punkalaidun Yli-Kirra 1034; sine loco HYM 1666.

⁷⁵ NM Skansen: Härjedalen Älvrosgården.

⁷⁶ SMSA: Jyväskylä A. Kukkonen 1928; Kuorevesi E. A. Lemola 1948.

⁷⁷ Rautakynnet samanlaiset, mutta eri kokoiset: MVE: Joutseno D243, Kerimäki D1047, Kirvu D202, Repola E 4976: 56; sine loco: HYM 3149; Norja Stigum 1947, s. 65 f. 5. – Varsiputki + kielimäinen: Salmi HYM 1366; Tampere MVE 6833: 5 (3-haarainen, kaikki hiukan erilaisia), Vihti MVE D1091. – Varsiputki + goottilainen nipukallinen (usein eri kokoisia): Karinainen MVE 6952:12; Perniö HYM 1831; Vihti MVE D1090. – Kaareva yläreuna + goottilainen nipukallinen: sine loco HYM n:tta (21 + 15,5 cm). – Kiilamäinen + kielimäinen: Asikkala MVKA 3023: 8–9. – Kiilapää tuppi + goottilainen nipukallinen lattea: Kokemäki SATM 9020; sine loco: HYM 3119. – Kielimäinen + goottilainen: Asikkala MVKA 1792: 42; sine loco HYM 20. – Kynnet poistettu, väriero ja naulanreiät paljastavat: Hauho MVKA 1379: 335; HYM: Perniö 1832 (kulunut ja laho), Porvoo M3323. – Kynnetön, hyvin kulunut: Sipoo MVE D688, Sine loco HYM 3120 (ei naulojen jälkiä).

Kuva 10. Rautatadikkojen varsiputken /ruodon ja haarojen yhdistämiserätkaisuja.

Aluksi voimme kiinnittää huomiota siihen, kuinka monesta raudankappaleesta työväline on taottu. Ensimmäisen ryhmän muodostavat tadikot, joiden metallinen alaosa on koottu kahdesta kappaleesta. Ensimmäisessä tyyppissä varsiputki ja laitimaiset haarat on taottu samasta rautakappaleesta (Kuva 10a). Keskipiikki on saatettu istuttaa tähän kappaleeseen pelkästään ns. keittämällä tai lisäksi niittaamalla. Jälkimmäinen ratkaisu on yleisempi.⁷⁸ Toisessa perusratkaisussa keskipiikki ja ruoto on taottu yhdestä kappaleesta, johon on yhdistetty omasta kappaleestaan muotoillut laitimaiset haarat (Kuva 10b).⁷⁹ Kolmannessa mallissa varsiputki tai ruoto on tehty omasta kappaleestaan, piikit toisesta (Kuva 10c).⁸⁰ Neljännessä ratkaisussa toinen laitahaara ja ruoto ovat yhdestä kappaleesta taottuja, samoin keskipiikki ja toinen laitahaara (Kuva 10d).⁸¹

Kolmesta raudan palasta taottuja tadikkoja on kahta mallia. Ensimmäisessä varsiputki tai ruoto on ollut oma kappaleensa, samoin keskipiikki ja kolmantena niihin on keitetty sivuhaarat (Kuva 10e).⁸² Toisessa mallissa peruselementit ovat a) varsiputki, b) toinen sivuhaara ja c) keskipiikki sekä toinen sivuhaara (Kuva 10f).⁸³ Neljästä osasta kokoon pannun tadikon alaosassa kaikki piikit on istutettu erikseen ruotoon (Kuva 10g)⁸⁴. Tätä tutkimusta varten käsin kosketeltu aineisto on siksi pieni, ettei sen

⁷⁸ Keitetty: Pyhämaa MVE 7144: 406. – Keitetty ja niitattu: HYM: Nilsä M692, sine loco 2196, 3603, Jämsä 1615. Orimattila M2305; Kuhmoinen MVE 8213: 11.

⁷⁹ Kemi KME 8593: 120; HYM: Halikko 4095: 15, Urjala M3004, sine loco 3359: 1.

⁸⁰ Varsiputkellinen: Karjala TI 8471: 2. – Ruodollinen: HYM: Padasjoki M2827, Tammisaari M688; Vöyri 1667; Pielavesi PIE 693.

⁸¹ Perniö HYM 1830.

⁸² Haapavesi sine loco & n:tta; Tammisaari HYM M689.

⁸³ Laitila HYM 4099:5.

⁸⁴ Padasjoki HYM M2827.

perusteella kannata ryhtyä päätelemään edellä esitettyjen ratkaisumallien maantieteellisiä levinneisyysalueita. Laajempi aineisto saattaisi paljastaa alueellisia tai jopa seppäsukuihin liittyviä taontataperinteitä myös lannankäsittelyvälineiden kohdalla. Toisaalta on muistettava, että maaseppä käytti takomisissaan hanakasti hyväksi jäteraudan kappaleita, joten käsillä olevan materiaalin uusiokäyttö saattoi jossain määrin vaikuttaa siihen, millaisista osista tadikko muotoutui.

Haarojen poikkileikkaus voi olla pyöreä, neliö, pysty- tai vaakasuuntainen suorakaide. *Pyöreäpiikkisyys* on harvinainen ominaisuus kolme- tai nelihaaraisten ryhmässä, mutta yleisempi viisihaaraisissa.⁸⁵ Viimeksi mainitut ovat soveltuneet hyvin myös kuivikkeiden käsittelyyn. *Neliömäisellä haarojen poikkileikkauksella* (koko 1,5 × 1,5 cm tai 2 × 2 cm) varustettu malli ei ole edellistä yleisempi, mutta esiintyy useammissa ryhmässä.⁸⁶ Vaikka *poikkileikkaukseltaan pysty suorakaide* on itse asiassa piikkityypeistä kaikkein parhaiten rasiutusta kestävä, se tavataan vain kahdessa mallissa.⁸⁷ Selitys lienee yhtäältä siinä, että muunlaisetkin piikit olivat riittävän kestäviä ja toisaalta siinä, että kuormanottokyky väheni piikin kaventuessa. Piikin korkeus on tavallisesti 2 cm ja leveys 1,2–1,8 cm. Poikkileikkaukseltaan *vaakasuuntaisen suorakaiteen* muotoisilla piikeillä varustettuja tadikkoja on kolmessa ryhmässä. Piikin leveys on 2,8–2 cm ja korkeus 1,3–1 cm.⁸⁸ Joissakin tadikoissa keskipiikki on laitimmaisia tukevampi tai reunimmaisiet kaartuvat keskellä sisälle päin ja lopuksi kärjet ulos.⁸⁹

Puutarhamaan kääntämiseen käytettyjen tadikkojen piikit ovat hahmoltaan lehtimäiset, poikkileikkaukseltaan trapetsimaisia⁹⁰.

Tadikon sivuprofiili

Tarkasteltaessa tadikkoja sivulta havaitaan profiilin vaihtelevan suuresti (Kuva 11). Ensimmäiseen ryhmään voimme luokitella sivusta katsoen suorat työvälineet. Suoravartisuus (Kuva 11a) on hyvin pitkävartisessa »primitiivisessä» kaksihaaraisessa mallissa vallitseva piirre, mutta tavataan satunnaisena kaikissa tyypeissä. Ominaisuuden yleisyyden arviointia haittaa se, että useat tadikoista otetut valokuvat näyttävät esineen ainoastaan *en face*, jolloin esineen kaarevuutta ei voi varmuudella päätellä. Varren suoruuks korreloi positiivisesti poikkileikkauksen pyöreään muotoon (Kuva 12a).⁹¹

⁸⁵ MVKA: Renko 2363: 835; Pyhämaa 1499: 317; HYM n.tta. – 5-haaraisia: MVKA: Askola 2634: 23 (6 kpl), Iitti 2100: 215, 219, Lavia 3275: 177, Mynämäki 3228: 206, Nilsii 3156: 101; Närpiö MVKE D1025; Siilinjärvi SIIL 669.

⁸⁶ Ikaalinen MVE 6773: 4; Ilmajoki MVKA 1103: 20a,b. – Kemi MVE 8593:120; Padasjoki HYM M2827; sine loco MVE 8967: 1089. – HYM: Laitila M4098: 5, Urjala M3004. – Heinävesi HEIV 163; Renko MVKA 2363: 833, 836; Savo KuMu 4333: 285. – Kiuruvesi KIUR 658; Korttesjärvi MVKA 3346: 28; Leppävirta LEP 1513.

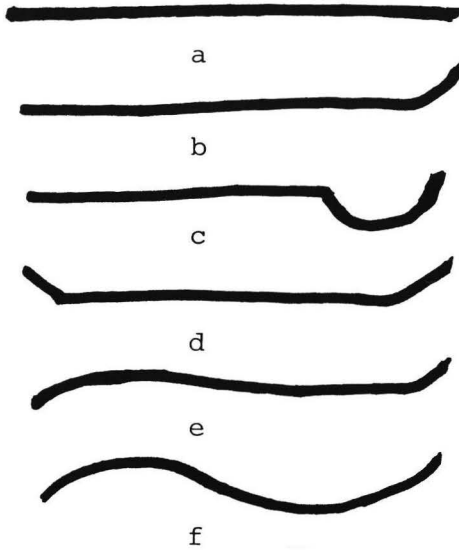
⁸⁷ Jämsä HYM 1615; Kiuruvesi KIUR 738; MVE: Loppi 9042: 7, Kuhmoinen 8213: 10, 11, Loppi 9042: 7. – HYM: Orimattila M2305 (1x2,5), Perniö 1830 (1,5x2); sine loco MVE 8967: 1088.

⁸⁸ MVE: Helsinki 7695: 7, Tuusula D 668; HYM: Tammisaari M689, Vöyri 1667. – HYM: Halikko 4095: 1, sine loco MM 3359: 1; Luvia SATM 13526; MVE 8967: 1087. – Pielavesi PIE 693; Tammisaari HYM M688.

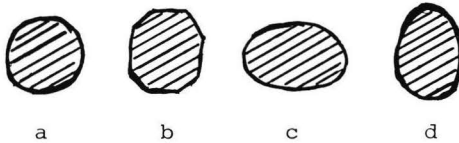
⁸⁹ Padasjoki MM M2827.

⁹⁰ Sine loco MM 2196 ja 3603.

⁹¹ Suoravartisia: MVKA: Ilmajoki 1103: 20, Rautavaara 1018: 361; MVE: Jääski d 219, Repola 4976: 56; Salmi 792, Sirelius 1919, s. 262 (ø pyöreä). – Englanti, Lutrell Psaltar f. 62. – Halikko, Vilkuha 1935, 84 k 72; Ilomantsi, Vilkuha K. 1939, s. 133 k 10 (ø pyöreä); Sine loco HYM 1753 (ø monikulmio); – Viro,

Kuva 11. Tadikkojen sivuprofiileita.

Kuva 12. Tadikkojen puuvarsiens poikkileikkauksia.

Toisen ryhmän muodostavat tadikot joiden toinen pää on taivutettu. Yleensä tämä tarkoittaa sitä, että tadikon kärjet on taivutettu ylös- eli eteenpäin, joten profiili on loivan J-kirjaimen muotoinen (Kuva 11b). Esimerkkejä löytyy kaikista tadikkotyypeistä. Useimpien varsi on poikkileikkaukseltaan pyöreä, mutta mukaan mahtuu myös muutamia poikkileikkaukseltaan ovaaleja. Ovaalin kapeat päät osoittavat esineen ylä- ja alapuolelle (Kuva 12d).⁹² – Harvinaisena tavataan malli, jossa kärkipää on suora, mutta kämmenen otekohta yläpuolella on taivutettu eteenpäin, joten esine on Γ-profiilinen.⁹³

Kolmannen ryhmän muodostavat profiililtaan lusikkamaiset tadikot. Varsi on suora, mutta lapa eli haarat muodostavat pesämäisen kupin. Tällaisiakin tadikoita on jokseenkin joka tyypissä. Varren poikkileikkaus on vallitsevasti pyöreä, joskin mukaan mahtuu myös joku pysty- tai vaakaovalinen (Kuva 12c).⁹⁴

Neljänteen ryhmään kuuluvat tadikot joiden sivuprofiili on erittäin loivan U-kirjaimen muotoinen (Kuva 11d). Tämä merkitsee sitä, että sekä kärjet että kah-

Manninen 1934, 107 (ø pyöreä). – Laihia MVE D869 (ø pyöreä). – Kajaani Grotenfelt 1899, fig. 91 (ø pyöreä); Englanti Gailey 1970, k. d. (ø pyöreä). – Ruotsi, Härjedalen Skansen Älvrosgården. – Kiuruvesi KIUR 737, 738 (ø pyöreä); MVE: Kuhmoinen 8213; 10, 11 (ø pyöreä); Tuusula D668 (ø pyöreä); Väyri HYM 1667 (ø pyöreä). – Orimattila HYM M2305, Sine loco MVE 8967: 1087 (ø pystysoikio). – Tammi-saari HYM M688.

⁹² Loiva J (kohti pesän kärkeä nouseva, tai vain kahva taitteinen): Karinen MVE 6952: 12,1364 (ø pyöreä); sine loco HYM 3119 (ø pyöreä). – Lätit, Bielenstein 1918, s. 504 f. 477. – Salmi HYM M670 (ø pyöreä), sine loco 1365. – Lätit, Bielenstein 1918, s. 504 f. 476 (ø pyöreä). – Iitti MVE D528 (ø pyöreä); Karinen MVE 6952: 11 (ø pyöreä). – Asikkala MVKA 3023: 8–9 (ø pystysoikio); HYM: Jämijärvi M2421 ja M2423 (ø pystysoikio); Mikkeli Suur-Savon museo 771; Viljakkala HYM M3198; Sine loco MVE 8967:1086 (ø pyöreä). – Iitti MVE D527 (kärjet ylös, ø pyöreä); Puola, Moszynski 1929, s. 145 f. 111 (kätki ylös, ø pyöreä). – Köyliö A. Kiertonen 1928 SMSA *tadikko* (kätki ylös). – MVE: Pernaja D689 (sama? Sirelius 1919, s. 262–263 k. 200), Tampere 6833: 5. – Pyhämaa MVE 7144: 406. – Loppi MVE 9042: 7 (ø pyöreä); Nurmo M.A. Soini 1928 SMSA. – Sine loco HYM 3359: 1 (ø pyöreä).

⁹³ Sine loco HYM 3120 (kahva ylös taitteinen, ø pyöreä).

⁹⁴ Lusikkamainen: Impilahti HYM 1363 (ø pyöreä); Pyhäjärvi Vpl V. Kaasalainen 1928 SMSA *sontahanko*; sine loco HYM 1364 (ø pyöreä). – HYM: Impilahti 1367 (ø pyöreä); Salmi 1366 (ø pyöreä), 1369 (ø pyöreä). – MVE: Joutseno D243 (ø pyöreä), Kiikka 9577: 3; Sine loco HYM 3426 (ø vaakalieriö). – Karkku P. Palonen 1938 SMSA (ø pyöreä); MVE: Kerimäki D1047 (ø pyöreä), Mäntyharju 8914: 8; Lemm MVKA 2111: 35 (ø pyöreä); Savonlinna O.F. Kuvaja SMSA. – Iitti HYM M674 (ø pyöreä). – Perniö HYM 1831 (ø pyöreä), 1832 (ø pyöreä); Puola, P-Venäjä (Moszynski 1929 145 f. 111) (ø pyöreä). – Suoniemi H. Kuusi 1928 SMSA *tadikko*. – Perniö MM 1831 (ø pyöreä); Uusikirko TI MVKA 1640: 36 (ø pyöreä). – HYM: Laitila 4098: 5 (ø pystysoikio), Perniö 1830 (ø pyöreä).

vaosa taipuvat ylös eli eteenpäin. Ratkaisusta on aineistossa vain viisi tietoa. Kun niistä kolme on paikantamatonta ja paikannettavat yhtäältä Kalannista ja toisaalta Kiuruvedeltä, tuntuu ratkaisu varsin satunnaiselta. Samaan suuntaan viittaa myös se, että kahvan poikkileikkaus on milloin pyöreä, milloin pystysoikio.⁹⁵

Viidennen ryhmän muodostavat tadikot, joiden sivuprofiili on ~:n muotoinen (Kuva 11e–f). Varren poikkileikkaus näyttää olevan useimmiten pyöreä, mutta yleisesti myös pystysuuntainen soikio. Mukaan mahtuu myös yksi poikkileikkaukseltaan sivusuunnassa soikeavartinen.⁹⁶ Tällaisia kaksoiskaarellisia tadikkoja on aineistossa niin runsaasti, että voi huoletta sanoa sen olleen suosituin malli. Ratkaisu on ollut yleinen yhtä hyvin kaksi- ja kolmihaaraisissa puutadikoissa kuin kolme- tai useampihaaraisissa sepän tai tehtaan tekemisissä metallitadikoissa. Näin ollen on vain odotuksenmukaista, että ratkaisu esiintyy kaikkialla, mistä tadikkoja on tutkimuksen kohteeksi saatu.⁹⁷ Se panee onastelemaan, että kaarevavartisuuteen kätkeytyy jokin tekijä, joka selittää ekspansiokyvyn.

Jo yksinkertainen typologia pakottaa ryhmittelemään tadikot sivuprofiilinsa perusteella yllä esitettyyn järjestykseen. Typologia ei ole aina yhteneväinen historiallisen kehityskulun kanssa tai etene dynaamisesti huonommasta parempaan. Tadikkojen kohdalla ja juuri tämän piirteen osalta näin kuitenkin on asian laita. Selityksenä on

⁹⁵ Loiva U: sine loco HYM 3118 (ø pyöreä) kahva ja piikit nousevat. – Sine loco HYM 1668 (ø pystysoikea). – Kalanti, Vilkuna K. 1935, s. 84 k 72; Kiuruvesi 727; sine loco HYM M3276 (ø pyöreä).

⁹⁶ *Pyöreä poikkileikkaus*: MVKA: Anjala 3095:80, Asikkala 1792:42, Kangasniemi 3373: 79, Lapinjärvi 2397: 221, Renko 2363: 587; HYM: Mäntsälä M2736, Porvoo M3323, Punkalaidun M3360, Sahalahti M1432, Somero 3842, Virolahti M667, sine loco peltimerkki 20, 3117, 3121; MVE: Sipoo D688, Vihti D1090, Vähäkylä 7303: 30 d. 1774. – *Suora profiili*: MVE: Iitti D527, Teuva 9559: 6; sine loco 8967:1084, 1086; Liperi KuMu 2222; Perniö HYM 1832. – *Soikea pystysuunnassa*: Asikkala MVKA 3023: 8–9; HYM: Eurajoki M682, Jämijärvi M2421, M2423, Kuopio M676, Punkalaidun M2893, Salmi 1368 (suhdeluku 3/5,5 cm, pituus peräti 153 cm), sine loco 1668, 3148 (3/4), 3149, n:tta; MVE: Ilomantsi D1071, Kuhmoinen 7928:25, n:tta, 8967: 1085. – *Soikea sivusuunnassa*: Mäntsälä HYM M2739.

⁹⁷ S-kaareva: sine loco HYM 1036 (poikkileikkaus pyöreä). – Ukraina, Kothe 1953, s. 746 Abb. 3a. – HYM: Salmi 1037 (ø pyöreä), sine loco 1370 (ø pyöreä), 1371 (ø pyöreä). – HYM: Haapavesi M3455 (ø pystyellipsi), Salmi M675 (ø pyöreä), Sulkava M1302 (ø pyöreä), Tammela M830 (ø pyöreä); Karinainen MVKE 6952: 9 (ø pyöreä); Kemiö, Sahlberg 1942, s. 186 (ø pyöreä); Nauvo Pettersson 1917, s. 164 (kahva ylös taittuva). – MVE: Kirvu D202, Kuhmoinen 8213:9 (ø pyöreä), sine loco 8967: 1090 (ø pyöreä); HYM: Orimattila 2304 (ø pystysoikio), Orivesi M677 (ø pystysoikio 3x5 cm), Suoniemi M2891 (ø pystysoikio); Peräseinäjoki MVKA 1859: 23 (ø pyöreä). – Anjala MVKA 3095: 80 (ø pyöreä); Ilomantsi MVE D1071 (ø soikea); HYM: Jämijärvi M2423 (ø pystysoikio), Kuopio M676 (ø soikea), Mäntsälä M2736 (ø pyöreä), M2739 (ø soikea sivuttain), Punkalaidun M2893 (ø soikea pystyyn), Sahalahti M1432 (ø pyöreä), Salmi 1368 (ø soikea pysty 3x5,5 cm), Somero 3842 (ø pyöreä), sine loco 2053 (ø pyöreä), 3149 (ø soikea), n:tta (ø soikea); MVE: Vihti D1090 (ø pyöreä), n:tta, 8967: 1084 (ø pyöreä). – Kuhmoinen MVE 7928: 25, 8967:1085 (ø soikea); Punkalaidun N. Valonen SMSA; HYM: Eurajoki M682 (ø soikea), Virolahti M667 (ø pyöreä), sine loco 3117, 3121 (ø pyöreitä), 3148 (ø soikea 3x4 cm), n:tta (ø pyöreä). – HYM: Porvoo M3323 (ø pyöreä), Punkalaidun M3360 (ø pyöreä); Sipoo MVE D688 (ø pyöreä). – Halikko T. Helve 1928 SMSA; MVE: Juuka D9 (ø pystysoikea), Karinainen 6952: 13 (ø 8-kulmainen), Pernaja D689 (ø vaakasoikio); Kemiö, Sahlberg 1942, s. 186 (vain lievästi); Nauvo, Pettersson 1917, s. 164 k. 60; HYM: Tarvasjoki M3162, Ypäjä M3057 (ø viistetty suorakaide), sine loco 1666 (ø pyöreä), 1719 (ø pyöreä). – Ruotsi Södermanland NM 93040. – Tanska, keskiaika, Broby-Johansen 1947, s. 162 ja Svensson 1969; – Itä-Eurooppa Moszynski 1929, s. 145–146 f. 111. – Haapavesi n:tta (ø pystysoikea); Juva MVE D39; Kemiö Sahlberg 1942, s. 186; Keski-Pohjanmaa MVKA 1483: 106; HYM: Laitila 4099: 5 (ø pyöreä), Nilsii M692 (ø pystysoikea), sine loco M693 (ø pystysoikea). – Olaus Magnus, Grotenfelt 1899, f. 14. – Sine loco HYM 3603, 3604 (ø pyöreät). – Ikaalinen MVE 6773: 4; HYM: Jämsä 1615 (ø pyöreä), Padasjoki M2827 (ø pystysoikea), Tammisaari M689 (ø pystysoikea); sine loco MVE 8967: 1089 (ø pystysoikea); Ruotsi NM. – HYM M3004 (ø pystysoikea). – Kiuruvesi KIUR 658 (tehdastekoinen, tarkoitettu navetan sontataikoksi, tehty vanhan mallin mukaan!).

tehokkuuden nousun kokemusperäinen toteamisen: horisontaalin työnnön teho parani oleellisesti käytettäessä kaarevaa (~) vartta, jolloin varsi nousi lähemmäs työntäjän massan painopistettä; lisäksi hänen oli mahdollista tarvittaessa tehostaa työntöä nojaamalla varren päätä vartaloonsa. Kun tiedetään, että kaarevavartiset tadikot ja kihvelilapiot (*skyffel*) olivat jo keskiajalla yleisiä Pohjois-Euroopassa⁹⁸, on mallilla ollut yllin kyllin aikaa levitä myös meidän maamme kaukaisimpiin kolkkiiin.

Epäsymmetrisyys

Eteläeurooppalaisista sukulaisistaan pohjoiseurooppalainen (suomalainen, skandinaavin, virolainen, puolalainen, venäläinen) tadikko eroaa ennen muuta symmetrisyytensä perusteella: täällä polkukohta eli olka on harvoin vahvistettu tai toista olkaa levitetty paremmin työskentelijän jalkapohjaan sopivaksi. Etelässä – Etu-Aasia, Italia, Etelä-Sveitsi, Ranska, Baskimaa ja Pyreneiden niemimaa yleisemminkin sekä Irlanti – käytetään rautateräisiä ja lyhytvartisia malleja, jotka on tarkoitettu ennen muuta maan kääntämiseen, ei niinkään lannan käsittelyyn.⁹⁹

Muoto ei ole tuntematon Pohjoismaissaakaan. Erästä suomalaista epäsymmetristä tadikkoa voitaisiin pitää tähän ryhmään kuuluvana. Ajatus on kuitenkin esitettävä varauksella, sillä tadikon viiston olan vuoksi ei polkukohdan parantamisen idea näytä ainakaan täydellisesti lyöneen läpi. Toisin on erään skoonelaisen museoesineen laita. Kyseessä on kolmella pienaparilla koottu kolmehaarainen puutadikko, jossa on toisella sivulla polkuvahvike.¹⁰⁰ Aineistoon sisältyy myös kaksi kolmella metallihaaralla varustettua epäsymmetristä tadikkoa. Kummankin ruoto on varren alla ja kiristysrenkas kurkussa. Polkupaikkaa on paranneltu loppilaisessa tadikossa tekemällä oikea olka vasenta leveämmäksi – molemmat ovat suorina – kun taas vöyriäisessä esimerkissä polkuolka on suora, mutta toinen kaareva!¹⁰¹

Malli esiintyy Pohjolan ohella myös Itä-Baltiassa, Puolassa ja entisen Neuvostoliiton alueella aina Kaukasukselle ja Kiinaan saakka. Viimeksi mainitusta se tunnetaan jo pronssikaudelta.¹⁰²

Varren kiinnittyminen ensin keskelle ja myöhemmin keskiviivasta sivuun ei näytä olevan yksiselitteinen kehityslinja, sillä esimerkiksi lapion osalta epäsymmetrinen on esitetty symmetristä mallia vanhemmaksi päin vastoin kuin tadikoissa.¹⁰³

Koristelu

Kaksipiikkisessä tavataan rudimenttina tai orastavana kolmannen haaran alkuna keskellä *koristenipukka*. Tällaisia tadikoita on aineistossa vain kahdesta pitäjästä, nimittäin yksi Hausjärveltä ja kaksi Rengosta sekä yksi ilman lähdetietoja. Samanlainen veistoskoristelu on eräässä lavalaisessa perunatadikossa.¹⁰⁴

⁹⁸ Erixon 1956, s. 85 alaviite 150.

⁹⁹ Erixon 1956, s. 88–89.

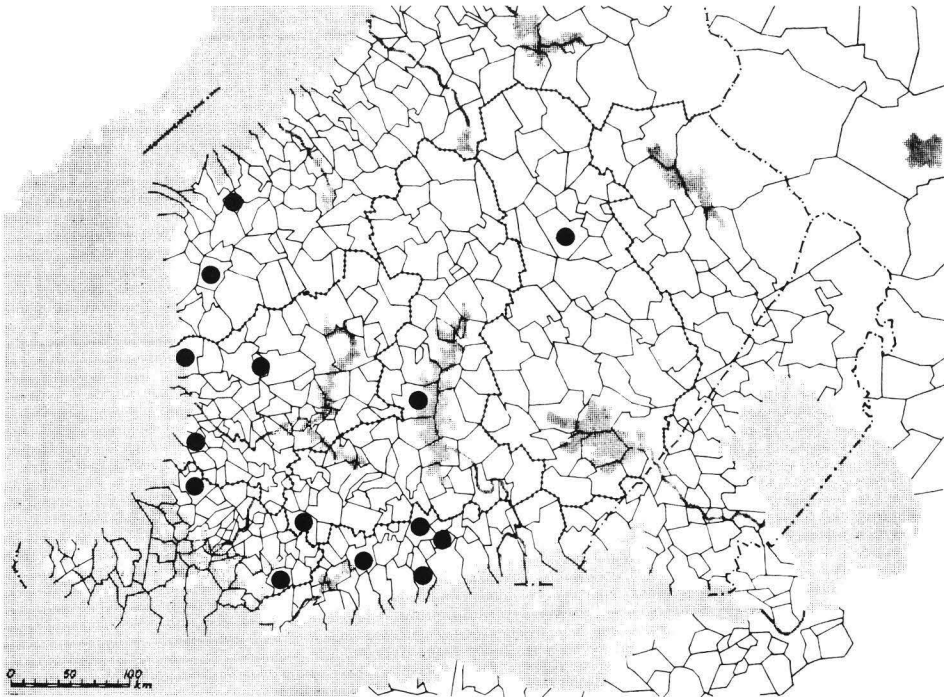
¹⁰⁰ Svensson 1969: Skåne NM 186013.

¹⁰¹ Loppi MVE 9042: 7; Vöyri HYM 1667.

¹⁰² Erixon 1956, s. 88.

¹⁰³ Heyne 1901, s. 74.

¹⁰⁴ Kaikki pyöreäolkaisia MVKA: Renko 2363: 587, 588; Hausjärvi 3064: 28; Suomi MVE 8967: 1086. – Viisto-olkainen Lavia MVKA 3275: 178–179 (perunatadikko).

16895-70/12/2841

Kuva 13. Tietoja nimikirjaimilla tai puumerkillä varustetusta tadikosta.

Vuosiluvun merkitseminen ei ole yhtä yleistä kuin puumerkin veistäminen tadikoihin. Vanhin merkintä on Viikin maatalousmuseon erään tadikon lapaan vuoltu vuosiluku 1717. Paikka on poikkeuksellinen, sillä kaikki muut valmistusaikaa koskevat merkinnät on tehty kahvan taakse. Vanhin niistä on Vähstäkyröstä (1774), sitten Askolasta (1818) ja nuorin Punkalaitumelta (1887).¹⁰⁵

Nimikirjain tai puumerkki on veistetty tadikoista 15:een, joten aivan harvinainen tapa ei ole. Kaikkein yleisimmin sellainen on veistetty pyöreäolkaiseen tyyppiin (7 esimerkkiä), kolme suoraolkaiseen, kahdesti luisu- ja viisto-olkaiseen. Merkittäessä kartalle kunnat, joista puumerkilliset tadikot ovat peräisin, tapa osoittautuu selvästi läntiseksi. Päijänteen vesistön itäpuolelta on vain yksi tieto, nimittäin Kuopiosta. Läntinen Etelä-Suomi on siis ollut tämän piirteen juurtuma-aluetta pohjoisrajan kulkiessa Vaasan korkeudella.

Merkinnöistä selviä nimikirjaimia on kymmenen. Yleisimmin on kyseessä kapiteelikirjain (A, E, G, P, T, V), yhdessä tapauksessa on käytetty kahta kirjainta erikseen kirjoitettuna (H S) ja kahteen yhdessä (MP, RR), kahdesti kolmea (CHF, EJS) kirjainta. Poikkeuksellisia malleja ovat merikarvialaisen tadikon »roikkuva kuusenhavu», Kuhmoisten puumerkki yhdessä j-kirjaimen kanssa, Jämijärven »4» ja Eurajoen viisikanta. Eräässä saantipaikattomassa rautahaaraisessa tadikossa on merkinä kahvan alla kolme päällekkäistä vaakaurretta.¹⁰⁶ Vöyrilässä rautahaaraisessa tadikossa on

¹⁰⁵ Askola MVE 2634: 22-24 (vl. 1812) ja Punkalaidun, Yli-Kirra (vl. 1887). – Vähäkyrö MVE 7303: 30 (vl. 1774). – Sine loco HYM 1668 (vl. 1717 lavassa).

¹⁰⁶ Sine loco MVE 8967: 1087.

omintakeinen puolestatoista rusetista ja vinojalasta muodostettu puumerkki. Poikkeuksellisen runsaasti merkitty on muuan Närpiöläinen viidellä rautahaaralla varustettu tadikko. Sen varren takana on kirjaimet AMS (S on väärinpäin) sekä vuosiluku 1744. Etupuolella ja toisella sivulla on H-kirjain, toisella sivulla I.

Tadikon ponteen tehty kirjain ei merkinnyt välttämättä yksilöityä omistajaa. Se saattoi olla talon merkki kuten Laitilan Untamalassa, jossa T oli Ventolan talon puumerkki. – Ehkä näin on myös kiuruvetisessä esimerkissä, jossa varsi sanotaan Paavo Ruotsalaisen veistämäksi, mutta kahvan alla ovat kirjaimet RR.¹⁰⁷

Vuosiluvulla merkittyjä tadikoista on kaksi: A-kirjaimella merkitty on vuodelta 1774 ja F-kirjaimella vuodelta 1812. V- ja G-kirjaimella merkityistä edellinen on ollut käytössä kontekstietojen mukaan 1870-luvulla, jälkimmäinen 1870–90. Kaikki puumerkit on veistetty kahvan alle. Nordiska museetin kokoelmissa on rautahaarainen tadikko, johon on tehty kahvan alle kolmion tahkoihin liittyvät ristiin menevät F-kirjaimet sekä vuosiluku 1841.

Voidaan kysyä, miksi puumerkin käyttö tadikoissa on rajoittunut vain läntiseen Etelä-Suomeen? Selitys löytyy lannankäsittelyjärjestelmästä. Kun tunkionnosto tehtiin päivässä, tarvittiin suuressa talossa apuun naapurit ja torpparit¹⁰⁸. Puumerkein varustetut työkalut eivät sekaantuneet suuren porukan talkoissakaan toisiinsa. Nimi-kirjaimilla ja puumerkeillä varustettujen tadikkojen esiintymisalue (Kuva 13) osuikin keskeiselle kartanoalueellemme.

Ikäkysymyksiä

Kumpi on vanhempi, tadikko vai lapio?

Vanhimmat tunnetut tadikot ovat Kiinasta sikäläiseltä pronssikaudelta. Pohjois-Eurooppa tuli tuntemaan jonkinlaisen sonnanluontivälineen ilmeisesti viimeistään pronssi- ja rautakauden vaihteessa eli noin 500 eKr. Ilmaston viileneminen lienee tuolloin pakottanut karjanhoitajan ottamaan elikkonsa talveksi laitumelta alkeelliseen suojaan ja järjestämään niille talviruokinnan. Eläinten allensa laskemat jätökset oli korjattava ajoittain pois. Vanhimmissa säilyneissä kirjallisissa lähteissä, keskiajan laeissa, puhutaankin sonnan ulosajosta.¹⁰⁹

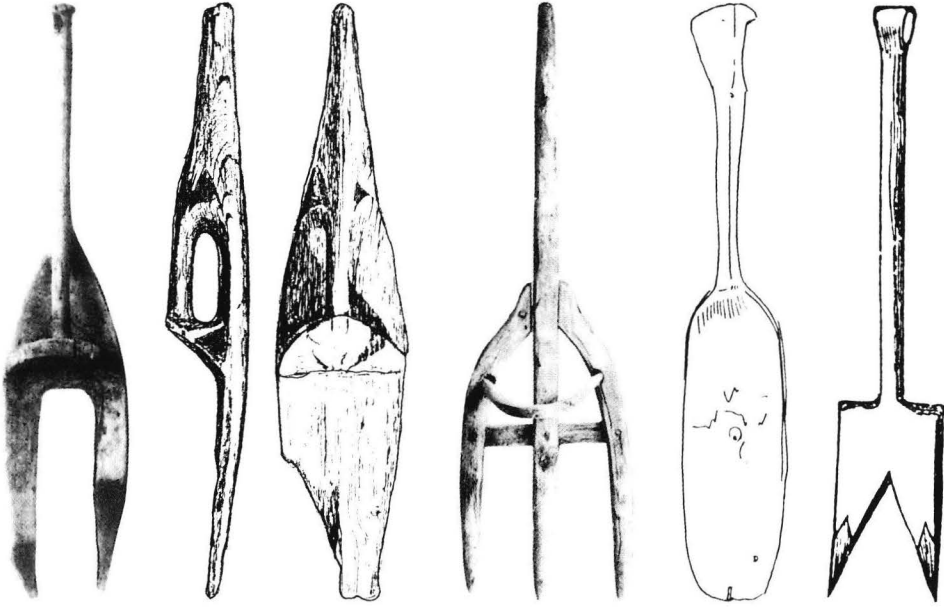
Pohjolan vanhin konkreettinen todiste tadikosta kuuluu siihen runsaaseen jäämistöön, joka annettiin norjalaisen ylimysnaisen ja hänen palvelijattarensa mukaan kun nämä haudattiin komeassa viikinkiveneessä 900-luvun puolivälissä ja peitettiin maakummulla. Paikka tunnetaan nimellä Oseberg. Tadikko muistuttaa ääri viivoiltaan lapiota, jonka lapaan on uurrettu syvä pyöreäpohjainen lovi (Kuva 14). Varren ja lavan yhtymäkohtaan koverrettiin pitkittäissuuntainen kahva. Latteat haarat ovat päistään tylpät ja raudoittamattomat. Varsi on suora ja poikkileikkaukseltaan pyöreä. Esine on metrin mittainen.

Norjan Rogalannista on saatu talteen maalöytönä myös keskiaikaisen esineen katkelma, joka on tulkittu lapioksi tai lyhyestä varresta – esineen kokonaispituus on vain 63 cm – päätellen ehkä paremminkin reunattomaksi äyskäriksi (Kuva 15). Esine

¹⁰⁷ Turku TKHM 12872: 1; Kiuruvesi KIUR 737.

¹⁰⁸ Grotenfelt 1899, s. 300–301.

¹⁰⁹ Erixon 1956, s. 67, 88.

Kuvat 14–18. Osebergin viikinkiaikaiseen venehautaukseen sisällytynyt tadikko (Visted & Stigum 1951, s. 154–155); äyskärimäinen keskiaikainen sontalapio (Stavanger Museums Årshefte 1906–1908, s. 30); alakahvallinen norjalainen tadikko (Visted & Stigum 1951, s. 154–155); sontalapio Kuusamosta (Kortesalmi 1975, kuva 79); J. H. Ekmanin piirros kajaanilaisesta suoraolkaisesta tadikosta (Grotenfelt 1899, s. 306).

muistuttaa Osebergin tadikkoa pitkittäissuuntaisen kädensijansa puolesta.¹¹⁰ Alhaalle sijoitettu kahva on siis ollut tadikon ja lapion yhteinen piirre. Alakahvallinen puuta-dikko pysyi käytössä Norjassa paikoin 1890-luvulle, joskaan ei missään enää yleisenä (Kuva 16). Alakäden kahva on tehty Norjassa myös uudempaa tyyppiä edustaviin tadikoihin. Sellainen on esimerkiksi Setesdalenista peräisin olevassa kolmehaaraisessa tadikossa, jossa keskipiikki on suoraa kahvattoman varren jatketta ja kaarevat sivupiikit kiinnittyvät yläpäistään nauloilla varteen ilman poikittaista yhdistepiennä. Haaroja tukee keskikohdalta niiden läpi kulkeva ja paikoilleen naulattu poikkipieni. Kädensijana toimii ulommaisista haaroja olan kohdalta yhdistävä puukaari. Tällaisen kolmpiikkisen tadikon voidaan katsoa olevan vanhan puun haarasta valmistetun ja uudemman yhdistetyn kolmihaaraisen tadikon risteytymä tai välimuoto. Muistuttaa ensiksi mainitusta perinteestä on tadikon kaareva- tai viisto-olkaisuus ja kenties myös varsinaisen yläkahvan puute, jälkimmäistä perinnettä ilmentävät kolmihaaraisuus sekä kokoaminen useammasta osasta. Lapiossa alakahva on säilynyt nostoa helpottavana lisänä tadikkoja yleisemmin ja laajemmalti. Sen levinneisyysalue käsittää Norjassa Vestlandetin, Ruotsissa Jämtlannin, Ångermanlannin ja Helsinglannin, meillä Ahvenanmaan ja Varsinais-Suomen. Alakahvallisuus säilyi siis katkeamattomana perinteenä viikinkiajalta 1900-luvun taitteeseen.¹¹¹

Myös suomalainen lannankäsittelyesineistö liittyy yhteen lapion ja tadikon. Aina-kin Lounais-Hämeessä ja Pohjois-Karjalassa lannan luontiin käytettyä lapiota nimi-

¹¹⁰ Stavanger Museums Årshefte 1906–1908, s. 29–31; Stigum 1947, s. 62.

¹¹¹ Stigum 1947, s. 62; Visted & Stigum 1951, s. 153; Erixon 1956, s. 88 alaviitta 151; Stigum 1960, s. 454.

tettiin *talikoksi*¹¹². Monissa tapauksissa lannanluontiväline olikin ilmeisesti lapion muotoinen, mutta toisaalta hankomaistakin työkalua nimitettiin toisinaan *lapioksi*. Savosta Pielavedeltä kerrotaan *taikon* olevan lapio, jossa on piit, ja Satakuntaan lukeutuvasta Lempäälästä kirjoitetaan, että tadikko on »puusta tehty lapio, jolla levitettiin lantaa; aiemmin varustettu kahdella rautaisella piikillä, sittemmin kolmella.»¹¹³ Kuinka tämä nimitysten horjunta on selitettävissä?

Vaikka karjanhoito olisi ollut seudun tärkein maatalouselinkeino, ei tadikkoa kaikin paikoin näytä silti vanhastaan käytetyn. Muhokselta kerrotaan vuonna 1935 että »puisia tadikkoja (*taikkoja*) ei käytetä, mutta puulapiota käytetään seudulla navetassa yleisesti».¹¹⁴ Tiedonantajaa on tosin saattanut ohjata kysymys materiaalista: ilmoitetaan, että puutadikoita ei käytetä, mutta ei sanota käytetäänkö mahdollisesti rautatadikoita. Muiden tietojen perusteella niitä onkin ollut noilla seuduilla tuolloin jo yleisesti käytössä. Mielenkiintoista on kuitenkin havaita, että navettatyökaluna on ollut puulapio. Näyttääkin siltä, että vilja-Suomea pohjoisempana lapio oli pitkään ainoa lannankäsittelyväline. Kuusamon museossa säilytettävä Henna Kurtin vuonna 1920 havupuusta veistämä työkalu osoittaa minkälainen tämä sontalapio oli. Kahva levenee tasaisesti yläpäätä kohti lavaksi, jossa on alla vulsti pitävän otteen saantia helpottamassa. Pesä, johon taakka laitetaan, on tavallisen lapion vastaavaa huomattavasti pitempi. (Kuva 17).¹¹⁵

Tilanne oli samanlainen läntisissä naapurimaissamme. William Snell kertoo 1800-luvun loppukymmenien oloista Ruotsin Pajalasta, ettei tadikkoja ollut vielä tuohon aikaan paikkakunnalla. Niin ikään Ylä-Taalaissa käytettiin Levanderin mukaan lannan lastauksessa kaarevavartista ja vino-olkaista, reunoiltaan raudoitettua lapiota sekä 4–5 rautaisella piikillä varustettua kuokkamaista sontakouraa. Morassa ja Taalaissa (Sollerössä) lyhytvartista puulapiota *skovelia* tai *dreträkaa* käytettiin sontakihvelinä, jonka alalaitaa vahvisti toisinaan raudoitus. Tämä aiomainen *dyngräka* säilytti erikoisfunktiona pitkään.¹¹⁶ Norjassa puulapiota hyödynnettiin paikoin (Rana, Saltdalen, Nordland) ainoana sonnankäsittelyvälineenä kunnes rautatadikot syrjäyttivät sen. Puutadikosta ei noilla seuduilla tiedetty mitään, vaikka sellainen oli ollut käytössä hiukan etelämpänä jo tuhat vuotta! Hilmar Stigum onkin huomauttanut, että taitoa ja materiaalia olisi ollut kyllin, mutta suuri idea puuttui. Toisaalta lapio pysyi tadikon ja sontakouran rinnalla lannan käsittelyvälineenä koko sen ajan, jolta meillä on tietoja käytettävissämme. Norjassa puulapio palveli ennen muuta pellolla tapahtunutta lannan käsittelyä.¹¹⁷

Lapioon tadikon mahdollisena alkulähteenä viittasi jo Gösta Grotenfelt esitellesään väitöskirjassaan Kajaanin pitäjältä lähetettyä kaksihaaraisen tadikon piirrosta (Kuva 18).¹¹⁸ Suoraolkaisesta ja -teräisestä puulapiosta saatiin vahva tadikko leikkaamalla lapaan teräväkärkinen lovi ja raudoittamalla kärjet. Tadikon ja lapion yhdistää toisiinsa myös aineistoon sisältyvä esimerkki eräänlaisesta tadikon ja lapion välimuodosta. Pyöreäolkainen pesä on lävistetty pystysuuntaisella kapealla reiällä.¹¹⁹ Avaa-

¹¹² SMSA: *talikko* Ilomantsi, M. Purmonen 1950; *tadikko* Tammela, E. Aaltonen 1928.

¹¹³ SMSA: *tadikko* Pielavesi A. Nissinen 1943, Lempäälä R. Mäkinen 1939.

¹¹⁴ SMSA: *tadikko* Muhos L. Similä 1935.

¹¹⁵ Koponen 1974, 75; Kuusamon museo 501; Kortosalmi 1975, k. 79.

¹¹⁶ Snell 1944, s. 95–96, Kamaripirtiltä; Levander 1943, s. 366; Schmidt 1953, s. 81 < Levander 1943.

¹¹⁷ Stigum 1947, s. 63; Levander 1943, s. 366; Koponen 1974, s. 75; Kortosalmi 1975, k 79; Schmidt 1953, s. 81–82.

¹¹⁸ Grotenfelt 1899, s. 306–307 k. 91; Grotenfelt 1915, kuva 37a.

¹¹⁹ Ilmajoki MVKA 1103: 20.

Kuva 19. Lannan ajoa ja levitystä 1500-luvulla. – Grotenfelt 1899, s. 18.

malla työvälineen alapää syntyi eräs yleisimmistä tadikkomuodoistamme. Joidenkin tadikoiden kynnet ovat puolestaan niin leveät, että pesästä muodostuu lähes lapiomainen.

Kaksipiikkisestä kuusipiikkiseen

Vuonna 1555 ilmestyneeseen Olaus Magnuksen Pohjoisten kansojen historiaan sisältyy kuva, jossa kaksi miestä levittää pellolle ajetusta kasasta sontaa saralle kolmipiikkisellä tadikolla. (Kuva 19) Tadikot ovat rautateräisiä mikäli johtopäätöksen voi vetää varteen piirretystä poikkiviivasta sekä siitä, että laitimmat haarat eivät jatku poikki-pienan yläpuolelle ja viimeksi mainittujakin on vain yksi. Grotenfeltin mukaan esitys vastannee ainakin maamme ruotsinkielisen väestön tuohon aikaan käyttämiä menetelmiä.¹²⁰

Epäilemättä rautatadikko on puutatadikkoa nuorempi. Axel Stensberg mainitsee Tanskasta keskiajalta rautaiset työvälineet *greb* ja *fork*, mutta niitä näyttää ainakin pääasiallisesti käytetyn heinien käsittelyssä. Ruotsissa metallisen tadikon läpimurto tapahtuu epäilemättä vasta keskiajan jälkeen. Rautatadikon myöhäinen käyttöön tulo kuvastuu oivallisesti merikarvialaisessa sanonnassa »ei ollu apteekkii, ei autoja, ei rautatadikoo», jossa tadikon yleistymisen on kytketty maassamme vasta 1900-luvun alkukymmenillä omaksuttuihin ilmiöihin ellei harvoja kaupunkiapteekkejä oteta lukuun.¹²¹

Vuosiluvulla merkityistä ja siten valmistus- ja käyttämisältään varmoista kaksiahaaraisista puutatadikoista vanhimmat ovat vuosilta 1717 ja 1774. Ne edustavat samalla kaikkein vanhinta meikäläistä todennettavaa tadikkojen käyttöaikaa, sillä kaikki muut ajoitustiedot perustuvat kielihistoriaan ja nuorempaan muistitietoon. Valtaosa käyttöaikatiedoista sattuu 1870- ja 1890-lukujen väliin. Tämä johtunee aineistosta: Sanastaja-lehden kysely toimeenpantiin 1920-luvun lopulla, joten vastaajien enemmistön varhaisimmat muistikuvat lienevät ulottuneet noin 40–50 vuotta taaksepäin eli juuri 1870–80-lukujen tietämiin. Kaksipiikkisen puutatadikon historian voidaan siis todeta ulottuvan maassamme vallitsevana muotona varmasti 1700-luvun alusta 1880-

¹²⁰ Grotenfelt 1899, s. 18.

¹²¹ Myrdal 1993, s. 228; SMSA *tadikko* Merikarvia, I. Müller 1959; Naacka-Korhonen 1997, s. 263.

luvulle jolloin tehokkaammat tyypit alkavat syrjäyttää sitä. Yleinen se näyttää olleen 1900-luvun taitteeseen asti ja pysyneen käytössä paikoin 1920-luvun lopulle.

Tutkimuksen hyvin tavoittamana aikana eli 1800-luvun jälkipuolelta lähtien samalakin paikkakunnalla on ollut käytössä yhtäaikaaisesti useampia tadikkotyyppejä. Satakunnasta ja Etelä-Hämeestä mainitaan, että kaikki tadikot olivat siellä vielä 1870-luvulla, hakosonnan valta-aikana, joko yhdestä puusta veistettyjä kaksihaaraisia tai useammasta osasta liitoksin koottuja kolmihaaraisia.¹²²

Uusien mallien omaksuminen ei ollut yksioikoista. Karjalan kannaksella oli monessa talossa vuoden 1860 paikkeilla kaksihaarainen puinen *taehanko*, mutta pian ne katosivat kolmihaaraisen rautakyntisten tieltä. Pohjois-Karjalassa lantatadikot olivat Onni Koposen mukaan aluksi luonnonhankoja eli oksasorppaisia. Sitten tehtiin nikkarityönä useammasta puupalasta liittäen 2–3-sorppaisia lannankäsittelyvälineitä. Sorppiin »kasvoi» yhä pitenevä rautakynsi kunnes työkalu muuttui kolmihaaraiseksi rautakaluksi. Pielisjärvellä aiempi kolmisorppainen puinen tadikko vaihtui 1960-luvulle tultaessa 5-sorppaiseen rautaiseen työvälineseen.¹²³

Keski-Suomessa vastaava kehitys ajoittui 1870-luvulle. Kaksihaarainen tadikko tehtiin kotona koivusta. Haaroissa oli rautainen putkimainen kärki. Myöhemmin paikalliset sepät tekivät rautaisia kolmihaaraisia tadikkoja.¹²⁴

Satakunnassa vanhin muistettu malli oli sepän tekemin rautakynsin varustettu, siten maasepän tekemillä läpimitaltaan kahden senttimetrin vahvaisilla kolmella rautahaaralla varustettu ja lopuksi 2–3-haarainen ostettu rautatadikko. Toisenkin tiedonannon mukaan kaksihaarainen *hajotin* ja kolmihaarainen maasepän tekemä *tarikko* korvattiin tehdastekoisilla tadikoilla. Merikarvialla siirryttiin joissakin taloissa hyppäyksenomaisesti kaksihaaraisesta raudoitetusta mallista viisipiikkiseen tehdastekoiseen, jota viimeksi mainittua voitiin käyttää myös heinähankona.¹²⁵ Paikoin siirtyminen kuvataan 1930-luvun taitteessa monipolvisemmäksi:

- Ennen [Jämsässä] oli kaksipiikkisiä, nykyisin 3-piikkisetkin ovat häviämässä ja 5-piikkiset tehdastekoiset tulossa.¹²⁶
- [Kokemäellä] 2-piikkisestä puisesta 3-piikkiseen, siitä 3-piikkiseen rautaiseen ja siitä tehdastekoiseen.¹²⁷
- [Loimaalla] 2-piikkinen puinen, sitten 3-piikkinen sepän tekemä, sitten 4–5-piikkinen tehdastekoinen.¹²⁸
[Urjalassa] Ensin 2-haarainen puinen, raudoitettu kärjistä, sitten maasepän tekemä 3-piikkinen (neliörautaa 15–20 cm), nykyisiä pitemmät piikit.¹²⁹
- Ennen vanhaan [Jaakkimassa] puinen kaksihaarainen, toisinaan rautakärkinen, sittemmin rautainen sepän tekemä kolmihaarainen, nykyään yksinomaan tehdään valmistama 4–6-haarainen.¹³⁰
- Puisia ei ole käytetty [Padasjoella] useaan vuosikymmeneen, kylläkin maa-

¹²² SMSA: *tarikko*: Kokemäki F. Kivi 1928, Tyrvää F. Törmä 1928; Kyrölä 1936, s. 128.

¹²³ SMSA: *hanko* Kuolemajärvi J. Akkanen 1960; Koponen 1974, s. 75; *talikko* Pielisjärvi, H. Toivonen 1960.

¹²⁴ SMSA: *tadikko* Jyväskylä A. Kuokkanen 1928.

¹²⁵ SMSA: *talikko* Pirkkala L. Vaismaa 1936; *tarikko* Eurajoki T. Tuomola 1930; *talikko* Merikarvia A. Lindell 1928.

¹²⁶ SMSA: *tadikko* Jämsä V. Nieminen 1928.

¹²⁷ SMSA: Kokemäki F. Kivi 1928.

¹²⁸ SMSA: Loimaa & Pöytyä V. Laaksonen 1932.

¹²⁹ SMSA: *tadikko* Urjala V. Hemilä 1928.

¹³⁰ SMSA: *tadikko* Jaakkima A. Kilpiö 1928; Kullaa F. Eklund 1928; Vesanto I. Fri 1928.

sepän tekemiä 3-piikkisiä ja tukevia. Mutta nekin on jo käytöstä hylätty. Nykyään käytetään sellaisia, joita saa kaupapuodista.¹³¹

- Aluksi [Tuupovaarassa] kuorimatton hankura, siitä 2 sorppaa ja kahva, sitten rautasarvet ja lopuksi kihveli.¹³²

Nordiska museetin esinekokoelmien perusteella näyttää siltä, että Pohjois-Ruotsissa siirryttiin monin paikoin kaksikyntisestä puutadikosta suoraan rautatadikkoon ilman kolmikyntisen puutadikon välivaihetta. Tätä näkemystä tukee muuan ångermanlantilainen rautatadikko, jossa on kaksikyntisen oseberg-tyyppisen puutadikon muoto varren keskivaiheille tehtyä kädensijaa myöten. Siinä olisi siten kyse muodikkeuden ja vanhakantaisuuden sekoituksesta, joka on voitu todeta myös muilla Pohjois-Ruotsin talonpoikaiskulttuurin sektoreilla.¹³³

Siirtyminen tyyplistä toiseen on siis tapahtunut eri seuduilla eri aikoina ja vaihtelevin hyppäyksin. Tiukkaa typologista siirtymisketjua, jossa olisi edetty askel askeleelta piikkimäärän koko ajan kasvaessa yhdellä alkaen kaksihaarisesta ja päätyen kuu-sihaaraiseen, lienee noudatettu ylen harvoin jos koskaan.

Miksi puusta siirryttiin metalliin?

Rautalyötteettömien puutadikoiden haittapuoleksi mainitaan tiuha kynsien teroitustarve. Puutadikkoja pidettiin myös *painavina* ja vähävoimaiselle pahoin eli vaikeina pidellä.¹³⁴

Ruotsista kerrotaan, että lehmän ja hevosen lantaan pystyi puutadikkokin, mutta kun oli käytävä sian tai lampaiden lannan kimppuun, lainattiin rautatadikoita ellei itsellä sellaista ollut. Medelpadista tunnetaankin malli, jossa kolme rautapiikkiä on kiinnitetty vaakasuoraan puuhun, joka muodostaa työvälineen varren alapäähän polkuolat. Keskiliitos on vahvistettu metallilla. Esine jäljittelee selkeästi vastaavia metallitadikkoja.¹³⁵

Aikaisemmin lannan luonnissa käytettyyn puuhaarukkaan verrattuna kotipajassa valmistetut kolmihaaraiset puuvartiset talikot olivat »aika hyviä laitoksia». Sanottiin myös »tarikoll on *paree* lauara». ¹³⁶ Sekä sonnan luonti että *hajottelu pellolle kävi paljon paremmin rauta- kuin puutadikolla*. Metallitadikko oli huomattavasti *tehokkaampi* ja säästi selvästi myös hikeä.¹³⁷ Ensimmäisen vaiheen rautatadikoissakin oli silti parantamisen varaa, sillä sepän tekemiä kolmihaaraisia tadikoita moitittiin vielä raskaiksi. Poikkileikkaukseltaan nelikulmaisesta takkiraudasta maalaispajassa tehdyt 3-haaraiset rautahangot olivat *kömpelötekoisia* ja *helppoja vääntymään*. Niillä oli *hyvin paha luoda sontaa*, ja ne olivat *raskaita*, rauta kun oli *haurasta*, joten piikit täytyi tehdä paksut. Norjassakaan kyläseppien 1800-luvun puolivälissä takomat leveähampaiset tadikot eivät saaneet suosiota.¹³⁸ Tarvittiin tuotekehittelyä.

¹³¹ SMSA: *tadikko* Padasjoki W. Lehto 1927; Kokkonen 1932, s. 225.

¹³² SMSA: Tuupovaara A. Suhonen 1937.

¹³³ Myrdal 1993, s. 228.

¹³⁴ Svensson 1969, s. 19; SMSA: *tadikko* Kokemäki F.E. Kivi 1928.

¹³⁵ Svensson 1969, s. 19; Medelpad NM 179483.

¹³⁶ SMSA: Lapua A. Paavola 1952.

¹³⁷ SMSA: *tadikko* Kihniö J. Peltomäki 1928 & Hyrynsalmi N. Tolonen 1963; Stigum 1947, s. 64; Svensson 1969, s. 19.

¹³⁸ SMSA: *tadikko* Kokemäki F.E. Kivi 1928, Virrat & Pihlajavesi H. Jartti 1928; *hanko* Kuolemajärvi J. Akkanen 1960; *kihveli* Juuka L. Kokkonen 1938; Visted & Stigum 1951, s. 154.

Ennen pitkää sepän tekemät vaihdettiin pyöreäpiikkisiin teräksisiin ostotadikoihin. Karjalassa ainakin hoviseuduilla nimikin muuttui tavallisimmin *vilkakksi* (T-kahva ja 2-naulainen ruoto). Nämä kaupasta ostetut tuotteet olivat huomattavasti aiempia keveämpiä. Satakunnasta kerrotaan, että vuoden 1900 tienoilla »tehtaalaiset» talitkot olivat vallalla. Niissä oli tavallisimmin viisi piikkiä. Nämä ulkomaisissa tehtaissa valmistetut *kevyet* rauta- tai terästadikot korvattiin 1900-luvun alkukymmenillä monin paikoin kotimaisilla valmisteilla.¹³⁹ Norjassakin elegantit ja sirot tehdastekoiset terästadikot syrjäyttivät työskentelykeveytensä ansiosta nopeasti puutadikot. Tämä edellytti kuitenkin, että metallitadikkoo päästiin ensin omakohtaisesti kokeilemaan.¹⁴⁰

Metallitadikkojen yleistyminen liittyy myös tarhasonnan (ensin mukaan laitettiin havuja, myöhemmin myös maata) yleistymiseen. Lounais-Suomessa, Hämeessä ja Savossakin sontatarha oli yleinen jo 1700-luvulla. Toivo Vuorela olettaakin hakotarhan suhteellisen nuoreksi ilmiöksi, koska maaherrat suosittelivat sitä 1700-luvulla. Esimerkiksi Oulujärven tienoilla tarhasonta mainitaan vasta 1800-luvun lopulla.¹⁴¹ Paikallisesti se voi silti olla vanhempaa perua. Myös maanparannusaineilla (savi, turve, jätteet, merilevä) lienee ollut osuutta tadikkomallin valintaan¹⁴².

Syynä puisesta metalliseen ostotadikkoon siirtymiseen mainitaan toisinaan, ettei *juuri ole miestä, joka osaisi tehdäkään* puutadikkoo. Yleisesti käytettiin jo 5-haarais-ta Billnäsin ym. mallista tehtaassa valmiiksi varrella varustettua tadikkoo.¹⁴³

Tehdastekoisien tadikon hankkimiseen saatettiin tuntea myös psykologista vetoa. Uusi rautatadikko oli jonkin aikaa maatalon statusesine, modernin isännän merkki ja *ylpeyden aihe*. Kun Juvan Rautakylään oli ostettu noin 1885–90 hanko eli *kihveltaekko*, se oli vietävä käytön jälkeen vieraskuistin nurkkaan, jotta kävijät sen varmasti näkivät, niin suuressa arvossa sitä pidettiin. Vanhanmallisia hankoja oli talossa samanaikaisesti puolentusinaa.¹⁴⁴

Siirtyminen kotitekoisista malleista tehdastekoisiiin työvälineisiin kohtasi myös vastustusta. Yleinen pelko sekä Suomessa että naapurimaissa kohdistui pelkoon, etteivät tehdastekoiset kapistukset kestäisi kovaa työtä.¹⁴⁵ Suomenniemeltä kerrotaan:

Nämä uudet tulokkaat oli ensin monen mielestä hyvin epäluulon alaisia, kuulin monenkin sanovan »mitähä ne tuommoset sitte kestää, nehän on lapsen leluja oikiain hankoin rinnalla», vaan miten lienee, sillä nyt on ainoastaan ne lapsenlelut käytännössä ja puuhankot hävinneet ja taikko nimitys on muuttunut taas alkuperäisen puuhangon nimeksi. Nyt nimitetään niitä hankoksi, *sontahanko*, taikko oli vain väliaikainen.¹⁴⁶

Huonoksi oletetun kestävyuden ohella hankintaa jarrutti puutadikkoo *kalliimpi* hinta. Puuesineen tekeminen ei maksanut mitään tai korkeintaan pari lanttia, jos joku vanha mies sellaisen valmisti. Toiset katsoivat, että rahalle kannatti hankkia tähdelli-

¹³⁹ SMSA *hanko* Kuolemajärvi J. Akkanen 1960; *tadikko* Kokemäki F.E. Kivi 1928, Virrat & Pihlajavesi H. Jartti 1928; Grotenfelt 1915, s. 29.

¹⁴⁰ Visted & Stigum 1951, s. 154; Stigum 1947, s. 64.

¹⁴¹ Grotenfelt 1899, s. 300; Sirelius 1919, s. 260–61; Vilkkuna 1935, s. 86; Vuorela 1975, s. 164.

¹⁴² Erixon 1956, s. 67.

¹⁴³ SMSA: *tadikko* Juho Franssila 1927 ja J. Peltomäki 1928.

¹⁴⁴ Visted & Stigum 1951, s. 155; SMSA: *kihvelitadikko* Juva A. Inkilä 1938.

¹⁴⁵ SMSA: *kihveli* Kivijärvi J. Lyytinen 1927; Visted & Stigum 1951, s. 154.

¹⁴⁶ SMSA: *tadikko* Suomenniemi E. Kääriö 1928.

sempää vastinetta kuin sonnanluontivälineitä. Silti ostotadikkoja alettiin hankkia 1880–1890-luvuilla.¹⁴⁷

Rautatadikot olivat kestävämpiä kuin puutatadikot ja soveltuivat siten myös ras-kaampiin töihin kuin lannankäsittelyyn. Vanhempien talonpoikaistyökalujen joukossa on muutamia harvoja hankkoja, joita on käytetty uudisviljelmillä tai perunannostossa. Nämä kaivuuhangot, jotka ovat poikkeuksetta rautaa, ovat lähes kaikki peräisin siltä alueelta, jossa rautainen lantatadikko oli vallitseva muoto: Härjedalenista, Gästriklanista, Vermlannista, Närkestä ja vain yksi puutatadikkoalueelta Blekingestä. Lannan käsittelyyn tehty rautatadikko mahdollisti kaivuutatadikon kehittämisen. Kun käyttöön tuli tehdasvalmisteinen tadikko elegantisti taivutettuine rautakynsineen sai tadikko pelkkää lannankäsittelyä merkittävästi laajemman käyttöalueen: se sai osittain tehtäviä, jotka oli aiemmin hoidettu kuokalla ja lapiolla.¹⁴⁸

Kentän ääni tehdasteokoisten tadikkojen omaksumisajankohdan suhteen on varsin monotoninen. Suomussalmelta kerrotaan vuonna 1928, että tehtaitten valmistamat *taikot* ovat olleet käytössä jo 40 vuotta. Itä-Hämeessäkin käytettiin mainittuna vuonna vain »tehtaalaisia», mutta paikoin ne tekivät Hämeessäkin vasta tuloaan 1920-luvulla. Satakunnassa 4–5-haaraisten keveiden tehdasteokoisten tadikkojen yksinvaltiuden alku ajoitettiin vuosisadan vaihteen tienoille.¹⁴⁹

Tehdasteokoisten tadikkojen omaksumisväylät

Tehdasteokoiset tadikot tulivat tunnetuksi monenlaisia väyliä pitkin. Tammelan Mus-tialan maatalousoppilaitoksessa voutioppilas teki ensin puutyöpajassa puuseppämes-tarin tai alkeisopettajan johdolla puutyöesineen ja tutustui sitten pajassa sepän johdol-la sen raudoittamiseen. Enimmäkseen valmistettiin työvälineitä – kuten tadikkoja. Oppilaat osallistuivat niiden myyntivalmistukseenkin.¹⁵⁰

Toisen leviämisväylän muodostivat mallitilat. Viipurin kaupungille kuuluneelle Maaskolan maatilalle hankittiin vuonna 1853 työvälineiden mallikokoelmia, joihin sisältyi kirveiden, lapioiden, viikatteiden yms. ohella myös *hankkoja*. Niitä pantiin kiertoon pitäjästä pitäjään 1870-luvulla. Myöhemmin välineitä alettiin myös jakaa ympäristön tiloille.¹⁵¹

Innovaatioiden merkittävänä levittäjinä toimivat myös maatalousjärjestöt. Yleisissä maanviljelyskokouksissa, kuten vuonna 1894 Vaasassa eli silloisessa Nikolainkaupungissa pidetyssä, esiteltiin tadikoita, heinätadikoita ja lapiota ja käsiohjelmiinkin oli painettu modernien työvälineiden mainoksia.¹⁵² Työvälineitä pidettiin sopivina palkintoina myös pienemmissä maatalousnäyttelyissä. Vuonna 1884 Itä-Hämeessä näytteille pannuista maataloustuotteista jaettujen palkintojen joukossa mainitaan tadi-kot, lapiot, heinähangot, haravat jne. Vielä paremmin uudet välineet tulivat tutuiksi seuran kauppatavaroina maanviljelyskokouksissa ja -näyttelyissä. Itä-Hämeen maata-lousseura huutokauppassi vuoden 1884 vuosikokouksessaan mm. kymmenen kääntö-

¹⁴⁷ Visted & Stigum 1951, s. 154–55; SMSA: *kihveli* Kivijärvi J. Lyytinen 1927; Pettersson 1917, s. 131, 163.

¹⁴⁸ Myrdal 1993, 228.

¹⁴⁹ SMSA: E. Seppälä 1928; Suomussalmi, H. Kaikkonen 1928, Virrat & Pihlajavesi, H. Jartti 1928; Kokemäki F. E. Koivu 1928; Jämsä, V. Nieminen 1928.

¹⁵⁰ Tuorlahti 1943, s. 238.

¹⁵¹ Huitu 1947, s. 54.

¹⁵² Kutsumus kymmenteen ... 1894, s. 23, 310.

auraa, 12 lapiota, 12 sontatadikkaa ja 12 heinähankoa mutta vain kuusi sontakouraa. Myöhemmin hankinnat suoritettiin jäsenten yhteisostoina. Pohjois-Karjalan maanviljelysseura puolestaan antoi vuosittain veistokoulun oppilaille kehotuspalkintona ja harrastuksen ylläpitämiseksi vastaavia työaseita ja tarpeita opettajan harkinnan mukaan. Vielä 1900-luvun alussa pidettyjen maamiespäivien ja kyläkokouksien aiheena oli usein lannanhoito¹⁵³. Terästadikko yleistyí myös maanviljelyskonekauppojen ja tavallisten maakauppojen välityksellä.

Voidaan kysyä, mitkä tekijät vaikuttivat aineistostakin ilmenevään massatuotettujen tadikkojen suhteellisen nopeaan omaksumiseen eri puolille maata. Tekijöitä oli monia. Uusi individualismi, jota edisti lisääntynyt kansansivistys, antoi yksilölle moraalista rohkeutta murtaa sen, mikä oli isiltä perittyä ja siten arvostettua. Kaikki ei kuitenkaan tapahtunut kertaheitolla, vaan kehitys kulki enimmäkseen etappeina. Varhainen rengas Osebergin tadikon ja modernien terästadikkojen välillä oli kolmipiikkinen osista liitostekniikalla koottu puutadikko kuten keskiaikaiset kirkkomaalaukset osoittavat. Sen jälkeen ei tapahtunut merkittäviä muutoksia ennen kuin kyläseppien takomat rautahaaraiset tadikot tulivat käyttöön. Tämä tapahtui 1800-luvun jälkipuolella, jolloin puukausi vaihtui maatalousvälineissä lopullisesti rautakaudeksi. Tässä muutoksessa seppä oli uranuurtajana. Hän harjoitti monesti itsekin maataloutta ainakin pienessä mittakaavassa, jolloin kehittelytarvetta oli omasta takaa. Toisaalta hän saattoi saada työtilauksia myös tiloilta, jotka kulkivat kehityksen eturintamassa, jolloin uutuuksilla oli mahdollisuus välittyä pajan kautta edelleen laajemminkin ympäristön maatalouden harjoittajille.¹⁵⁴ Seuraava vaihe oli teollisuuden halpojen massatuotteiden läpimurto. Se perustui yhtäältä vapaaseen kaupankäyntiin – maakauppa sallittiin Suomessa vuonna 1859 – ja toisaalta uusiin entistä parempiin kulku- ja kuljetusyhteyksiin, jotka toivat näitä tuotteita maaseudulle, sekä samalla myös rahatalouteen siirtymiseen, joka mahdollisti niiden joustavan hankinnan.

Suotuisia tekijöitä voidaan siis luetella ainakin puolen tusinaa: 1) massatuotannon mahdollistamat halvat hinnat, 2) maakaupan vapautumisen myötä tihentynyt kauppaverkosto saatavuuden lisääjänä, 3) liikenneyhteyksien parantumisen kautta levinnyt tietoisuus ja ostotilaisuuksien eneneminen, 4) rahatalouden tuomat hankintamahdollisuudet mutta yhtäläillä 5) apu-työvoiman väheneminen myös tadikon tekijöiden eli renkien muodossa ja lopulta 6) individualismi ja koulutus sallivat murtaa perinteisen paikallaan polkemisen kehän. Lueteltu tekijäkimppu on yleispätevä. Se koskee siten muitakin 1800-luvun puolivälin jälkeen omaksuttuja tehdastuotteita.¹⁵⁵

Lannankäsittelyväline ja sukupuoli

Vanhin kotieläin Pohjolassa lienee lammas. Se soveltui jo talousmuotoon, jossa oltiin vasta siirtymässä pyyntikulttuurista kohti paikallaan pysyvää elämänmuotoa, sillä lammas voitiin kuljettaa vaikka ahkiossa kesä- ja talvipaikkojen välillä kuten kolttien pitkään elänyt vuosikiertojärjestelmä todistaa.¹⁵⁶ Lampaan lantaa käytettiin vanhimman viljakasvimme ohran lannoitukseen vielä eteläsuomalaisessa kaksivuoroviljelys-

¹⁵³ Kalmari 1932, s. 62; Arvela 1960, s. 27; Pohjois-Karjalan maanviljelysseuran julkaisuja 19, 51.

¹⁵⁴ Svensson 1969, s. 19.

¹⁵⁵ Ks. Svensson 1969, s. 19.

¹⁵⁶ Nickul 1970, s. 49.

sä. Nautakarjan lantaa annettiin rukiille ja lannasta väkevintä eli hevosenlantaa nuorimmalle kierron viljelyskasville, perunalle.¹⁵⁷

Lannan ajo ja levitys oli skandinaavisen muinaisrunoelman Eddan mukaan orjien tehtävä. Kun orjuus lakkautettiin Ruotsin valtakunnassa vuonna 1335 – Tanskassa ja Norjassa se tapahtui hiukan aikaisemmin – oli työnjako mietittävä uusiksi.¹⁵⁸

Erään tiedonannon mukaan sekasontanavetan tasasivat miehet luomalla lannan kesemmälle navettaa lehmien takapäähän noustua »mäkeen». Kun lantaa oli kertynyt niin paljon, ettei karjanhoitaja tahtonut enää mahtua läävän ovesta sisään, ajoi isäntä suojasäällä höyston hevosella pellolle. Navetta puhdistettiin lopullisesti vasta ulko-ruokintakauden alettua. Karsinoiden tyhjennys oli runsaan lannan vuoksi raskasta monen miehen työtä, johon naisten ei pääsääntöisesti tarvinnut osallistua. Suurilla karjatililla, joilla oli puu- tai sementtipermantoinen navetta, saattoi olla erityinen navettamies tai sitten rengit ajoivat päivätyöläisten avustuksella lannan kuukausittain pellolle pattereihin keväällä levitettäväksi. Suurtiloilla saattoivat naiset auttaa miehiä luontityössä tai tasata työn heidän kanssaan. Koko lannanhoito oli toisinaan miesten toimenä alusta loppuun mikäli naistyövoimaa oli talossa vähän. Kuorma piti saada nopeasti valmiiksi, ettei navetta jäähtynyt liiaksi. Tästä syystä lannanajoonkin saattoivat osallistua sekä miehet että naiset. Pienillä ja keskikokoisillakaan tiloilla ei ollut aina mahdollisuutta pitää kiinni sukupuolten välisestä perinnäisestä työnjaosta, vaan navettatoimet suoritti se, joka muilta askareiltaan ennätti. Keskikokoisilla ja pienillä tiloilla naiset joutuivat toisinaan tekemään kaiken navettatyön tyhjennystä myöten yksin, mutta tallia he eivät joutuneet – oikeastaan päässeet – koskaan luomaan.¹⁵⁹

Tadikon kuuluminen jo muinoin naisen käteen käy ilmi edellä mainitun kuningatar Åsan varustuksen ohella myös 1700-luvun lopulla kirjoitetusta kirkollisesta esityksestä, joka kuuluu seuraavasti

En bonde med sin dräng i snö och skog fick tråka,
och pigan med sin grep sin matmors fähus mocka.¹⁶⁰

Talonpoika renkeineen lumessa ja metsässä rämpi
ja piika tadikoineen emäntänsä navetassa mönki.

Riimissä kiinnittää huomiota piian työvälineen nimitys *grep* 'tadikko' eli työkalu, jota tarvittiin ennen muuta navetassa, eikä pellolla naisen kädessä ollut *hajotin*. Runo osoittaa myös, että lannan luonti ja kuivikkeiden laitto navetassa karjan alle kuului naisten tehtäviin.

Orjien jälkeen lannan levityksestä ryhtyivät huolehtimaan pääosin naiset ja alaikäiset lapset, siis talouden vähäväkisimmät.¹⁶¹ Lannan ja naisten yhteys selittyy yhtäältä siitä, että sarvikarjan – jonka jätöksistä pääosa lannasta saatiin – hoito kuului juuri naisten tehtäviin miesten keskittyessä hevosiin. Lannan pellolle levityksen pysymistä naisten tehtävänä saattoi edistää sekin, että toisinaan hommassa oli käytettävä paljaita käsiä. Mikäli nimittäin sonta oli pahasti paakkuuntunut, ei hento ohran oras pystynyt sitä läpäisemään, joten kokkare oli murrettava käsin. Sanottiin, että rukiille sontapetin saattoi tehdä kuin makauksen juopolle, mutta ohralle se oli tehtävä kuin sairaalle.

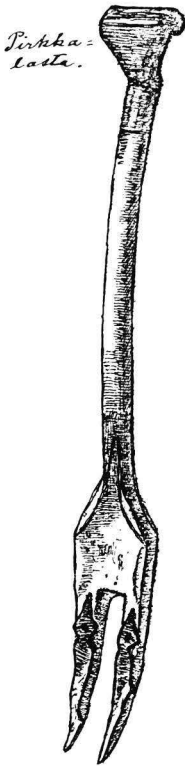
¹⁵⁷ Soinin 1974, s. 111.

¹⁵⁸ Erixon 1956, s. 71; Nevéus 1982, s. 22.

¹⁵⁹ Lenkkeri 1969, s. 13–15.

¹⁶⁰ Persson 1958, s. 76 < Z. Levin, Kyrkostötoschopia 1781.

¹⁶¹ Erixon 1956, s. 71; SMSA Somerniemi T. Helminen 1937; Nevéus 1982, s. 22; Grotenfelt 1899, s. 307; Lenkkeri 1969, s. 13–14.

Kuva 20. Siro naisten tadikko Pirkkalasta. – Piirr. A. Reinholm 1879. SSKSRA 184b.

Toisaalta lannan käsittelyn väitettiin pitävä naisen kädet pehmeinä.¹⁶² Psykologiset selitykset olivat jo muinoin samaa luokkaa kuin nykyisin astianpesuaineiden kohdalla.

Lannan käsilevitystä harrastettiin myös Suomenlahden eteläpuolella. Muuan matkakirjailija kertoo 1840-luvulla nähneensä Tartosta etelään matkatessaan virolaisnaisten kyykkineen pellolla haromassa sormin lantaa levälleen. Lätiläisnaiset olivat kertojan mukaan jo tuolloin jättäneet menetelmän. Kasvitarhassa tosin saatiin turvautua vielä sormilevitykseen. Naisen kättä onkin pidetty Baltiassa vanhimpana lannan levitysvälineenä.¹⁶³ Ohimennen voidaan todeta, että epäonnistumisesta nykyään yleisesti käytetty verbi *mokata*, tulee ruotsin sonnankäsittelyä tarkoittavasta termistä *mocka* ja merkitsee sananmukaisesti 'lyödä kätensä paskaan'.

Koska lannan käsittely pellolla kuului statukseltaan talouden arvottomimmille, oli työkalukin sen mukaisesti vaatimaton. Varsinaisten tadikkojen ohella taloissa oli kaksihaaraisia levitys- eli *hajotushankoja* tai *-tadikoita*.¹⁶⁴ Ne olivat tavallista tadikkoa pienempiä ja kevyempiä mutta myös heikompiä.¹⁶⁵ Hajotustadikon pienen koon selitykseksi on tarjottu myös sitä, että hieno sonta ei pysynyt miesten kookkaammassa tadikossa.¹⁶⁶

Hajotin tehtiin koivun haarasta. Siinä ei ollut lainkaan rautaa, ei edes kärjissä.¹⁶⁷ Gösta Grotenfelt tarkoittaneekin rautakärkiä puhuessaan hajottimien yhteydessä pienistä puutteellisista hangoista ja kaksioksaisista kepeistä.¹⁶⁸ Petterssonin mukaan levityshangossa ei tarvittu rautakärkiä, koska lanta oli tavallisesti löysää¹⁶⁹. Päävastaisiakin tietoja löytyy. Viipurin läänin Pyhäjärveltä kerrotaan 1920-luvun lopulla käytetyn aiemmin kaksihaaraisia pieniä anninpuun kokoisia rautaisia levityshankoja.¹⁷⁰ Aineistoon sisältyy koko joukko tadikkoja, jotka eivät sovellu suuren kokonsa ja painavuutensa vuoksi ainakaan keskiverron naisihmisen työ-

kaluiksi, ja toisaalta sellaisia, jotka pienuutensa ja siroutensa perusteella voidaan luontevasti hahmottaa naisten tai keskenkasvuisten lasten työkaluksi (Kuva 20).¹⁷¹

¹⁶² Soininen 1974, s. 111.

¹⁶³ Bielenstein 1918, s. 504.

¹⁶⁴ SMSA *hajotin*: Kaukola S. Paavilainen 1941, Kiikala L. Kokkonen 1932; SMSA *levityshanko*: Kurkijoki V. Ruoppila 1933.

¹⁶⁵ SMSA *levityshanko* Kurkijoki V. Ruoppila 1933; *hajotustadikko* Nastola M. Rapola 1925; *levityshanko* Pyhäjärvi Vpl V. Ruoppila 1932, Somerniemi T. Helminen 1937; Grotenfelt 1899, s. 307.

¹⁶⁶ SMSA *tadikko* Hirvensalmi O. Nikanne 1964.

¹⁶⁷ SMSA *hajotin* Lappi TL J. Viljanen 1933, Pöytyä T. Lehtisalo 1918, Perniö V. Myrsky 1926, Aa24 Perniön museo; Pöytyä T. Lehtisalo 1918, Suomensjärvi L. Kokkonen 1932; *hajoitustadikko* Somerniemi T. Helminen 1937.

¹⁶⁸ *Hajoitushanko, levityshako* – Vehkalahti, Lemi; Grotenfelt 1899, s. 307.

¹⁶⁹ Pettersson 1917, s. 164.

¹⁷⁰ SMSA *levityshanko* Pyhäjärvi Vpl V. Kaasalainen 1928.

¹⁷¹ Koko valtava, ei sovi naisille: Aa12 Salmi MM 1366 »tanakka», pituus 155 cm – Aa22: Kirvu MVE D202 painava vaikka lapa pieni, Pituus 134 cm. – Aa23: Salmi MM 1368 hyvin pitkä 153 cm; Vähäkyrö MVE 7303:30 pituus 105 tukeva; sine loco MM n:tta 120 cm »raskastekoinen». – Bb222: Laitila MM 4098:5 »raskastekoinen». – *Kevyt tai siro*: Aa21 Karinainen MVE 6952:9; Sine loco MM 1753. – Aa22

Toisinaan tadikkotyöskentelyn raskauden selitetään johtuneen puutyökalusta, jossa ei ollut jalalle polkupaikkaa.¹⁷² Sitä olisi tarvittu tietysti silloin, kun lanta otettiin navetan pohjalta, tarhasta tai pellolle varhain ajetusta kasasta. Lannan levitys pysyi naisten työnä vaikka työväline muuttui ajastaan metalliseksi nelipiikkiseksi,¹⁷³ jossa oli jo polkaisuun soveltuva tasainen olka.

Uskomusperinne ja symbolismi

Tyrväältä kerrotaan:

Erään talon navetassa käytiin yöllä noitumassa. Siksi päätettiin ruveta vahtimaan tuota navetassa kävijää. Renki otti tämän työn suorittaakseen. Puoliyön aikaan hän näki erään naisen menevän navettaan. Renki herätti koko väen ylös ja mentiin katsomaan navettaan, mutta siellä ei ollut muuta kuin karikka. Renki heitti karikan ulos ja meni tupaan. Toisena yönä oli navetassa uusi koppa. Renki luuli tätä tavalliseksi silppuja varten tehdyksi kopaksi. Mutta aamulla oli koppa poissa. Kun renki meni seuraavana yönä navettaan katsomaan, oli siellä kaksiahaarainen puutadikko. Renki sanoi: »Tuommoista ei meillä ole». Sieppasi karikan ja löi sillä tadikkoa. Tadikko rupesi kiljumaan ja katosi ilmaan. Seuraavana päivänä saatiin kuulla, että naapuritalon emäntä oli taittanut toisen jalkansa paikassa, jota hän ei sanonut.¹⁷⁴

ja Askolasta:

Kerran paastonaikana tuli erään talon piika tarhasta tupaan, niin että nenä oli viidentenä jalkana. Oli kovin pelästyneen näköinen ja sanoi: »En minä vain uskalla mennä lampaista ruokkimaan, kun noitaämmä meni lammaspihaton ovesta sisään, niin että kohahti vain.» – Oleks mikkä» arveli renki, »annas se lyhtys minul, mnä menen kattoma.» Ei hän siellä mitään noitaammää nähnyt, mutta karsinoiden vieressä oli pystyssä semmoinen kaksiahaarainen puuhajotin, jolla sontaa on tapana hajottaa. Hän tunsii, ettei se ollut oman talon hajotin. Renki otti sen ja löi seinää vasten siitä toisen haaran poikki. Meni sitten tupaan ja sanoi piialle, ettei siellä mitään noitaa ollut. Mene ruokkimaan lampaista vain. Mutta kun ei tyttö sittenkään uskaltanut mennä, renki meni myös, mutta ei sitten lammaspihatossa hajotintakaan ollut. Seuraavan päivän aamuna kuultiin, että naapuritalon emännältä oli reisiluu mennyt yöllä poikki. Renki arveli, että se siitä pahuksesta tuli.¹⁷⁵

Yllä esitetyt kertomukset kuuluvat *Trulli yllätetään* -tarinastoon. Sen yleisin meikäläinen juoniversio on kertomus siitä, kuinka navetasta yllätetty trulli muuttaa itsensä kaksiahaaraiseksi tadikoksi tai heinähangoksi.¹⁷⁶ Tarinan tärkein juoniefekti on vieras tadikko. Kun talonväki ryntää yöllä navettaan aseistautuneena kirvein tai korenoin tai ottaa lampun esiin, ei trullia näykään missään. Yhtäkkiä joku huomaa tadikon, joka ei ole omalla paikallaan tai ei näytä talon tutulta työkalulta. Hän lyö

Kangasniemi MVKA 3373:79. (kahva kuin vääripäin). – Aa23 Mäntsälä MM M2739 96 cm »pieni»; Sine loco MM 3149 melko siro; MM 2054 pituus 125 »kevyt». – Aa24 Virolahti MM M667 107 cm »pieni».

¹⁷² Sahlberg 1942, s. 186–187.

¹⁷³ SMSA *tadikko* Peräseinäjoki A. Viitala 1961.

¹⁷⁴ Simonsuuri 1975, s. 194–195.

¹⁷⁵ Simonsuuri 1975, s. 195–196.

¹⁷⁶ Sarmela 1996, s. 144–145.

Kuva 21. Noidat saapuvat tadikolla lentäen noitasapatin viettoon. – Sieverts 1941.

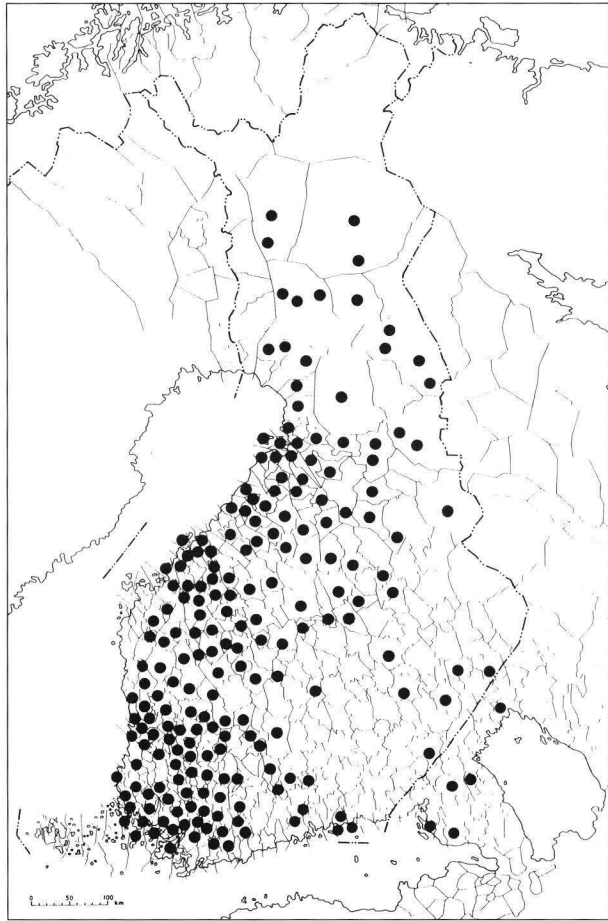
koetteeksi sen seinään tai lattiaan, iskee sitä kirveellä, potkaisee vahingossa tai kompastuu siihen pimeässä niin, että tadikon toinen haara katkeaa. Aamulla huomataan, että vieras tadikko on kadonnut. Samassa saadaan tietää, että naapurin emännän reisi on poikki tai jalka katkennut kuin kirveen jäljiltä. Lopun tehokeinoja on toteamus, ettei emännän reisi enää koskaan parantunut. Eräissä harvinaisissa toisoinnoissa naapurin emäntä löydetään aamulla tuskissaan tai kuolleena navetasta siitä paikasta, mihin tadikko on isketty kappaleiksi. Erityisesti Pohjanmaalla ja Satakunnassa trullitarinoiden taustalla väikkyä mannereurooppalaisiin noitaoppeihin kuuluneita käsityksiä noitien tekeytymisestä taikavoiteiden avulla näkymättömiksi tai kykeneviksi lentämään. Myös navetasta löydetty tadikko on joissakin toisoinnoissa lähtenyt lentoon, mutta pudotussanat tuntenut renki sai sen tipahtamaan alas, jolloin tadikon toinen piikki katkeaa.¹⁷⁷ Tadikko on toiminut noidan lentovälineenä varpuluudan ohella myös noitasapattikertomuksissa, joista laadittiin uuden ajan ensi vuosisatoina myös kuvallisia esityksiä¹⁷⁸. (Kuva 21) Tarinoiden levinneisyysalue kattaa jokseenkin koko läntisen Suomen, ja Itä-Suomessakin tarina on tunnettu Keski-Savossa ja Etelä-Karjalassa (Kuva 22).¹⁷⁹

Aineellisen kulttuurin näkökulmasta on merkittävää, että kertomuksissa on aina kysymyksessä nimenomaan tadikon kaksijaarainen muoto. Tämä johtuu tietysti siitä, että malli on luontevasti yhdistettävissä kaksijalkaiseen ihmiseen. Kun päivittäinen karjanhoito kuivikkeiden levittämisineen ja appeen tarjoamisineen kuului lannan levityksen ohella hangolla tai tadikolla naisten suoritettaviin tehtäviin, oli tadikon ja naistrullin välinen ajatusyhteyskin luonteva.

¹⁷⁷ Sarmela 1996, s. 145 ja SKS:n kertomukset *Si D 1721, D 1731*.

¹⁷⁸ Sieverts 1941.

¹⁷⁹ Sarmela 1996, kartta 56.

Kuva 22. Tietoja tarinoista, joissa trulli muuttuu tadikoksi / lentää myllyyn, helvettiin tai muuhun paikkaan. – Sarmela 1996, kartat 56 ja 57.

Mielenkiintoinen yksityiskohta on kertomusten maininta vieraasta tadikosta. Se paljastaa, että tadikot olivat yksilöllisiä ja että oman talon tadikot tunnistettiin helposti. Ääritapauksessa voisi jopa ajatella, että tadikkoihin tehtiin taikauskoisuuteen taipuvaisessa taloudessa puumerkki siltäkin varalta, että oma tadikko oli tarvittaessa erotettavissa epäilyksittä noidan naamiohahmonaan käyttämästä tadikosta.

Tadikolle on annettu toinenkin symbolimerkitys. Se on ollut edistyksellisen maatalouden vertauskuva, sillä lannoitus oli keskeinen viljelyjärjestelmiin ja peltoviljelyn tuottavuuteen vaikuttanut tekijä. Tadikon tärkeä asema lannoituksessa taas johtui siitä, että peltojen ravinteiden lisäys oli yksinomaan karjanlannan varassa niin kauan kun mineraalilannoitteita ei tunnettu.¹⁸⁰ Ei siis ole yllättävää, että valtakunnalliset tai paikalliset talous- ja maanviljelysseurat sijoittivat logoonsa tadikon kuvan. 1700-luvun lopulla eli hyödyn aikakaudella julkaistussa maatalouden kehittämiseen tähtäävässä suurelle yleisölle tarkoitetussa propagandistisessa painotuotefloorassakin on esimerkkejä tadikon käytöstä hyvän maanviljelijän symbolina. Niinpä Bondelyckan-

¹⁸⁰ Soininen 1974, s. 105.

Kuva 23. Talonpojan onni (Bondelyckan) -runon kuvitusta lentolehtisestä. – Hammarstedt 1925.

nimisen runon sisältävään lentolehtiseen on painettu kuvitukseksi työkaluja, joiden joukossa on kolmella poikki-pienalla yhdistäen laadittu kolmihaarainen tadikko.¹⁸¹ (Kuva 23) Kun kärjet on raudoitettu ja esine taivutettu voimakkaasti S-kaarelle, on kyseessä tehokkain tunnettu malli ennen rautatadikkojen omaksumista.

¹⁸¹ Hammarstedt 1925, s. 130.

Nimitykset

Nimi käsittelykohteen mukaan: sonnikko ja tadikko

Lannankäsittelyvälineiden nimitykset voidaan jakaa muutamiin ryhmiin sen mukaan kuinka ne on muodostettu. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat käsittelykohteen mukaan, toiseen työkalun tehtävän ja kolmanteen ulkoiseen hahmoon perustuvat nimitykset. Nimitykset peilaavat myös lannankäsittelyvälineiden ajallista historiaa, joten Wörter und Sachen -metodia ei voida sivuuttaa.

Kielitieteen antama apu tadikon historiaan on merkittävä, mutta osin häilyvä. *Sonta*-nimitys ei välttämättä siirrä lannoitusmenetelmää yhteissuomalaista aikaa vanhemmaksi. Karjan ulosteille annettu nimi ei taanne sitä, että näitä jätöksiä olisi vasiten käytetty peltojen lannoitukseen. Viron kielessä tadikon nimitys on *sönnik*. Sitä vastaisi suomessa *sonnikko*, jota ei kuitenkaan tunneta. Sen vastineena on meillä *sontahanko*, josta tarkemmin alempana.

Sonta-sanaa nuorempi on kaakkoismurteiden germaanisiperäinen *tade*. Se juontaa myös kantasuomalaiseen aikaan. Tällä perusteella U. T. Sirelius esitti, että lannan hyötykäyttö tunnettiin kantasuomalaisena aikana. Kustaa Vilkuna veti aikarajaa vieläkin lähemmäksi kirjoittaessaan, että heinähankoa pienempää *rautakynsillä* varustettua hankoa on käytetty lannan levitykseen ja että sen nimi on *tadikko* (< *tade*), joka juontuu muinaisskandinaviasta (< *tad* 'lanta'), joten sen täytyy polveutua viimeistään varhaiskeskiajalta.¹⁸² Teoriassa on mahdollista, että työväline on saanut mainitun nimityksen myöhemmin, mutta siinäkin tapauksessa aikana, jolloin *tade*-sana oli vielä ainakin paikoin yleisesti käytössä. Mikäli *tadikko* kuuluu meillä vasta varhaiskeskiaikaan, jää sen ja vanhojen karjasuojien omaksumisen välille tuhannen vuoden aukko, jolloin on joka tapauksessa tarvittu jonkinlaista luontivälinettä. Se lienee ollut *hanko*.

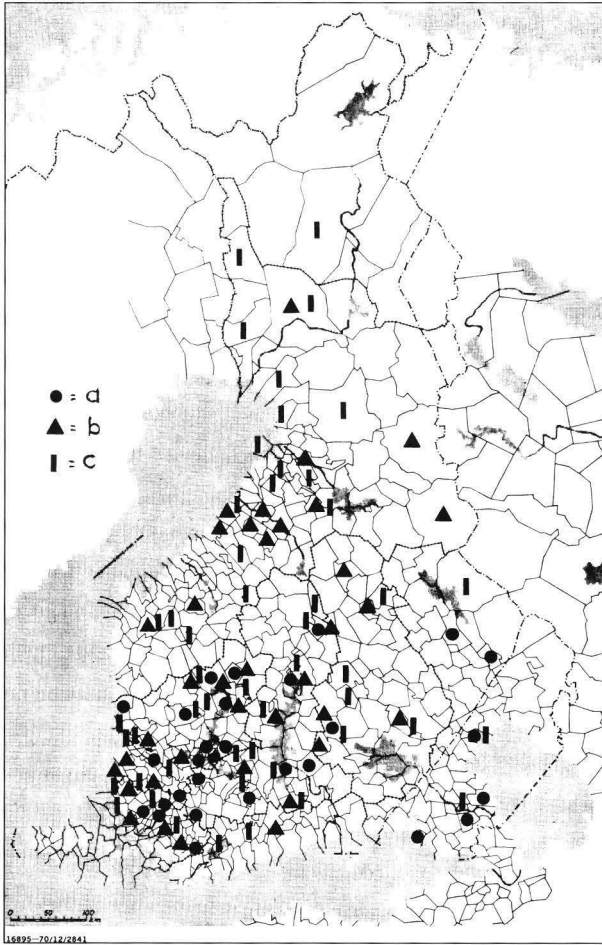
Kaksihaaraisen rautakynsillä varustetun lannankäsittelyvälineen nimityksenä *tadikko* on ollut käytössä Suomen murteiden sana-arkiston kokoelmien mukaan Varsinais-Suomessa, Satakunnassa, Hämeessä, Etelä-Savossa sekä Karjalassa (Kuva 24a). Selviä keskittymiä on Aura- ja Kokemäenjokien vesistöalueilla.¹⁸³ *Tade*-sana on jostain syystä paennut lännestä ja säilynyt kaakkoissuomalaisissa, Venäjän karjalaisissa sekä inkeriläisissä murteissa. Kaikilla näillä alueilla ei kuitenkaan tunneta siitä johdettua työkalun nimeä. *Taikko*-nimitys tulikin tunnetuksi Etelä-Karjalassa erään tiedon mukaan vasta kasvitärhanhoidon neuvojien mukana. *Tadikko* puolestaan levisi Kurkijoen maanviljelyskoulusta. Näihin huomioihin sopii kuitenkin huonosti havainto, että Christfrid Gananderilla on sanakirjassaan 1797 esimerkki »määppä läävää taliskoimaan», sillä läävä on pääasiassa Viipurin läänin alueella esiintynyt sana.¹⁸⁴

Tadikko on tullut sittemmin eri murteenmukaisine variantteineen sonnankäsittelyvälineiden yleisnimitykseksi itäsuomalaisia oksasorppaisia luonnonhankoja myöten. (Kuva 25) *Tadikko*-nimityksen rinnalla käytetään nykyisin yleisesti myös muotoa *talikko*. Terho Itkosen mukaan *tadikko*~*talikko* -vaihtelussa näkyvä *l*-edustus on syntynyt Varsinais-Suomessa 1000-luvulla ja levinnyt sieltä Hämeeseen. Pertti Virtarannan mukaan dentaalispiranti *r*:n muuttuminen *l*:ksi on tapahtunut viimeistään 1200-

¹⁸² Vuorela 1975, s. 164; Sirelius 1919, s. 260; Vilkuna A. 1960, s. 454.

¹⁸³ Kaikkiaan tietoja on SMSA:sta 30 + Grotenfelt 1915, s. 29; Askola, Eurajoki, Hausjärvi, Joroinen, Kiukainen, Loppi, Tammela, Ummeljoki, Vehkalahti.

¹⁸⁴ Rapola 1928, s. 40–41, 46. SMSA *tadikko* Rautu, Sakkola, Metsäpirtti A. Huuhka 1927; Kaukola, Kurkijoki, Jaakkima; Vilkuna A. 1960, 454.

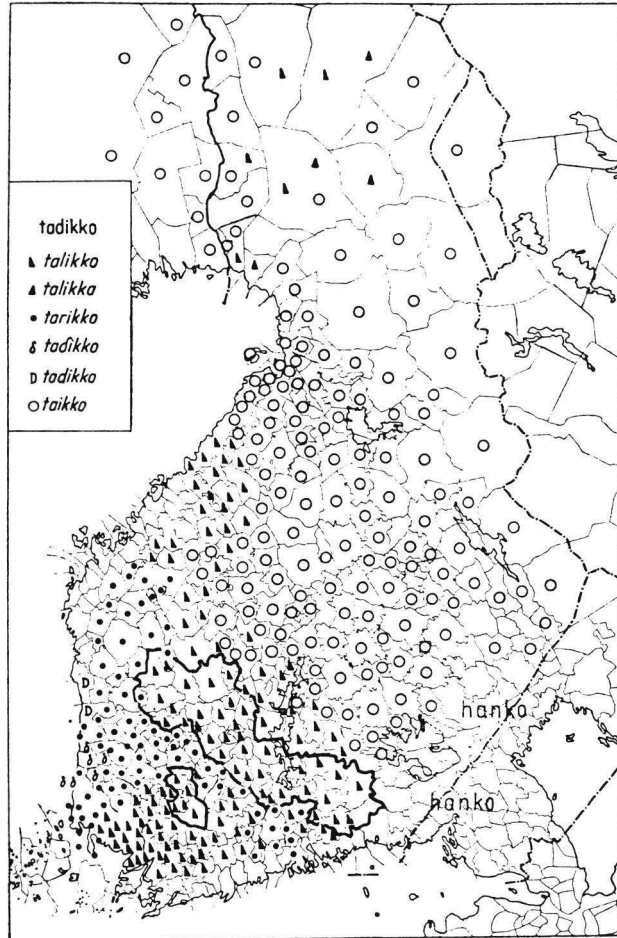
Kuva 24. *Tadikolla* on tarkoitettu eri puolilla maata erilaisia lannan käsittelyvälineitä. a = kaksihaarainen, b = kolmihaarainen sepäntakoma ja c = 4–6-haarainen tehdastehtäinen malli.

luvulla.¹⁸⁵ *Talikko*-muodon esiintyminen kaikkialla lounaismurteiden itäosissa on pannut puolestaan Martti Rapolan kysymään, onko tämä hämäläinen peltosana tosiaankin levinnyt näille ikivanhoille viljelysalueille vain irrallisena lainasanana, sillä olisihan suunta perin outo. Eikö se sittenkin voisi olla kotoista perintötavaraa siltä ajalta, jolloin hämäläinen osuus sikäläiseen asutukseen on ollut murteessakin tuntuva?¹⁸⁶ Joka tapauksessa *talikko*-muoto levisi 1600- tai viimeistään 1700-luvulla Hämeestä Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalle. »Onko puheena olevan sanalainan aiheuttanut jokin 1600-luvun tienoilla käynnissä ollut asutusvirtaus vai vastaava esinemuodon lainaus vai jokin muu seikka, ei voi ilman erikoistutkimusta päätellä, mutta missään tapauksessa sitä ei voi asettaa enää niiden varsin myöhäisten muutosten yhteyteen, jotka viime vuosisadan jälkipuolella (1860–1890-luvuilla) vaihtoivat eri osissa maamme vanhan kaksihaaraisen (harvemmin kolmehaaraisen) puutadikon ensin maasepän takomaan raskaaseen, tavallisesti kolmehaaraiseen rautatadikkoon ja pian sen jälkeen

¹⁸⁵ Koponen 1974, s. 75; Itkonen 1972, s. 103–04; Virtaranta 1958, s. 54–125, 213; Vahtola 1980, s. 164.

¹⁸⁶ Vastaavanlainen esimerkki on *suulita* eli kiilata kirveen terä varteen. Ks. Rapola 1928, s. 47–48.

Kuva 25. *Tadikko*-nimityksen ja sen muunnelmien levinneisyys suomen murteissa. Rengastetuilla alueilla on säilynyt pisimpään d:n sijasta lillinen variantti *talikko*. – Virtaranta 1958.

yhä kevyempiin ja joustavampiin 4-, 5- ja 6-haaraisiin tehtaan valmistamiin hankoihin.» Ainakin Jämsän seuduilla *talikko* nimitys olisi hyvin voinut levitä yhdessä rautanirkkoisen ja huolellisesti veistetyin työkalun nimenä¹⁸⁷. Vaikka *tadikko* vaatikin veistotaitoa, löytyi sitä yleensä omasta talosta riittävästi, ja vain rautakärkien osalta oli ehkä turvautuminen varsinaisen ammattilaisen eli sepän apuun, jollainen löytyi omasta pitäjästä.¹⁸⁸

Ylimalkaan kolmihaaraiseksi *tadikon* mainitsee kaksi vastaajaa ja kolme- tai useampihaaraiseksi kolme. Kolmella tai useammalla rautaisella piikillä varustetuksi lannankäsittelyvälineeksi *tadikon* määrittelee murrekyselyyn vastanneista kuusi.¹⁸⁹ Kolmehaaraisen sepäntekoisien lannankäsittelyvälineen nimityksenä *tadikko* tunnetaan kaikista maakunnistamme Karjalaa lukuun ottamatta (Kuva 24b). Selvästi vankinta nimityksen käyttö tässä merkityksessä on Lounais-Suomessa. Tietojä on kaikkiaan 43.

¹⁸⁷ Rapola 1928, s. 45–46.

¹⁸⁸ Koponen 1974, s. 75; Kokkonen 1932, s. 225.

¹⁸⁹ Alavus, Hailuoto, Hollola, Iisalmi, Ikaalinen, Jämsä.

Kahdeksan tiedonannon mukaan *tadikossa* (*talikossa*, *tarikossa*) on kolme puista haaraa, jotka voivat olla raudoitettuja tai raudoittamattomia.¹⁹⁰ Nimityksen levinneisyysalueen painopiste on selvästi Lounais-Suomessa.¹⁹¹

Monien tietojen mukaan *tadikko* on jo kaksihaarainen rautakynäinen tai kolmi- tai useampihaarainen sepän raudasta tai teräksestä tekemä tai vähintään nelihaarainen ja kaupasta ostettu (Kuva 24c).¹⁹²

Vuonna 1930 julkaistun Maatalouden tietosanakirjan mukaan *talikko*, *tadikko* tai *taikko* onkin vähintään neljällä haarukkamaisella piikillä sekä puisella varrella varustettu käsityöase, jota käytetään lannan yms. tavaran käsittelyssä¹⁹³. Nelipiikkinen on myös Billnäsin tehtaan Jääsken maatalousnäyttelyssä vuonna 1936 mainostama *tadikko*. Pohjois-Pohjanmalla (Muhos, Kolari) nelipiikkistä *tadikkoa* on nimetty myös *hangoksi*. Vaikka nelihaarainen rautatadikko on ollut käytössä kaikissa maakunnissa, kiinnittää huomiota yhtäältä edustuksen täydellinen puuttuminen Keski-Pohjanmaalta, Pohjois-Savosta ja Pohjois-Karjalasta sekä toisaalta edustuksen runsaus Pohjois-Pohjanmaalla. Tuntuu siltä, että nelipiikkistä rautatadikkoa on markkinoitu erityisen tehokkaasti sekä Lounais-Suomessa että Oulun talousseuran alueella.

Metallisen viisihaaraisen *tadikon* käyttöalue kattaa koko maan, joskin Itä-Suomen edustus on selvästi Päijänteen – Oulujärven länsipuolista aluetta harvempaa. Nelipiikkisen tyyppin levikkialueeseen verrattuna tulevat viisiipiikkisen myötä mukaan Keski-Pohjanmaa, Pohjois-Savo ja Pohjois-Karjala, joskin viimeksi mainitut vain yhdellä tiedolla. Pielisjärven tieto on vasta vuodelta 1960. Kaikki viisiipiikkiset *tadikot* ovat tehdastekoisia.

Kuusipiikkinen *tadikko* näyttää olleen harvinaisuus. Siitä on vain 11 tietoa. Ne jakaantuvat kuitenkin jokseenkin tasaisesti samalle alueelle kuin viisiipiikkisetkin, joskin Oulujoen vesistöalueen edustuksen puuttuminen on yllättävää. Varsinais-Suomesta Laitilasta mainitaan, että sielläkin kuusipiikkinen oli harvinaisen, ja että rautatadikossa oli paikkakunnalla yleensä vain viisi piikkiä. Nurmijärveläistä tietoa (vuodelta 1950) lukuun ottamatta kaikki maininnat ovat sotia edeltäneeltä ajalta, parhaastaan 1920-luvun lopulta.

Talikko on merkinnyt alkuaan vain lantahankoa. 1920-luvulla puhuttiin myös *heinätalikoista* metallisten mallien tultua käyttöön.¹⁹⁴

Nimi tehtävän mukaan: hajotin eli levityshanko

Hajottimella on tavallisesti ymmärretty koivunhaarasta tehtyä kaksihaaraista, kokonaan puista lannankäsittelyvälinettä. Kooltaan se oli tavallista *tadikkoa* pienempi, sillä sitä käyttivät naiset.

¹⁹⁰ *Raudoitettu*: Lempäälä, Vilppula; *raudoittamatta tai ei mainita*: Halikko, Kestilä, Kokemäki, Pielisjärvi, Pirkkala, Säskylä.

¹⁹¹ Islantilaiset sontatadikot (*tadkvisl*) muistuttavat rakenteeltaan näitä yhteispuhjoismaisista kolmihaaraisia yhdistäen tehtyjä työvälineitä muuten, mutta niistä puuttuvat varsinaiset piikit ja volyymiltäänkin ne ovat muita huomattavasti tanakampia. Haarat on ikään kuin sahattu poikki heti alimman yhdistinpienan alapuolelta, ja työkalu muistuttaakin lähinnä välinettä, jolla lantaa on voitu laahata pois navetasta ja toisaalta tasoitaa pellon pinnalle. Ks. Erixon 1956, s. 88.

¹⁹² SMSA Pyhäjärvi Vpl. V. Ruoppila 1932. – SMSA Pertunmaa E. Seppälä 1928 *sontahanko*; Iisalmi A. Kellberg 1928. – SMSA Siilinjärvi E. Janhunen 1956; Jämsä K. Nieminen 1936 ponnellinen. – SMSA Keitele T. Hytönen 1928; Iisalmi J. Mähönen 1928.

¹⁹³ Maatalouden tietosanakirja III, p. 873–74.

¹⁹⁴ Rapola 1928, s. 40.

Entisen Viipurin läänin Pyhäjärveltä on kaksikin tietoa rautateräisestä *levityshangosta*. Niiden sanotaan olleen pieniä kuin anninpuut ja kevyempiä sekä heikompia kuin tadehangot. Levityshangolla levitettiin läävästä pellolle vedetty sonta, esimerkiksi ohralle käytetty ns. kattosonta. Levitys suoritettiin vasta kylvön jälkeen.¹⁹⁵

Kun hajottimen haaroihin pantiin rautakärjet, tuli hajottimesta tadikko, jolla saattoi luoda lantaa tukevammin.¹⁹⁶ Muuan suomusjärveläinen tiedonantaja määritteleeekin:

*Hajottimes ei yhtikän ollu rautaa,
mut simmosis ku sonda luodi,
nis oli rauta nokas.*¹⁹⁷

Suomen murteiden sana-arkiston tietojen mukaan levityshangon nimenä on käytetty *hajotinta* hyvin suppealla alueella Varsinais-Suomessa sekä Satakunnan eteläisimmissä pitäjissä (Kuva 26a). *Hajotin*-nimitykseen liittyy Somerniemeltä ja Nastolasta muistiin merkitty yhdyssana *hajotustalikko*.

Levityshanko tunnettiin myös maamme ulkopuolella. Lätiläiset käyttivät suuren tadikon ohella pienempää, aina kaksikärkistä ja nykyisin raudasta valmistettua *dakschinaa*, jolla sontakaset levitetään pellolle. Levittämisestä tulee työvälineen toinen nimitys *ardikls*, jonka taustalla on verbi 'hajottaa, särkeä'. Muuan balttien tadikosta käyttämä termi on *urkis*, joka merkitsee 'tonkia'. Se on nimenomaan kaksipiikkisen hangon nimitys.¹⁹⁸ Maan kääntäminen tadikolla on meillä varsin nuori puutarhakulttuuriin kuuluva piirre, mutta etelämpänä sillä on vanhat juuret. Kun hankoauran nimitys palautuu ostjakissa (*xir-*), syrjäänissä (*ger*) ja votjakissa (*geri*) 'kaivaa, murtaa, kyntää' -merkityksiin, on esitetty, että kaksikyntinen kaivuuhanko olisi tunnettu ennen auroja eli sahroja (*coxa*), joksi se sittemmin kehittyi. Tähän yhteyteen sopivat Suomesta tavatut maininnat tadikon ja sahrojen peräpuun sukulaisuudesta. Esineen ulkomuodon perusteella puhutaan Uudellamaalla ja Etelä-Hämeessä *sahran talikosta*, ja Savossa *tarikko* on niin ikään sahran peräpuu.¹⁹⁹ Se johdattaa meidät seuraavaan nimitysten ryhmään.

Ulkonäön mukaan annetut nimitykset: haaru, hanko, kihveli ja vilka

Suomen murteiden arkiston kokoelmissa on vain puolenkymmentä tietoa sonnankäsittelyvälineen nimittämisestä *sontahaaruksi*. Sitä on käytetty yhtäältä Kymijoen vesistöalueella ja toisaalta Ruoveden reitin itäpuolella Ylä-Satakunnassa (Kuva 26b). *Haaru* on murteellinen muoto *haarasta*. Se paljastaa aihioiksi otetun puun luonnonhaaran. Vilppulassa nimityksen mainitaan olleen jo vuonna 1947 vanhahtava ja sillä tarkoitettu pellolla lannan levityksessä käytettyä kaksihaaraista puuta. Elimäkeläinen tieto vahvistaa sontahaarun tadikkoa pienemmäksi työvälineeksi.²⁰⁰ Kyseessä on siis kevytrakenteinen naisten pellolla lannan levityksessä käyttämä hajotin eikä rauta-

¹⁹⁵ *Hajotin*: Perniön museo; SMSA; Kiikala & Suomusjärvi L. Kokkonen 1932; Pöytyä T. Lehtisalo 1918; Lappi TI J. Viljanen 1933. *Hajotustalikko*: Somerniemi T. Helminen 1937, Nastola M. Rapola 1925. *Levityshanko* Kurkijoki V. Ruoppila 1933. – Levityshanko Pyhäjärvi Vpl V. Kaasalainen 1928 ja V. Ruoppila 1932.

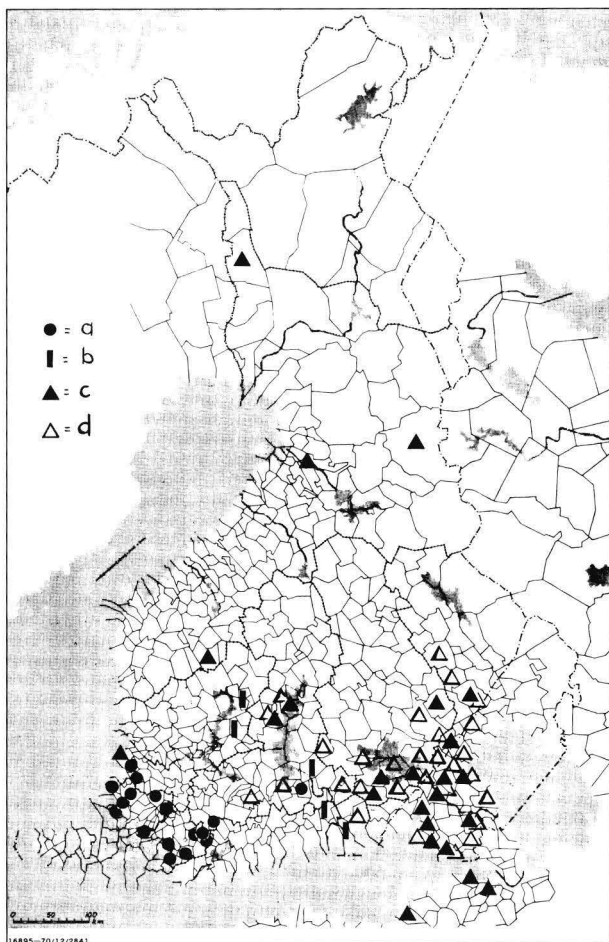
¹⁹⁶ SMSA *Hajotin* Perniö V. Mörsky 1926, *hajotustalikko* Somerniemi T. Helminen 1937.

¹⁹⁷ SMSA *Hajotin* Suomusjärvi L. Kokkonen 1932.

¹⁹⁸ Bielenstein 1918, s. 503–04; Kothe 1953, s. 746.

¹⁹⁹ Kothe 1953, s. 740–47; Rapola 1929, s. 43 alaviitta.

²⁰⁰ SMSA *sontahaaru* Vilppula, A-L. Mäenpää 1947, Elimäki, M-L. Hyske 1948.

Kuva 26. Hajotin (a), (sonta)haaru (b), hanko (c) ja sontahanko (d) lannan käsittelyvälineen nimityksinä.– SMSA ja museolähteet.

teräinen miesten työkalu, tadikko. Vahvistuksen *sontahaarun* ja *tadikon* erilaisesta merkityksestä antaa myös Heinolasta muistiin merkitty lause: »Jassoo, *talikko*; minä luulin että se oli vaan *sontahaaru*...» *Sontahaaru* oli tadikkoa vaatimattomampi, kaapeahko puulapion muotoinen työkalu, jonka olkapäät veistettiin hyvin loiviksi, joten työntäessä ei jalalla voinut auttaa. Haarojen päissä saattoi olla rautaiset kärjet.²⁰¹

Hanko tarkoittaa nykyisin yleiskielessä useimmiten heinähankoa. Paikoin hangolla on ilman tade- tai sonta-etuliitettäkin tarkoitettu nimenomaan lannanluontivälinettä. Ennen tehdastekoisten kaksipiikkisten varsinaisten heinähankojen yleistymistä käytettiin heiniä tallissa ja navetassa käsiteltäessä monin paikoin tadikkoa. Perinne oli niin vahva, että uutta varsinaista heinähankoakin kutsuttiin tadikoksi ja päinvastoin uutta viisipiikkistä rautatadikkoa *hangoksi*.²⁰²

²⁰¹ SMSA *sontahaaru* Heinola E. Kekkonen 1927.

²⁰² SMSA *hanko* Vahto, O. Junnila 1928, Kirvu, A. Jaatinen 1927.

Lannankäsittelyvälineenä *hanko* tunnetaan Satakunnassa ja Kainuussa, onpa yksi tieto Pohjanmaaltakin, mutta varsinaista ydinaluetta näyttää olevan Etelä-Karjala ja Inkeri (Kuva 26c)²⁰³.

Jos tarkastellaan *lantahangon* määritelmiä, joista kaikkiaan 24 mainitsee haarojen määrystä jotakin, havaitaan primaariksi kaksihaarainen puuhanko. Kaksi- tai kolmihaaraiseksi *hangon* mainitsee viisi vastaajaa, samaten pelkästään kolmihaaraiseksi.²⁰⁴ Neljä- tai viisiipiikkistä välinettä on hangoksi luonnehtinut vain yksi tiedonantajista. Rautahaaraisia tadehangot ovat vain poikkeustapauksessa. Sellaisiksi on mainittu aineiston ainoat neljä- ja viisiipiikkiset sekä kolmiipiikkisistä vain yksi (Tyrö Inkerissä). Kaukolasta ja Parikkalasta painotetaan, että puinen väline on *hanko* ja rautainen *vilkka*. Lisäselvityksinä mainitaan monin paikoin (Antrea, Jämsä, Kalliveri, Kerimäki, Kitee, Korpilahti, Valkjärvi), että *hanko* on nimenomaan lannan hajotus- eli levitysväline. Martti Rapolan mukaan *hanko* (lanta-, tade-, sontahanko) oli vanhastaan Kaakkois-Suomessa (Karjalassa) vanha puinen talikko.²⁰⁵

Kolmihaaraista *hankoa* on käytetty luontitehtävissä eli *läävähankona*. Läävässä eli navetassa sotkettiin eläimille myös haudetta eli apetta. Sen teossa käytettiin paikoin *hankoa*, joten sitä nimitettiin *apehangoksi* mikäli sillä ei ollut muita tehtäviä. On myös tietoja *lantahangon* käytöstä hauteen tekoon.

Kolmehaaraisen tadikon Suomeen leviämisen ajankohta ei ole määriteltävissä. Vuosisadan alkukymmenillä kerätyn muistitiedon kattamana aikana eli 1800-luvun jälkipuoliskolla – joka oli vielä hakosonnan valta-aikaa kuten on huomautettu – tyyppi oli yleisesti käytössä Länsi-Suomessa vanhemman kaksipiikkisen ohella.²⁰⁶ Sirelius nimittää sitä kolmihaaraiseksi *puuhangoksi* (Kuva 27).

Sontahanko on ollut käytössä lannankäsittelyvälineen nimenä alueella, joka ulottuu Karjalan kannakselta ja Etelä-Karjalasta toisaalta kohti Pohjois-Karjalaa ja toisaalta Saimaan eteläpuolitse Päijänteelle (Kuva 26d)²⁰⁷. *Sontahangon* ulkonäöstä annettujen selvitysten mukaan sillä tarkoitettiin ensisijaisesti rautakärjillä varustettua kaksihaaraista lannankäsittelyvälinettä. Tällaiseksi sen kuvailee 24 vastaajaa 33:sta, neljä mainitsee sen olevan ylimalkaan kaksihaarainen. Kun kolmikärkistä välinettä ei ole nimetty *sontahangoksi* ja useampihaaraisesta metallitadikostakin on vain muutama hajamaininta²⁰⁸, voidaan hyvin yhtyä pertunmaalaisen E. Seppälän näkemykseen, jonka mukaan: »*Sontahankoa* voidaan luonnehtia lujasta kaksihaaraisesta koivusta latteaksi veistetyksi hangoksi, jonka kummankin haaran kärkeen pantiin suppilomaiset rautaiset kärsäraudat.» Tällainen sontahanko pysyi Etelä-Savossa käytössä vuoden 1885 paikkeille, jolloin sitä alkoivat syrjäyttää raudasta tai teräksestä tehdyt useampihaaraiset sontahangot, joista käytettiin nimitystä *taikko* tai *talikko*.²⁰⁹

Kaksipiikkisen heinähangon vanha germaaninen nimi vastaa suomen *kahveli*-sanaa (muinaisyläsaksan *gabola*, keskiyläsaksan *gabele*, *gabel*; myöhäisgermaaninen *gaefl*). Sitä käytetään myös poljettavasta (sa. drücklich) kolmiipiikkisestä sontahangosta (*gabil*

²⁰³ Grotenfelt 1915, s. 29; *tadehanko* Sortavala.

²⁰⁴ SMSA 12 mainintaa; *sontahanko* Suomenniemi E. Kääriö, Pertunmaa E. Seppälä 1928. – SMSA *hanko* Kolari W. Iivari, Muhos A. Räisänen; *tadikko* Luvia H. Sakari.

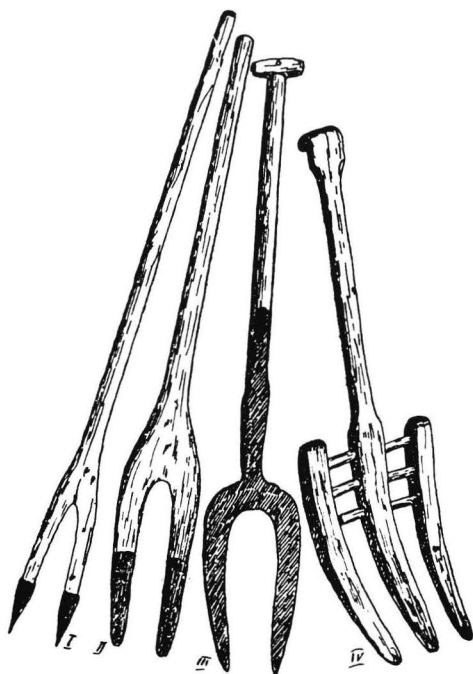
²⁰⁵ SMSA Kalliveri, Tyrö, Uusikirkko Vpl.; Rapola 1928, s. 46.

²⁰⁶ Sirelius 1919, s. 262–63; Kyrölä 1936, s. 128.

²⁰⁷ Grotenfelt 1915, s. 29; Lemä, Parikkala, Puumala, Savitaipale, Vehkalahti; *sonnanluontihanko*: Pälkjärvi.

²⁰⁸ SMSA Antrea, Koivisto, Savitaipale, Sulkava, Säkkijärvi; tehdastekoinen *lantahanko*, Raudaskylä J. Jokinen 1927.

²⁰⁹ SMSA *sontahanko* Pertunmaa, E. Seppälä 1928.

Kuva 27. Lannan käsittelyvälineitä Sirelius-
sen mukaan: I *sonnanlevityshanko*; II raudoi-
tettu 1920-luvun taitteessa häviämässä ollut
karjalainen hanko ja III sen raudasta tehty sa-
volainen jäljennös Juvalta; IV länsisuomalai-
nen kolmihaarainen puuhanko. – Sirelius 1919,
s. 263 k. 200.

'tridens mistgabil'; *gavele*). Kyseessä on vanha laina kelttiläisalueilta (myöhäsiirissä ja kymrissä *gabul*, *gebel*). Esinettä nimitetään paikoin myös roomalaista perua olevalla termillä *furca* tai sen johdannaisella. Saksasta ei tunneta puista kaivuuhankea, joten *gabel* lienee vanha tadikon tai heinähangon nimi, ehkä kummankin. Grimmin sanakirjan mukaan *Gabel* merkitsee puista työkalua, kun taas *Forke* (< lat. *furca*) on rautakynsin varustettu työväline.²¹⁰

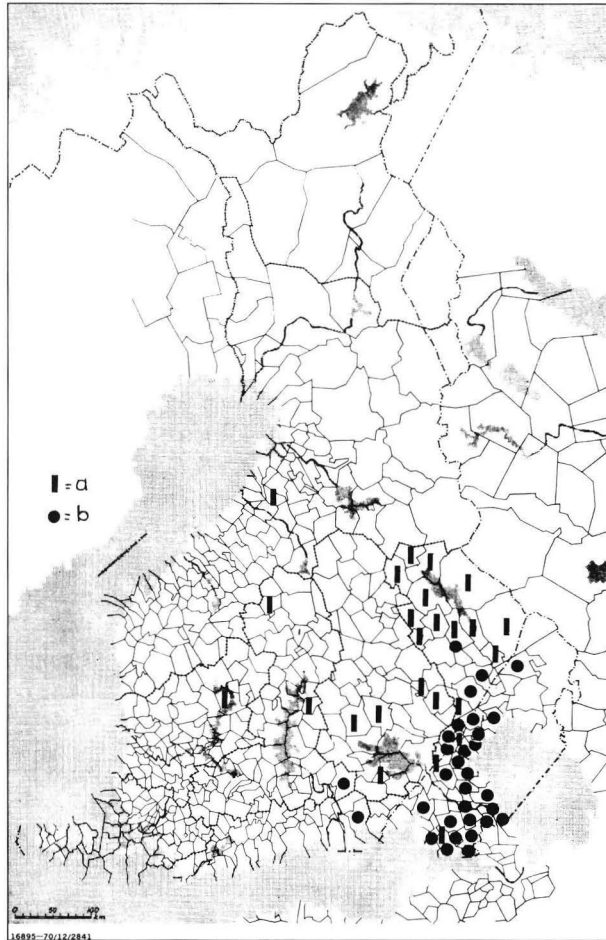
Tässä yhteydessä voidaan mainita ruotsissa käytetty tadikon nimitys *dynggrip*. Yhdyssanan alkuosa tarkoittaa tunkiota, kun taas jälkiosa on samaa kantaa kuin verbi *gripa* 'tarttua'. Asian tekee kulttuurihistoriallisesti mielenkiintoiseksi mm. se, että *grip*-sanalla on myös merkitys 'kourantäysi', joten merkitys voisi juontua ajoilta, jolloin lantaa levitettiin vielä pääosin käsin.²¹¹ Norjassa vanhanmallisen kaksihaaraisten tadikon nimi on *styg*, *mykestung*, *mökstyg* tai *sulroko*. Kolmessa ensimmäisessä esiintyvän *styg*-sanana merkitys on 'tikku tai tanko, jota on käytetty esim. maan kaivamiseen'. Kyseessä on siis sananmukaisesti 'sontatikku'. *Sul* sen sijaan merkitsee sorkkaa tai kaksihaaraista puuta, ja *roko* taas merkitsee kasaamista tai luomista, joten kyseessä on 'kaksihaarainen lannanluontipuu'. Nuoremman (vrt. ruotsalaiset) kolmehaaraisten mallin myötä omaksuttiin nimitys *greip*. Se saatettiin liittää muihin käyttötilannetta osoittaviin sanoihin, jolloin syntyi sellaisia termejä kuin *greiproko* tai *mökgreip*.²¹²

Kihveli on tunnettu lannanluontivälineen nimenä parhaastaan Itä-Suomessa, ennen kaikkea Pohjois-Karjalassa (Kuva 28a). Kihveli oli 3–6 -piikkinen rautatadikko, jota

²¹⁰ Kothe 1953, s. 747.

²¹¹ Hellqvist 1918, s. 298.

²¹² Visted & Stigum 1951, s. 153–54; Torp 1919, s. 541, 737, 743.

Kuva 28. Kihveli (a) ja vilka (b) lannan käsittelyvälineen nimityksenä. – SMSA ja museolähteet.

luonnehditaan attribuuteilla 'lapiomainen, tehdastekoinen, moderni' ja 'ohutpiikkinen'. Toisinaan malli mainitaan amerikkalaiseksi.²¹³ Paikoin *kihveli* omaksuttiin maasepän takomien kolmehaaraisten rautatadikoiden nimitykseksi.

Kihveli-sanana takana on ruotsin *skyffel*. Kuinka termi on siirtynyt lannanluontivälineen nimitykseksi ja miksi se esiintyy sellaisena nimenomaan Pohjois-Karjalassa? Asiasta voidaan esittää vain oletuksia.

Kihvelillä ymmärrettiin tadikon ohella vuosisadan vaihteessa tehdasteoista rautapesäistä *lapiota*, jota käytettiin ennen kaikkea hiekka-, mutta myös sontalapiona. Karjalassakin kihveliksi nimitettiin suippoteräisiä, metallisella lavalla ja lapiokahvalalla eli lävistetyllä puolipyöreällä kädensijalla varustettuja lapiota.²¹⁴ Äminneforsin tehdas sai Viipurin maatalousnäyttelyssä vuonna 1887 käsi- ja maanviljelysaseiden luokassa ensimmäisen palkinnon *kihvelistään*.²¹⁵ Valitettavasti luettelosta ei ilmene

²¹³ SMSA *kihveli* Kivijärvi J. Lyytinen 1927.

²¹⁴ Kempainen 1977, s. 35–36.

²¹⁵ af Hällström 1889, s. 291.

tarkemmin, oliko kyseessä lapio vai tadikko. Kun esimerkiksi Billnäsin rautalapioita ja tadikkoja tehtiin tunnetuksi vuosisadan vaihteessa erilaisissa julkaisuissa painetuin mainosin, esiintyi kuvassa rinnan rautateräinen lapio ja viisihaarainen tadikko, mutta tekstissä puhutaan vain *kihveleistä ynnä muista maataloustyökaluista*. Yhtä epävarmalla pohjalla ollaan vielä Kuopion maatalousnäyttelyn tietojen suhteen vuonna 1906. Tilaisuudessa myytiin 1,75 markan hintaan keuruulaisen sepän tekemä *spillings-skyffel* (sontakihveli, n:o 1912) mutta myös Kurkijoen (Kronoborg) maanviljelyskoulun näytteille asettama *spillings-spade*. Mainitun näyttelyn luettelossa on Billnäsin tehtaan kuvittamaton mainos, jossa suositellaan *skyfflar, grepar* jne.²¹⁶ Jääsken kihlakunnan maatalousnäyttelyä varten vuonna 1936 painetussa luettelossa (sivulla 22) on niin ikään Billnäsin mainos, jossa kaupataan *kihveleitä*. Kyse on rautateräisestä lapiosta. Mainoksissa on myös 4-piikkisiä *talikoita*, joihin kuuluu lävisteinen kahva. *Kihveli* olisi voitu käsittää kummankin kuvassa näkyvän työväliseen nimeksi.

Kihvelistä on tätä kautta voinut tulla sonnanluontiväliseen yleisnimi, joka siirtyi myös tadikon nimeksi. Oletusten sarjaa voisi jatkaa siten, että Karjalassa olisi käytetty lapiota ennen tadikon tunnetuksi tuloa sonnan luontiväliseenä. Kun tadikko sitten omaksuttiin, annettiin sille lapion nimi *kihveli*. Mutta miksi vain Itä-Suomessa? Tuntuu selvältä, että takana täytyy olla jonkin paikallisen vaikuttajan. Tällöin avautuu ainakin kolme mahdollisuutta: 1) tehdastekoisia talikkoja on myyty piirimyyjän toimesta kihvelin nimellä, 2) joku vaikuttaja Pohjois-Karjalan maanviljelysseurassa on käyttänyt tadikosta *kihveli*-nimeä, 3) paikallisissa maanviljelys- ja karjanhoitokouluissa on suosittu tätä termiä.

Kihveli tadikon nimityksenä on voinut saada pontta myös kirjallisuuden kautta, lähinnä maanviljelysoppilaitoksien välityksellä. Näin voisi päätellä siitä, että tohtori Samuel Roosin suomentamassa ja vuonna 1873 Maatalouskirjasto-sarjassa ilmestyneessä J. Arrheniuksen kirjoittamassa teoksessa »Maamme paras kulta», jolla tarkoitettiin lantaa, käytetään kaikenlaisesta lannan lisästä nimitystä *rikat eli lakastukset*.²¹⁷ Rikkojen käsittely vie ajatukset tietenkin rikkalapioon eli *kihveli*in, Näin tämä lapion nimitys olisi voinut siirtyä muidenkin kuin varsinaisten roskien eli rikkojen käsittelyssä käytetylle piikkikäärle työkalulle, tadikolle. Lopuksi on parasta palata alkulähteille eli ruotsin kieleen. Ruotsin Akatemian sanakirjan mukaan *skyffel* tarkoittaa näet lapiota, rikka- ja sontalapiota.²¹⁸

Vilkasta on Suomen murteiden sana-arkistossa puolensataa tiedonantoa. Nimityksellä on tarkoitettu voittopuolisesti neljä- tai viisihaaraista tadikkoa. Vain muutamassa tapauksessa on kolmi- tai kaksihaarainen työvälinen nimitetty *vilkaksi*. Enemmistö tiedonantajista määrittelee *vilkan* ohutpiikkiseksi, puuvartiseksi ja lapiokahvalliseksi, moderniksi ja myöhään käyttöön tullee työkaluksi. Valmistukseltaan se oli tehdastuotetta, joten omistajaksi päästiin kaupan välityksellä. Erään tiedon mukaan *vilka* olisi ollut käytössä Parikkalassa jo 1880-luvulla. Vuokselassa työkalujen käyttööntulojärjestys oli ensin *tarikko* ja sitten *vilka*.²¹⁹

Martti Rapolan mukaan Etelä-Savossa ja Etelä-Karjalassa on käytössä *taikon* ohella *hanko* eli *vilka*. Uusi tehdastekoinen laite onkin Parikkalan, Sortavalan, Metsäpiritin ja Terijoen välillä sekä Haminassa *vilka*. Kaukolasta kerrotaan vuonna 1928, että

²¹⁶ Kuopion näyttely, s. 179. – Grotenfeltin mukaan karjasuojaa tyhjennettäessä käytettiin *sontakihvelin* (*dygnskovl*) ohella tadikkoa. Ks. Grotenfelt 1899, s. 306 ja Grotenfelt 1915, s. 29.

²¹⁷ Arrhenius 1873, s. 23.

²¹⁸ SAOB 27, 5494 *skyffel*.

²¹⁹ SMSA Vuokselan A. Juvonen 1927.

silloin ei enää käytetty puisia *lantahankoja* eli *talikkoja* ja nimenäkin uusilla on *vilka*. Paikoin kuitenkin vakuutettiin, että tehtaan valmistama *vilka* on häviämässä *hanko-*nimen tieltä.²²⁰ Tämä oudolta tuntuva väittämä selittyy sillä, että tiedonanto ei koske yksinomaan sontatadikkoa, vaan nimitykseen kytkeytyy myös heinähanko.

Vilka on lainattu meille venäjältä, kuten termin levinneisyyskin kertoo. (Kuva 28b) Sanan *vily*, *vila* merkitys on kaikissa slaavilaisissa kielissä 'hanko, taivutettu työväline'. Virossa *vigl* on heinähanko. Wiedemannin mukaan sillä tarkoitetaan hankoa, jossa on enemmän kuin kaksi haaraa; *sita-vigl* on sontahanko. Se on virossa venäläistä alkuperää. Kantamuoto on *vidla*. Muinaispihkovon murteessa *dl* on muuttunut *gl*:ksi. Lyydissä sana on *vilk* ja merkitsee haarukkaa sekä nelihaaraista rautahankoa.²²¹ Murkon mukaan *vila* on kookas hanko tai haarukka, *vilka* taas pieni haarukka tai pöytähaarukka ja *vidly* profiililtaan 'taivutettu'. Niiden kaikkien kantamerkityksi on esitetty vanhastaan 'terävä' puu. Murko on kiinnittänyt huomiota myös siihen, että slaavit säilyttivät uusien haarukkatyyppien käyttöön tulosta huolimatta tadikon nimenä *vi(d)ly*-sanan tai jonkin sen johdannaisen, kun sen sijaan muut haarukkamaiset työkalut lainasivat herkästi uusia nimiä. Niinpä pöytäkalustoon kuuluneet rautaiset *haarukat* tunnetaan nimellä *angliskija* 'englantilainen' luultavasti mainittuja esineitä välittäneen kauppamahdin muistona. Kulhojen nosteluun kehitetty *uunihanko* oli nimeltään *burkla*, joka palautuu perimmältään latinan *furca*-sanaan. Bulgarian *karacka* taas on lainaa turkista. Heinähankoa ja sahrojen haarukkamaista peräpuuta slaaveilla merkitsevät *zoha* ja *rogl*.²²²

Toinen balttien tadikosta käyttämä termi on 'haarautumaan' viittaava *sakas*.²²³ Kolmas, lättiläisten suosima nimitys *kukis* liittyy niin ikään rakenteeseen, sillä *kuka dakscha* merkitsee 'puinen haarukka'. Tällaista levityshankoa käytetään edelleenkin. Sen kärjet vahvistetaan paahtamalla tulella. Lätiksi sontatadikko on *dakscha* kun sen sijaan pienemmästä lyhdehangosta käytetään diminutiivimuotoa *dakschina*. Kantasana on *dhag* 'terävä', jonka lähtökohtana on 'oka'. Lättiläinen *urkis* tarkoittaa puolestaan kaksipiikkistä hankoa.²²⁴

Lannankäsittelyvälineistä maassamme käytetyt nimitykset ovat siis moninaiset ja useata eri lähtöä. Niissä on vanhaa omaperäistä ainesta yhtä hyvin kuin läntistä ja itäistä lainaa. Niissä heijastuvat sekä ulkoinen hahmo että käyttötarkoitus. Paikallisesti tarkasteltuna havaitaan, että nimitys on voitu siirtää vanhemmasta mallista nuorempaan mutta myös päinvastoin.

Kaikkienensa voimme todeta, että niinkin proosallinen toiminta kuin lannankäsittely ja siinä käytetty väline voi paljastaa yksityiskohtaisesti analysoituna pitkiä historiallisia kaaria. Tällainen kaari on kuin useasta kappaleesta yhteen liimattu vaneri, johon kukin kerros tuo oman lisänsä. Siinä erottuvat aikojen kuluessa yhä ergonomisemmaksi ja tehokkaammaksi käyvä muoto, raaka-aineen paraneminen, siirtyminen kotitekoisesta tuotteesta tehdastekoiseen massatuotteeseen ja sukupuolten välisen työnjaon merkitys esineen koolle ja muodolle. Sosiaaliluokankin vaikutus häivähtää muuttaman kerran. Aineelliseen kulttuuriin liittyy aina myös henkinen puoli. Tadikkoon sitä on kiinnittynyt runsaan nimikkeistön ohella sanontatapoina ja jopa kansainvälisinä uskomuksina.

²²⁰ Rapola 1928, s. 43 alaviitta, 47; SMSA *tadikko* Kaukola. T. Rautiainen 1928; SMSA 1928 *vilka* Jaakkima A. Kilpiö, Kurkijoki & Lumivaara T. Heinonen.

²²¹ Ojansuu 1911, s. 34 ja seur.; Kalima 1940, s. 48; Vasmer 1938, s. 164–167.

²²² Murko 1929, s. 336, 341.

²²³ Bielenstein 1918, s. 503–504.

²²⁴ Bielenstein 1918, s. 503–504; Kothe 1953, s. 746–747.

LÄHTEET

Painamattomat lähteet

Helsingin yliopisto

Kansatieteen laitos

Lenkkeri, Maija 1969: Naisten ja miesten työt perinteisessä karjataloudessa. Seminaari-esityelmä.

Maatalousmuseo

Esinekokoelmat (HYM)

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus

Suomen murteiden sana-arkisto (SMSA)

Museovirasto

Kulttuurihistorian osasto

Esinekokoelmat (MVE)

Kuva-arkisto (MVKA)

Paikallis- ja maakuntamuseot

Heinäveden (HEIV), Kiuruveden (KIUR), Kuopion (KuMu), Leppävirran (LEP), Perniön, Pie-laveden (PIE), Punkalaitumen, Satakunnan (SATM), Suur-Savon (Mikkeli), Siilinjärven (SIIL), Suonenjoen (SUONJ), Turun (TKHM) ja Tuusniemen (TUUN) museoiden esineko-koelmat.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

Kansanrunousarkisto (SKSKRA)

Nordiska museet (Tukholma)

Esinekokoelmat (NM)

Painetut lähteet ja kirjallisuus

Anttila, Veikko 1972: Perunalasta ja -haarukka. *Kotiseutu 4–5/1972*. Forssa.

Arrhenius, J. 1873: Maamme paras kultta eli Muutamia sanoja maamiehille maanviljelykselle erinomittain tärkeässä asiassa. Maanviljelys-kirjasto I. (Suomentanut D:r Samuel Roos). Helsinki.

Arrhenius, J. 1881: Maanviljelys-vuosi ja toimet sen kuluessa. (suom. Ferd. Ahlman), Maanviljelys-kirjasto IV. Helsinki.

Arrhenius, J. & Lindqvist, C. A. 1870: Toimellinen maanviljelijä I. Turku.

Arvela, T. Fr. 1960: Maataloutta ja sen edistämistyötä Itä-Hämeessä. *Itä-Hämeen maanviljelys-seuran 80-vuotisjulkaisu*. Lahti.

Bielenstein, A. 1918: Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. Ein Beitrag zur Ethnographie, Kulturgeschichte und Archaeologie der Völker Russlands im Westgebiet. Zweiter Teil. Die Holzgeräte der Letten. Petrograd.

Braungart, Richard 1912: Die Urheimat der Landwirtschaft aller indogermanischen Völker an der Geschichte der Kulturpflanzen und Ackerbaugeräte in Mittel- und Nordeuropa. Heidelberg.

Broby-Johansen, R. 1947: Den danske Billedbibel. De middelalderlige kalkmalerier i de danske kirker. Et udvalg samlet af R. B-J. med tekst fra bibel og samtidige kilder. København.

Carlsson, M. 1852: Käsi-Kirja maanviljelyksestä. Ruotsista suomennettu, lisätty ja Suomen maanviljelykseen sovitettu. *Eripainos Suomettaren lisälehdistä 1–10*. Helsinki.

Erixon, Sigurd 1921: Gården och familjen. *Föreningen för svensk kulturhistoria. Böcker 2*. Stockholm.

Erixon, Sigurd 1956: Lantbruket under historisk tid med särskild hänsyn till bondetraditionen. *Nordisk kultur XIII. Lantbruk och bebyggelse. Teknisk kultur II*. Stockholm.

Gaily, Allan 1970: The Typology of the Irish Spade. The Spade in Northern and Atlantic Europe. Edited by Allan Gaily and Alexander Fenton. *Ulster Folk Museum. Institute of Irish Studies, Queen's University*. Belfast.

Grenander Nyberg, Gertrud 1976: Redskap som vittnesbörd. *Rig 1976*. Stockholm.

Grotenfelt, Gösta 1899: Det primitiva jordbrukets metoder i Finland under den historiska tiden. Helsingfors.

Grotenfelt, Gösta 1906: Katalog öfver den historiska landbruksredskapsutställningen. Landbruksmöten i Kuopio 1906.

- Grotenfelt, Gösta & Käpy, A. 1906: Mitä työkaluja ja -koneita tulee pikkuviljelijän hankkia maanviljelykseen? Lyhyt esitys. *Kuopion yleinen suomalainen maanviljelysnäyttely v. 1906*. Helsinki.
- Grotenfelt, Gösta 1915: I Finland använda redskap för stallgödselns transport. *Meddelanden från statens agricultur-etnologiska samlingar. Band I:1*. Helsingfors.
- Hallenberg, Harry 1926: Töitten suunnittelusta ja järjestelystä lannanajossa talvella. *Maatalouden työtöihöseuran vuosikirja 1925. Maatalouden työtöihöseuran julkaisuja N:o 2*. Helsinki
- Helliesen, Tor 1908: Fortegnelse over oldsager indkomne til Stavanger Museum. 1908. *Stavanger Museums Årshefte VI 1906–1908*. Stavanger.
- Hellqvist, Elof 1918: Svensk etymologisk ordbok. Band I. Lund.
- Hammarstedt, N. E. 1925: Svenska folkklivsmålningar från 1600- och 1700-talen. *Rig 1925*. Stockholm.
- Heyne, Moriz 1901: Deutsche Hausaltertümer 2. Leipzig.
- Huitu, Pellervo 1947: 100 vuotta maanviljelysseuratyötä Etelä-Karjalassa. Viipurin läänin maanviljelysseuran 100-vuotiskertomus. Lappeenranta.
- af Hällström, Emil (toim.) 1889: Kertomus Suomen yhdeksännestä yleisestä maanviljelyskokouksesta Viipurissa 1897. Viipuri 1889, 1887.
- Itkonen, Terho 1972: Historiantakaiset Häme ja Suomi kielentutkijan näkökulmasta. *Historiallinen Aikakauskirja 2/1972*. Helsinki.
- Kalima, Jalo 1940: Finnisch-russische Berührungen. *Anzeiger der Finnisch-ugrischen Forschungen. Band XXV, Heft 2–3*. Helsinki.
- Kalmari, Eino 1932: Itä-Hämeen Maalaisseura vv. 1882–1891. *Hämeenmaa II. Itä-Hämeen elämää ja oloja. Hämeen Heimoliiton julkaisuja 6*. Hämeenlinna.
- Katalog för Elfte allmänna finska Landbruksmötet och -utställningen i Kuopio 1906. Landbruksmötet i Kuopio 1906.
- Kemppinen, Iivar 1977: Kadonnut Karjala. Karjalaisen talonpoikaiskulttuurin pääpiirteet. Joensuu.
- Kokkonen, Lyyli 1932: Itä-Hämeen karjanhoidosta. *Hämeenmaa II. Itä-Hämeen elämää ja oloja. Hämeen Heimoliiton julkaisuja 6*. Hämeenlinna.
- Koponen, Onni E. 1974: Pielisen museon kertomaa. Pielisen oloista lähinnä 1800-luvulla. *Pielisen museon julkaisuja numero 4*. Joensuu.
- Kortesalmi, J. Juhani 1975: Kuusamon talonpoikaiselämä 1670–1970. Kuusamon historia II. Helsinki.
- Kothe, Heinz 1953: Zur Verbreitung und Geschichte landwirtschaftlicher Arbeitsgeräte in Deutschland. *Wissenschaftliche Annalen 2. Jahrgang Heft 12. Dezember 1953*. Berlin DDR.
- Kuopion näyttely 1906. Kuopion yleinen maatalousnäyttely. Kuopio.
- Kutusmus kymmenenteen yleiseen Suomen Maanviljelyskokoukseen Nikolainkaupungissa 1894. Sekä ohjelma. Nikolainkaupunki 1894.
- Kyrölä, Väinö 1936: Maanviljelys ja kaskiviljelys Hattulan pitäjässä. *Hämeenmaa V. Hämeen elämää ja oloja. Hämeen Heimoliiton julkaisuja 13*. Hämeenlinna.
- Levander, Lars 1943: Övre Dalarnes bondekultur under 1800-talets förra hälft. 1. Självhushåll. *Skrifter utgiven av Kungliga Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 11:1*. Lund.
- Maatalouden tietosanakirja III. Porvoo 1930.
- Manninen, Ilmari 1933: Die Sachkultur Estlands. II Band. Tartu.
- Manninen, Ilmari 1934: Maanviljelys. Heinänteko. *Suomen Suku III*. Helsinki.
- Moszynski, Kazimierz 1929: Kultura ludowa sloviań. Czesc I. Kultura materjalna. Krakow.
- Murko, Matthias 1929: Zur Geschichte der Heugabel. *Wörter und Sachen XII. Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung*. Heidelberg.
- Myrdal, Janken 1993: Grepar, hackor, spadar och skovlar i hundratat. *Skrifter utgivna av Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien*. Stockholm.
- Myrdal, Janken 1999: Räfsan – att återvända till allmogens föremål. *Saga och Sed 1998*. Uppsala.
- Naakka-Korhonen, Mervi 1996: Vaivasta taudiksi. Lapamatoon liittyvä kansanparannus Pohjois-Karjalassa. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 666*. Helsinki.
- Nevéus, Clara 1982: Träl. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 19*. Viborg.
- Nickul, Karl 1970: Saamelaiset kansana ja kansalaisina. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 297*. Helsinki.
- Ojansuu, Heikki 1911: Viron vigl. *Virittäjä, Uusi jakso, 15. vuosikerta*. Helsinki.
- Olaus Magnus [1555] 1916: Historia om de nordiska folken. Tredje delen. Uppsala & Stockholm.

- Persson, Bengt Arne (BAP) 1959: Dynggrepen – ett bondeattribut. Föremål ur Kulturens samlingar i ord och bild. Småartiklar med illustrationer. *Kulturen 1958*. 1500-tal. Lund.
- Pettersson, K. P. 1917: Lantmannaredskap i Nagu. En beskrivning av K.P. Pettersson utgiven av Väinö Solstrand. *Folkloristiska och etnografiska studier II. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CXXXV*. Helsingfors.
- Rapola, Martti 1928: »Hämäläinen I» oman alueensa ulkopuolella. *Hämeenmaa I. Hämeen heimoliiton julkaisuja 2*. Hämeenlinna.
- Sahlberg, Irja 1942: Gamla jordbruksmetoder. Teoksessa: Gabriel Nikander (utg.), *Kimitobygdens historia. Del II:1. Bondekulturen*. Åbo.
- Sanastaja 1929 N:o 4–49: talikko, tarikko, taikko.
- SAOB = Svenska Akademiens Ordbok. Band 27. Stockholm 1977.
- Sarmela, Matti 1996: Suomen perinneatlas. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 587*. Helsinki.
- Satakuntalaista arkea... Ks. Varpiala.
- Schmidt, Leopold 1953: Zur Verbreitung der Trittgabel als Ackergerät. Spatenforschungen. Zu einigen Arbeitsgeräten des frühen Ackerbaues. *Archiv für Völkerkunde Bd VIII*. Wien.
- Sidorov, A. S. 1932: Eigentumsmarken (pas) der Syrjänen. *Journal de la Société Finno-ougrienne XLV*. Helsinki.
- Sieverts, William (toim.) 1941: Hekseri og overtro gennem tiderna. København.
- Simonsuuri, Lauri (toim.) 1975: Myyttillisiä tarinoita. Toinen painos. Hämeenlinna.
- Sirelius, U. T. 1919: Suomen kansanomaista kulttuuria. Esineellisen kansatieteen tuloksia, I osa. Helsinki.
- Soininen, Arvo M. 1974: Vanha maataloutemme. *Historiallisia tutkimuksia 96*. Helsinki.
- Somersalo, A. 1929: Lanta. Maatalouden tietosanakirja II. Helsinki.
- Stavanger Museums Årshefte 1906–1908*, 29–31. Stavanger.
- Steensberg, Axel 1960: Greb. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 5*. Viborg.
- Stigum, Hilmar 1947: Ingeniöroppfatning av tilvaerelsen og den konservative idé. *By og Bygd. Norsk folkemuseums årsbok 1947*. Oslo.
- Stigum, Hilmar 1960: Grep. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 5*. Viborg.
- Suolahti, Gunnar 1912: Suomen pappilat 1700-luvulla. Porvoo.
- Svensson, Sigfrid 1969: Från trä till järn, smeden som nyhetsförmädlare. *Kulturen 1969*. Lund.
- Säihke, Irja 1963: Varsinais-Suomen maanviljelys ja karjanhoito 1500-luvulla. *Varsinais-Suomen historia V.5*. Turku.
- Tala, Väinö 1938: Maanviljelys. Vanhaa Lohtajaa. *Kyrönmaa IV*. Etelä-Pohjalaisen Osakunnan 30-vuotisjulkaisu. Vaasa.
- The Lutrell Psalter 1932. With introduction by Eric George Millar. London.
- Torp, Alf 1919: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania.
- Tuorlahti, V. 1943: Mustiala 1840–1940. 100 vuotta maatalousopetusta. Forssa.
- Turunen, Jussi 1937: Juvan vanhanaikaisesta maanviljelyksestä. *Savotar III*. Savolaisen Osakunnan kotiseutujulkaisuja. Helsinki.
- Vahtola, Jouko 1980: Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty: Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus. *Studia Historica Septentrionalia 3*. Oulu.
- Varpiala, Paavo 1947: Köyliön torpparimuseo. *Satakuntalaista arkea ja pyhää. Satakunnan Kirjallisen Kerhon julkaisuja VII*. Pori.
- Viires, Ants 1975: Puud ja inimesed. Puude osast Eesti rahvakultuuris. Tallinn.
- Vilkuna, Asko 1961: Karjan kesäsuojista ja laiduntamisesta Pohjanmaalla. *Kansatieteellinen Arkisto 15:1*. Helsinki.
- Vilkuna, Kustaa 1934: Maanviljelys. Vanhaa Hauhoa. V. 1925 toimineen kansatieteellisen kylätutkimusretkikunnan tulokset. *Kansatieteellinen Arkisto I*. Vammala.
- Vilkuna, Kustaa 1935: Varsinaissuomalaisten kansanomaisesta taloudesta ja kulkuneuvoista. *Varsinais-Suomen historia III.2*. Porvoo.
- Vilkuna, Kustaa 1939: Muistiinpanoja maanviljelyksestä Ilomantsin itäosissa. *Kansatieteellinen Arkisto III*. Helsinki.
- Vilkuna Kustaa 1960: Grep. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 5*. Viborg.
- Virtaranta, Pertti 1958: Pääpainollisen tavun jälkeisen soinnillisen dentaalispirantin edustus suomen murteissa. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 252*. Helsinki.
- Visted, Kristofer & Stigum, Hilmar 1951: Vår gamle bondekultur I. Oslo.
- Vuorela, Toivo 1975: Suomalainen kansankulttuuri. Porvoo.

SUMMARY

The dungfork – a symbol of the progressive farmer

This article presents an overview of Finnish dungforks. Research shows that this implement had many other uses than handling manure (for example dungforks, with steel prongs were used for portioning straw and hay for fodder) and dung could also be shovelled with spades. The spade and the dungfork have a number of distinct structural and historical similarities. The oldest known Nordic dungforks are from the Viking Age, when these implements were placed in the graves of women of high social standing. Since then, the dungfork, has been a markedly female implement, where the spade has been associated with men. The transport of dung from the cowshed or so-called cowyard to the fields was men's work, while the women were involved in spreading it.

The importance of fertilizing for improving the yield of fields was recognized during the Age of Utility in the late 18th century, and the dungfork became a symbol of the progressive farmer. It was also included among the object used as emblems in the stationery of economic societies and in other official connections.

Some of the dungforks were so skilfully and elegantly carved and fitted with ferrules that they can be classed among works of folk art. The wooden dungfork was usually carved from birch, and this work was done by the men of the household. The making of spoon-shaped wooden dungforks fitted with iron tips was taught at Finland's oldest agricultural training institute (founded in 1840), and this design came into widespread use, being also spread through farmers' associations and rural fairs.

The dungfork could also be one of the objects that a farm-hand was required to make every year for his employer. When the wooden dungfork gradually began to be replaced in the 19th century by the three-pronged metal dungfork, farmers would order the metal parts from the village blacksmith and only make the wooden handle themselves. Factory-made dungforks began to gain ground towards the end of the 19th century. Their light and graceful appearance made many farmers doubt their durability. But buyers of such tools would be so satisfied with their purchases that they would deliberately leave the dungfork outside by the door to let it be noticed by all passers-by and visitors. It had become a status symbol.

The dungfork is also known from folk beliefs as the implement into which a practitioner of magic who had come to damage livestock could change himself or herself for fear of being recognized, or with which he or she could fly to the meeting-place of witches (Fi. Kyöpelinvuori, Sw. Blåkulla mountain) of witches to celebrate Satanic orgies.